

Mirsad Abazović
Elmedin Muratbegović
Haris Halilović
Muhamed Budimlić
Edina Bećirević

KONTROLA KRIMINALITETA
- pravni, kriminološki i sigurnosni aspekt

Sarajevo, 2018.

NASLOV: „KONTROLA KRIMINALITETA – PRAVNI, KRIMINOLOŠKI I SIGURNOSNI ASPEKT“

IME AUTORA: prof. emeritus Mirsad Abazović, prof. dr. Elmedin Muratbegović, prof. dr. Haris Halilović, prof. dr. Muhamed Budimlić, prof. dr. Edina Bećirević

IZDAVAČ: Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije Univerziteta u Sarajevu, Zmaja od Bosne 8, 71000 Sarajevo, Bosna i Hercegovina

ZA IZDAVAČA: Dekan, prof. dr. Nedžad Korajlić

LEKTOR:

RECEZENTI: Prof. dr. Almir Maljević, Prof. dr. Alisabri Šabani

DTP: Prof. dr. Muhamed Budimlić

ŠTAMPA: B-ELi-M d.o.o. Lukavac

ELEKTRONSKO IZDANJE: www.fkn.unsa.ba

JEZIK: BHS

TIRAŽ: 100

FORMAT: B 5

GODINA IZDANJA: 2018

Sadržaj

1.	Uvod	7
2.	Kontrola kriminaliteta	25
2.1.	Asocijalno i antisocijalno ponašanje.....	25
2.2.	O pojmu «zločin».....	26
2.3.	Kriminalitet, etimološko–etiološki osvrt	31
2.4.	Definiranje kriminaliteta, teorijsko-metodološki pristupi	34
2.5.	Društvena reakcija na asocijalna i antisocijalna ponašanja.....	37
2.6.	Politika suprostavljanja (suzbijanja i sprečavanja) kriminalitetu(a)	40
2.6.1.	Represija kao permanentna društvena reakcija.....	49
2.6.2.	Prevenција- imperativ savremene politike suprostavljanja kriminalitetu 53	
2.6.2.1.	Primarna prevencija kriminaliteta	59
2.6.2.2.	Sekundarna prevencija kriminaliteta.....	60
2.6.2.3.	Tercijalna prevencija kriminaliteta	61
2.7.	Zašto politika suprotstavljanja kriminalitetu - zaključak poglavlja.....	62
3.	O načelima krivičnog procesnog prava u Bosni i Hercegovini kao nezaobilaznom segmentu uspješne kontrole kriminaliteta	64
3.1.	Uvod	64
3.2.	Uopće o načelima krivičnog procesnog prava	65
3.3.	Opća načela krivičnog postupka	66
3.3.1.	Načelo pravičnosti	66
3.3.2.	Načelo presumpcije nevinosti	67
3.3.3.	Načelo suđenja u razumnom roku	68
3.3.4.	Pravilo in dubio pro reo	68
3.3.5.	Načelo ne bis in idem	69
3.3.6.	Načelo upotreba jezika i pisma	69

3.4.	Načela koja se odnose na pokretanje krivičnog postupka	70
3.4.1.	Akuzatornost ili optužno načelo.....	70
3.4.2.	Oficijelnost krivičnog progona.....	70
3.4.3.	Legalitet krivičnog progona	72
3.5.	Načela koja se odnose na vođenje krivičnog postupka.....	74
3.5.1.	Načelo javnosti	74
3.5.2.	Inkvizitornost ili istražna maksima	76
3.5.3.	Kontradiktornost ili adversarno načelo	77
3.5.4.	Načelo neposrednosti.....	77
3.5.5.	Načelo usmenosti	78
3.5.6.	Slobodna ocjena dokaza.....	79
3.6.	Zaključna razmatranja	83
4.	Subjekti kontrole kriminaliteta.....	85
4.1.	Osnovni subjekti kontrole kriminaliteta.....	85
4.2.	Policija	87
4.2.1.	Preventivna aktivnost policije	87
4.2.2.	Represivna aktivnost policije.....	89
4.2.3.	Efikasnost policije	91
4.2.4.	Savremene strategije policijskog djelovanja	92
4.2.4.1.	Djelovanje uz saradnju lokalne zajednice.....	92
4.2.4.2.	Strategija razbijenih prozora	93
4.2.4.3.	Pristup nulte tolerancije	94
4.2.4.4.	Strategija rješavanja problema.....	95
4.2.5.	Teškoće i zamjerke na rad policije.....	95
4.2.6.	Privatizacija i naučna istraživanja o policiji.....	98
4.3.	Tužilaštvo	99
4.3.1.	Represivna funkcija tužilaštva	101
4.3.2.	Preventivna funkcija tužilaštva.....	101

4.4.	Sud.....	102
4.4.1.	Pojave koje umanjuju efekte i udio sudova u suzbijanju kriminaliteta 104	
4.4.2.	Izbor sudija	106
4.5.	Ustanove za izvršenje krivičnih sankcija.....	106
4.5.1.	Načela izvršenja krivičnih sankcija.....	107
4.5.2.	Historijski razvoj krivičnih sankcija i sistema njihovog izvršenja	108
4.5.3.	Razvoj kazne zatvora	109
4.5.4.	Sistemi izvršenja kazne zatvora	113
4.5.5.	Savremeni pristup u postupanju sa prestupnicima.....	116
5.	Vankrivični subjekti kontrole kriminaliteta	118
5.1.	Mediji i kriminalitet: uzajamne refleksije.....	118
5.2.	Stereotipi	119
5.3.	Mediji, subkultura i kriminalitet	121
5.4.	Uloga nauke u prevenciji kriminaliteta.....	124
5.5.	Dominacija zajednice ili države?.....	125
5.6.	Arhitektura u prevenciji kriminaliteta	127
5.7.	Porodica i škola u funkciji socijalne kontrole	133
5.7.1.	Porodica.....	133
5.7.2.	Škola	134
5.8.	Teorija i praksa restorativne pravde	136
5.9.	Teorija demokratskog profesionalizma.....	139
5.10.	Pravosuđe i pomoć žrtvama	141
	Bibliografija.....	143

Autorski doprinos

Mirsad Abazović

Elmedin Muratbegović

Haris Halilović

Muhamed Budimlić

Edina Bećirević

1. Uvod

2. Kontrola kriminaliteta

3. O načelima krivičnog procesnog prava u Bosni i Hercegovini kao nezaobilaznom segmentu uspješne kontrole kriminaliteta

4. Subjekti kontrole kriminaliteta

5. Vankrivični subjekti kontrole kriminaliteta

1. Uvod

Ova uvodna razmatranja imaju za cilj da se na generalnoj ravni predstave kategorijalno-pojmovni stubovi na kojima počiva konkretizacija znanstveno-praktične edukacije iz oblasti politike suzbijanja kriminaliteta kao segmenta kontrole kriminaliteta uopšte. U tom smislu neophodno je na nivou eksplikacije kazati šta je politika općenito, potom šta je kriminalitet i kako se on definira, koje su ključne naučne oblasti koje se bave kriminalitetom, njegovom etiologijom, formama, preveniranjem i sankcioniranjem. Takođe, u ovom dijelu će biti riječi o nekim elementima društvene akcije i reakcije naspram kriminaliteta i njegovih nosilaca, koji imaju univerzalan karakter, elementima koji spadaju prvenstveno u generalni ili globalni odgovor jednog konkretnog društva (države) na kriminalitet. Ovo je potrebno iz jedinog razloga što će o konkretnim pitanjima politike suzbijanja kriminaliteta, biti raspravljano u poglavljima koja slijede nakon uvodnih razmatranja.

Šta je politika? Politika je usmjeravanje ljudske djelatnosti u određenom Upravcu radi ostvarivanja određenih ciljeva. U svakom širem smislu politika je djelatnost bilo kog subjekta ili više subjekata, radi ostvarenja bilo kojih ciljeva. Nadalje, politika je djelatnost usmjeravanja društva kao potpune (globalne) zajednice u određenom pravcu prvenstveno pomoću državne vlasti ili drugih odgovarajućih specijaliziranih društvenih organizacija (danas uglavnom pomoću političkih stranaka).

Za potrebe razumijevanja politike suzbijanja kriminaliteta, ovdje ćemo se baviti samo politikom u užem smislu. Politika shvaćena u užem smislu sastoji se iz elemenata koji su samo konkretizirani opći elementi. Ključni elementi politike su slijedeći:

a) Politička djelatnost (usmjeravanje). Ova politička djelatnost je dvostruka, s obzirom na vezu politike u užem smislu s državom. Naime, prvi stupanj ove

djelatnosti čini djelatnost kojoj je cilj da utječe na državu, odnosno da određenom političkom subjektu obezbijedi da dođe do državne vlasti, da je osvoji, ili, ukoliko to nije moguće, da na nju što jače utječe. Drugi stupanj je samo usmjeravanje društva koje vrši država. Usljed toga što je država jedini subjekat ove druge vrste političke djelatnosti, ova je i mnogo jedinstvenija nego ona prva djelatnost, u kojoj djeluju mnogobrojni politički subjekti. Ali, pošto država nije pojedinac, ličnost, to ni njeno usmjeravanje nije potpuno jedinstveno.

b) Politički subjekt. Politički subjekti su država i ostali politički subjekti. Među ovim drugim najvažniji su: opće javno mnijenje (poneko to definira kao «narodne mase»), društvene klase, političke stranke, ostale društvene skupine i organizacije itd.

c) Predmet političke djelatnosti. Ovaj predmet može biti svaka ljudska djelatnost koja je od značaja za pravac kretanja društva. Otud se i kaže da je država sveobuhvatna. Ipak nisu sve djelatnosti u isto vrijeme podjednako predmet politike, kao što ni ista djelatnost nije u razna vremena podjednako predmet ove djelatnosti. Ipak, uprkos ovoj promjenjivosti, neke djelatnosti se mogu izdvojiti kao najčešći predmet politike, ili čak, kao po pravilu njen predmet. To su prije svega: ekonomska djelatnost, organizacija države i organizacija same političke djelatnosti u užem smislu.

d) Sredstva političke djelatnosti. Ova sredstva su veoma raznovrsna. Ona su duhovna i materijalna, ekonomska, pravna, moralna, religijska, vaspitna, propagandna itd. Nema ni jednog sredstva koje se upotrebljava za utjecanje na ljude, a koje se ne bi upotrijebilo u ovoj političkoj djelatnosti. Ipak, ova se djelatnost odlikuje što ima na raspolaganju jedno specifično sredstvo, koje nemaju druge djelatnosti, a to je država, koja je organizacija monopolom fizičke prinude, relativno odvojena od društva.

e) Pravac djelatnosti. Ovaj pravac je određen na relativno potpun i precizan način unaprijed, prije no što se poduzme sama djelatnost. On se određuje

političkim programima pojedinih političkih subjekata, koji sačinjavaju glavni dio onoga što se naziva politička ideologija. U politici u širem smislu, ovaj element nije nužan i ukoliko je ovakva politika prostija, utoliko joj on više nedostaje.

Na teorijskoj, ali i na konkretnoj ravni, ovo je opći društveni okvir u kojem treba promatrati sve aspekte pojave, nastajanja, razvijanja, samoprofiliranja i kretanja kriminaliteta, ali i prevencije, suzbijanja, onemogućavanja, sankcioniranja kriminaliteta i konkretnih nosilaca kriminalnih radnji i akata, ali i razumijevati društvenu akciju i reakciju prema kriminalitetu općenito (makro nivo) i nosiocima krimila pojedinačno (mikro nivo).

Šta je kriminalitet? U teoriji postoji više pokušaja definiranja kriminaliteta. Ali, izdvajaju se tri oblasti koje cjelovito razmatraju fenomenologiju i suštinu ove društvene pojave. To su pravna, sociološka i kriminološka misao.

Pravna definicija kriminaliteta polazi od normi materijalnog krivičnog zakonodavstva. Ona se sastoji u isticanju kršenja zakona. Prijestupnici su lica koja su povrijedila norme krivičnog zakona, u kojem su zaštićeni osnovni društveni interesi i vrijednosti. U tome smislu kriminalitet definiraju mnogi autori. Prema jednim, zločini su *»činjenja ili nečinjenja pojedinaca, koja je organizirano društvo zabranilo u jednoj posebno ozbiljnoj formi«*. Dakle, kriminalno ponašanje se definira kao *»antisocijalno vladanje, koje krši utvrđene zakone i povlači izvjesne kazne«*. U istom smislu treba promatrati i stav da se zločin pravno definira kao *»kršenje krivičnog zakona«*, što znači da niti jedno djelo nije zločin ako nije zabranjeno krivičnim normama. Jedan broj autora ističe da kriminalni fenomen u pravnom smislu postoji samo ako su prisutni uslovi predviđeni zakonom, tj. ako je akcija *»suprotna javnom redu«* i *»postoji samo ako su prisutni uslovi predviđeni zakonu«*. Ovakvo pravno definiranje, prema njima, nužno je sa stanovišta krivičnog prava i kaznenog sistema uopće, jer je riječ o posljedicama koje neposredno pogađaju ljude. Prema ovoj definiciji, svako krivično djelo mora biti formalno

precizno određeno, tako da npr. sudija nema širih mogućnosti tumačenja i unošenja arbitrarnosti u ovu veoma osjetljivu oblast.

Međutim, ova definicija kriminaliteta je nedovoljna i u osnovi formalistička. Ona ga svodi na jedan ugao psmatranja - na pravni pojam, tj. na aktivnosti koje su inkriminirane u pozitivnom zakonu. Uz to, u literaturi se ta krivičnopravna limitacija kriminaliteta često preuveličava. Polazeći od njene neosporno značajne strane, neki pravni autori odbacuju svaki drugi pokušaj definiranja, smatrajući pravnu definiciju kao jedino adekvatnu i moguću.

Pored navedenog, u krugovima pravnika jedno vrijeme vladala su pravno dogmatska rješenja o odnosu na krivičnopravne nauke i kriminologije, koja su rigidno potiskivala svako drugo stajalište osim pravnog izučavanja kriminalne aktivnosti. Krivična nauka se, po njima, shvata kao osnovna i okvirna disciplina proučavanja ove pojave. A ukoliko se kriminologija ipak probija, njoj je poricana individualnost i samostalnost - ona je tretirana kao grana pravne nauke. Taj pristup prema kriminalitetu imaju i danas neki autori koji zastupaju pravni način mišljenja, ističući da niti jedno ponašanje nije samo po sebi ni kriminalno niti nekriminalno, pa se stoga traži njegovo zakonsko definiranje. Pojedini čak eksplicitno tvrde da je krivično djelo ono ponašanje koje zabranjuje zakon, odnosno da bez krivičnog zakona »*nema zločina*«. Dakle, prema tim tumačenjima, niti jedno djelo nije zločin, ma kako negativan prizvuk imalo iz ugla savjesti pojedinca, ako nije zabranjeno zakonskom normom. Odnosno, jedno ponašanje »*postaje kriminalno kada ugrožava krivični zakonik*«. Iz suštine ovog shvatanja proizlazi da se stvarni temelj kriminaliteta nalazi na pravnom području, odnosno da je pravna podloga njegova suština. Ovo stajalište je gotovo neodrživo jer ako bi se bez propitivanja prihvatilo, moglo bi izgledati da sam zakon stvara zločin ili, preciznije kazano, kriminaliteta ne bi bilo ako nema zakona. To bi bio misaoni *circulus vitiosus* (začarani krug).

Značajan broj znanstvenika (i teoretičara i prakseologa) drži da se u vezi sa kriminalitetom preuveličava značaj pravnih odredbi, a pogotovo ne da su

pravne odredbe *conditio sine qua non* (uslov bez kojeg se ne može) za uopće definiranje kriminaliteta. Oni zastupaju koncepciju o univerzalnosti zločina, koja se, istina, ispoljava u tome što je zločin uvijek povreda pravne prirode.

Na koncu, krivičnopravnoj definiciji se bez dvojbe može prigovoriti da je preuska i nedovoljna, jer ne obuhvata i neke druge oblike nekonherentnosti, da svojim ograničavanjem na zakonske inkriminacije oduzima prvenstveno kriminologiji, ali i drugim naukama, mogućnost utjecaja na formiranje krivičnog zakonodavstva. Naravno, pravna definicija kriminaliteta ima i još jedan nedostatak. Ona se zasniva na izvjesnom a priori datom pravnom mehanizmu. Međutim, nije dovoljno polaziti samo od inkriminacije u zakonu. Nema dileme da inkriminacije određene pozitivnim pravom ukazuju simptomatski na problem kriminaliteta, ali one nisu isto što i kriminalitet. To je još uvijek čisto pravno područje. Da bi se moglo govoriti o kriminalitetu, treba da dođe do kriminalne prakse, tj. do vršenja krivičnih dela. Traže se određene radnje ili neradnje, koje su inkriminirane u pozitivnim normama. Tek tada se može govoriti o kriminalnom ponašanju. Prema tome, sve one aktivnosti (i propuštanja) koje ugrožavaju u određenom vremenskoim razmaku pojedina lica ili dobra (u materijalnom i moralnom smislu), koja pripadaju tim pojedincima, raznim društvenim organima i organizacijama kao i društvu u cjelini, a koje su inkriminirane u važećim kazneno-pravnim normama jedne zemlje, smatraju se i pravno tretiraju kao njen kriminalitet za to vrijeme. Njihovi izvršioc i se uzimaju na određenu krivičnopravnu odgovornost i podliježu odgovarajućim sankcijama i mjerama za njihovo izvršenje. To je shvatanje kriminaliteta u zakonskom odnosno krivičnopravnom smislu i ono je povezano sa inkriminiranjem određenih radnji (odnosno propuštanja) u važećim krivičnim zakonima.

Pored pravne definicije kriminaliteta postoji i sociološko shvatanje koje tretira kriminalno ponašanje kao proizvod društvenog života uopće. Ali, ni ovo shvatanje nije jedinstveno, već se ono ispoljava u duhu pojedinih socioloških teorija. Ono je heterogeno. Prema nekim socolozima, krimnialitet u širem smislu predstavlja akt jednog lica, koji *osuđuju članovi*

grupe kojoj ono pripada. Dakle, odredba kriminaliteta je zavisna od *shvatanja grupe i njene etičke i aksiološke svijesti.* Slično shvatanje imaju i drugi zastupnici *teorije grupa.* Drugi teoretičari, u smislu sociološke definicije, *pod kriminalitetom podrazumijevaju ono djelo koje narušava fundamentalne interese jedne grupe.* Jer, kriminalitet je nepoštivanje kulturnih normi, a krivične norme sačinjavaju sastavni deo ostalih normi, koje zabranjuju određena ponašanja u međuljudskim odnosima. Kriminalno ponašanje znači napad pojedinih lica na vrijednosti grupe kojoj oni pripadaju, koji prestaju samim tim da budu lojalni prema toj grupi. Shodno tome, kriminalno ponašanje, u izvjesnom smislu, predstavlja izdaju. Drugi pisci određuju zločin kao društveno štetno djelo, koje ga smatra takvim društvena grupa koja donosi zakone. Posmatrajući kriminalni fenomen kao ljudsku i socijalnu realnost, pojedini sociolozi/kriminolozi stavljaju akcenat na antisocijalnost, koja može biti izvedena iz samog života i ponašanja individue, na osnovu koga se može suditi da će ona ranije ili kasnije izvršiti krivično djelo.

Autori koji polaze od ovih socioloških elemenata podvrgavaju većinom kritici pravnu definiciju kriminaliteta, kao neadekvatnu i neodređenu. Oni joj prigovaraju što se zasniva samo na pravnim normama, a ne uzimaju u obzir i druge norme, koje u pogledu ponašanja često imaju veći značaj. Bez dvojbe, ti autori pravilno primjećuju da krivično djelo nije prvenstveno pravni pojam, već je to društvena pojava. Iza njega stoji *»ljudska i društvena stvarnost, koja kao pojava prethodi zakonu i uslovljava njegovo postojanje«.*

Međutim, ni ove sociološke definicije kriminaliteta nisu sasvim prihvatljive, iako one sadrže interesantne stavove i opravdane prigovore pravnoj definiciji *kriminaliteta.* One su *proizvod raznih* socioloških teorija kriminalnog ponašanja. Po njima, *krkriminalitet* je širi nego po zakonskoj definiciji, jer obuhvata u cjelini antisocijalno iponašanje, koje se nalazi u konfliktu sa važećim normama ponašanja. Ta širina uzima veoma velike razmjere. Zbog toga im se može prigovoriti da su neodređene i ponekad konfuzne, da dozvoljavaju arbitrarnost, da se, prema njima, *kriminalcem* može proglasiti

svako lice koje se smatra društveno opasnim. Zaista je veoma teško prihvatiti proširivanje pojma kriminaliteta i na sve druge oblike ponašanja kojima se krše kulturne i druge društvene norme.

Prilikom određivanja samog pojma kriminaliteta bitno je odrediti njegov društveni karakter, njegovu društvenu uslovljenost i zakonitost javljanja u datim uslovima i strukturama, u kojima se vrši proces kriminalizacije pojedinih lica, vodeći pri tome računa da on predstavlja društvenu pojavu, koja se ispoljava u konkretnim inkriminiranim radnjama pojedinih lica. U tome je smisao sociološkog pristupa u određivanju pojma kriminaliteta.

Kriminalitet je, očigledno, zbivanje u životu pojedinaca, pa je stoga tijesno vezan za ličnost izvršioca inkriminiranih radnji. On se manifestira u individualnim ponašanjima i akcijama pojedinih lica. Shodno tome, on se sastoji iz ukupnosti takvih inkriminiranih akcija, izvršenih u određenom vremenskom i prostornom okviru. Proučavanje kriminaliteta je, prema tome, van svake sumnje, tijesno povezano sa svestranim izučavanjem ličnosti delinkventa, kako u procesu njegovog formiranja u delinkventnu ličnost, tako i u vrijeme izvršenja inkriminirane radnje.

Ipak, između pravnog i sociološkog definiranja kriminaliteta postoji tiesna veza, jer je kriminalitet istovremeno i pravna i sociološka kategorija. Između njih nema suprotstavljanja u mnogim slučajevima. Sociološko shvatanje kriminaliteta mora se stoga oslanjati na krivičnopiravne odredbe, kao što i zakonske inkriminacije služe saznavno kao jedan od veoma sigurnih izvora u pogledu shvatanja šta se smatra kriminalitetom. U samoj biti, ova dva pojma sačinjavaju jedinstvo ili, tačnije rečeno, dvije strane iste pojave — kriminaliteta. Neki pisci stoga smatraju da nije uopšte potrebno diferencirati kriminalitet na formalno pravni i sociološki pojam.

Inkriminirane djelatnosti su toliko različite po svojim pojavnim oblicima, da ih je teško obuhvatiti nekom zajedničkom formulom, koja ne bi imala manje ili više opći i formalni karakter. Takvu formulaciju daje pravna definicija, na

koju se kriminološka nauka mora oslanjati. Sociološko izučavanje empirijskih materijala u vezi s izvršenim krivičnim djelima ne može ni zamisliti bez određenih pravnih ocjena i pravnog poznavanja problema. U odsustvu formalno-pravne odredbe ne bi se uvijek mogla praviti razlika između kriminaliteta i drugih oblika devijantnog ponašanja, pa bi se time stvorila mogućnost za pojavu arbitrarnosti, koja nije cjelishodna, ni naučno ni praktično. Međutim, sociološka i pravna odredba se često i razilaze, bilo da je reč o inkriminacijama koje se sociološki ne mogu prihvatiti ili o aktivnostima koje nisu inkriminirane, a koje, gledajući društveno, pripadaju kriminalnom ponašanju.

U smislu zaključka o pravnom i sociološkom definiranju kriminaliteta, moglo bi se ustvrditi da formalnopravna determinacija kriminaliteta koja leži u osnovi krivično-pravne odredbe, ne mora biti uvijek i sociološki relevantna. Štaviše, ako se nje pridržavamo striktno, to može dovesti u nekim slučajevima do neprihvatljivih rješenja. Zbog toga je neophodno dopunjavati i korigirati pravni pojam sociološko-kriminološkim pristupom u određivanju kriminaliteta.

U posljednjoj konstataciji, naglasak je na sociološko-kriminološkom pristupu. Navedene su, u dosadašnjim opservacijama pravni i sociološki aspekti definiranja kriminaliteta. No, oni bi bili nedovoljni za razumijevanje fenomenologije kriminaliteta bez pojašnjenja uloge kriminologije i kriminalistike u svemu tome. Ovom prilikom osvrnut ćemo se na kriminologiju i kriminalistiku samo na pojmovnom nivou budući da se one izučavaju kao zasebne naučne oblasti u okviru studija FKN.

Kriminologija je nauka o kriminalitetu i srodnim društveno štetnim pojavama. Za razliku od drugih krivičnih nauka, ona se bavi izučavanjem uzroka, a također i pojavnih oblika, strukture i razvoja kriminaliteta. Ostale socijalnopatološke pojave (npr. prostitucija, alkoholizam, narkomaniju, samoubistva, skitničenje, prosjačenje, kockanje i dr.) kriminologija izučava onoliko koliko su u bliskoj vezi sa kriminalitetom ili doprinose njegovom

boljem razumijevanju. Kriminologija se zbog ovakvog djelokruga dijeli na dvije osnovne oblasti, a to su kriminalna etiologija, koja proučava kriminogene faktore i opće uslove nastanka kriminaliteta, i kriminalna fenomenologija, koja proučava forme njegovog pojavljivanja. Kriminalitet se posmatra kao društvena pojava, jer predstavlja povezano delovanje ljudi. On se posmatra i kao pojedinačna i kao masovna pojava. Neki put, na primer, u vezi sa krivičnim postupkom koji se vodi protiv nekog prijestupnika, težište proučavanja stavlja se na kriminalitet kao individualnu pojavu odnosno kao lično fizičko i psihičko ponašanje. Kod posmatranja kriminaliteta kao masovne pojave ponekad se dešava da se takva masovna pojava tretira kao prosti zbir individualnih kriminalnih ponašanja i to naročito prilikom primjene statističkih metoda. Ovo ipak ne dovodi u pitanje karakter kriminaliteta kao društvene pojave. Kriminalitet je veoma kompleksna pojava koja, sem pomenutih aspekata, socijalnog i pravnog, ima i razne druge aspekte, a naročito psihološki, psihopatološki i biološki. To, kao i proučavanje kriminaliteta kao društvene, pojedinačne i masovne pojave, zahteva primjenu raznih istraživačkih metoda i tehnika. Pored statističkih metoda naročito su se u ovoj oblasti razvili metod proučavanja individualnog slučaja i klinički metod, koji predstavlja produbljeno i neposredno proučavanje takvog slučaja. Međutim, bez proučavanja općih uslova i postojećih odnosa u jednom društvu i bez uviđanja uzročno posljedične povezanosti između ovih daljih društvenih uticaja i bližih spoljnih uzroka i uslova i osobina ličnosti, teško je razumjeti zašto isti faktori ponekad ddeluju kriminogeno, a ponekad čak i sasvim suprotno. Kao primjer ovakvih faktora mogu da posluže siromaštvo, bogatstvo, razbijena porodica, kulturne razlike i sukobi, frustriranost, emocionalna labilnost, itd. O kriminalitetu, njegovim uzrocima, pojavnim oblicima i suzbijanju, razmišljalo se i pisalo tokom proteklih vijekova uglavnom u okviru filozofskih, pravnih i teoloških rasprava. Kriminologija kao autonomna nauka formira se tek tokom poslednje četvrtine devetnaestog vijeka, što je doprinijelo nešto kasnijem osamostaljivanju kriminalne politike, kao nauke o sprečavanju kriminaliteta, i penologije kao nauke o izvršenju krivičnih sankcija i resocijalizaciji delinkvenata. Izgradnji kriminologije kao posebne nauke doprineli su mnogi

naučnici. Valja naglasiti da su kriminološka nauka i sociologija bliske, a ponekad čak i podudarne. Sociologija se, kako ke već navedeno, interesira za kriminalitet koji kao društvenu pojavu proučava zajedno sa drugim društvenim pojavama i ponašanjima. Kriminologija pak veliku pažnju obraća društvenom karakteru kriminalnog fenomena, njegovim društvenim korjenima i uzrocima, uticajima koje društvo vrši na ličnost delinkventa, i sličnim pitanjima. S druge strane, kriminologija i pravna nauka su u složenoj interaktivnoj vez.

Kriminalistika je naučna disciplina koja se, u cilju praktične primjene, bavi izučavanjem sredstava i metoda otkrivanja i razjašnjavanja krivičnih djela, otkrivanja učinilaca, obezbjeđivanja utvrđivanja dokaza (represivna kriminalistika), kao i sprječavanja samog izvršenja budućih krivičnih dela (preventivna kriminalistika). Kriminalistika se dijeli na: a) kriminalističku tehniku, koja obuhvata sredstva i metode iz oblasti prirodnih i tehničkih nauka ; b) kriminalističku taktiku, koja obuhvata sredstva i metode koji nisu tehničke prirode (već organizacione, psihološke i sl.), ali i oblike pojavljivanja krivičnih djela i ponašanja kriminalaca; i c) kriminalističku metodiku koja, za razliku od kriminalističke taktike koja se odnosi na sva krivična dela, obuhvata sredstva, metode i fenomenološke posebnosti pojedinih krivičnih djela ili pojedine njihove vrste (npr. ubistva, falsifikate, paljevine i dr.). Kao što se vidi, kriminalistika spada u oblast krivičnih nauka, ali nije isključivo društvena nauka.

Kao konačan zaključak, proizilazi da je proučavanje kriminaliteta u kvalitativnom i kvantitativnom totalitetu smješteno u «magični trougao» pravne, sociološke i kriminološke misli. U tom okviru je i politika suzbijanja, ali politika prevencije kriminalitet, kao i cjelokupna društvena akcija i reakcija na eliminiranju uzroka i posljedica kriminalnih djelovanja, makar u do one granice kada u jednoj društvenoj zajednici možemo ustvrditi da kriminal nije iskorijenjen, ali je sveden na efikasno i produktivno kontroliran nivo.

U prethodnim razmatranjima izdvajaju se određeni termini (pojmovi) koji su nezaobilazni u svakoj vrsti suzbijanja kriminaliteta. To su inkriminacija, krivično djelo, sankcija (kazna) i zakon. Razmotrit ćemo opća značenja ovih pojmova.

Inkriminacija općenito znači optužiti za krivično djelo ili za neku krivicu. U krivičnom pravu inkriminacija je određivanje u zakonu društveno opasnih djela koja će se kažnjavati kao krivična djela. Koja će društveno opasna djela biti predmet inkriminacije, stvar je kaznene politike države. S obzirom na to da se određena društveno opasna djela u stvarnosti pojavljuju s različitim konkretnim obilježjima (u pogledu načina izvršenja, posljedice itd.), to se prilikom inkriminiranja vrši njihovo uopćavanje tako da odgovarajuće krivično djelo predviđeno u zakonu predstavlja apstrakciju pod koju se prilikom optuživanja, odnosno izricanja presude, supsumiraju konkretni slučajevi. Prilikom inkriminiranja određuje se i krivična sankcija koja će se primijeniti prema učiniocu, i to u mjeri koja prema ocjeni zakonodavca odgovara svrsi kažnjavanja.

Šta je, onda, krivično djelo? *Krivično djelo* je svjesna i voljna čovjekova radnja (odnosno propuštanje) koja je društveno opasna, protivpravna i određena u zakonu kao krivično djelo. Krivično djelo prije svega karakteriše postojanje neke djelatnosti čovjeka ili njegovo propuštanje, koje je dovelo do određenih posljedica. Iz toga proizilazi da je krivično djelo prije svega realna pojava u spoljnom svijetu, a pored toga i pravni pojam. Druga je karakteristika krivičnog djela da je to radnja (odnosno propuštanje) koju čovjek preduzima svjesno i voljno. Ovo je objektivno-subjektivno shvatanje krivičnog djela za razliku od objektivnog shvatanja koje definira krivično djelo kao skup objektivnih obilježja. Dalji materijalni element u pojmu krivičnog djela jeste njegova društvena opasnost koja ukazuje na razlog zašto se za jedno krivično djelo izriče kazna. Koje su ljudske djelatnosti društveno opasne u suštini ocjenjuje samo društvo preko svojih predstavničkih tijela u formi zakona. Društvena opasnost je ne samo element krivičnog djela nego i osnov za propisivanje i izricanje kazni. Određujući krivično djelo, zakon

istovremeno ocjenjuje intenzitet društvene opasnosti djela i prema tom intenzitetu određuje najmanju i najveću mjeru kazne koja se za to djelo može izreći. U okviru raspona kazne koju određuje zakon, sud izriče kaznu rukovodeći se, između ostalog, i stepenom konkretne društvene opasnosti djela. Navedenim općim elementima krivičnog djela treba dodati još dva elementa pravne prirode. Prvi elemenat se odnosi na protivpravnost a drugi na određenost djela u zakonu. Protivpravnost je protivnost nekoj pravnoj normi, a određenost u zakonu znači da se samo ono djelo koje je u zakonu predviđeno kao krivično djelo može smatrati kao takvo.

Postoje *opća* i *posebna* obilježja krivičnog djela. Već razmatrani pojam krivičnog djela sastoji se iz nekoliko općih obilježja. Nasuprot tome, pojedina krivična djela imaju svoja posebna obilježja. Ta posebna obilježja odnose se na konkretizaciju radnje i posljedice. Kad se uopćeno govori o krivičnom djelu, traže se elementi koji su zajednički za sva krivična djela. Između ostalih općih elemenata za postojanje krivičnog djela potrebno je da je preduzeta određena radnja i da je nastupila određena posljedica. Koja radnja treba da bude preduzeta i kakva posljedica treba da nastupi, da bi postojalo određeno krivično djelo, predviđeno je u zakonu kod svake inkriminacije. Elementi koji se odnose na konkretnu radnju i konkretnu posljedicu nazivaju se *posebna obilježja* krivičnog djela. Tako npr. krivično djelo ubistva sadrži sva opća obilježja krivičnog djela (radnja i posljedice, društvena opasnost, protivpravnost i određenost djela u zakonu), ali istovremeno ovo krivično djelo sadrži i posebna obilježja kojima se konkretiziraju radnja (lišenje života) i posljedica (nastupanje smrti nekog lica).

Šta je *objekt*, a šta *subjekt* krivičnog djela? Svako krivično djelo je upravljeno protiv nekog društvenog dobra i interesa. Prema tome, kao objekt zaštite u krivičnom pravu pojavljuje se neko društveno dobro ili društveni interes. Kao opći zaštitni objekat uzima se ukupnost svih onih dobara i vrijednosti protiv kojih je upravljeno izvršenje svakog krivičnog djela. U pravu nekih država opći zaštitni objekat u prvom redu jeste građanin, njegova prava i slobode,

zatim političke, nacionalne, ekonomske i socijalne osnove države, njena nezavisnost i bezbjednost, njeno društveno uređenje i ustavom i zakonima određen društveni poredak. Od zaštitnog objekta treba razlikovati objekt radnje krivičnog djela, a to je predmet ili lice na kome se preduzima radnja izvršenja. Tako, na primjer, kod krađe zaštitni objekt je imovina, dok je objekt radnje pokretna stvar koja se oduzima. Subjekt krivičnog djela je lice koje vrši krivično djelo. U krivičnom pravu pojedinih zemalja to može biti samo čovjek, koji je svjestan svojih postupaka i koji je dostigao određeni uzrast. Djeca ispod 14 godina u krivičnopravnom smislu ne mogu biti subjekt krivičnog djela. Maloljetnici od 14 do 16 godina (mlađi maloljetnici) mogu biti učinoci krivičnih djela, ali se ne kažnjavaju već se prema njima primjenjuju vaspitne mjere. Maloljetnici od 16 do 18 godina (stariji maloljetnici) takođe mogu biti subjekti krivičnih djela i oni se izuzetno mogu kazniti. Pravna lica u pojedinim pravnim sistemima ne mogu biti subjekti krivičnih djela. To znači da pravna lica ne mogu vršiti društveno opasna krivična djela i da ona ne mogu biti kažnjena. Ona ne mogu izvršiti krivično djelo, ali mogu izvršiti privredni prijestup ili prekršaj za čije kažnjavanje postoje posebni uvjeti.

Svako krivično djelo se *sankcionira*. *Sankcija* je svaka represivna mjera koja se primjenjuje prema onome ko prekrši neko pravilo ponašanja, neku moralnu, pravnu, običajnu normu itd. sve do normi lijepog ponašanja. Sankcija može biti unaprijed precizno određena ili, pak, nedovoljno određena (kao kod moralnih normi), ali ipak predstavlja nešto što izvjesno slijedi povredi datog pravila ponašanja. U pravu, tj. sistemu pravnih normi, svaka norma pored dispozicije (tj. onog dijela svake norme koji određuje način ponašanja, postupanja) ima i sankciju, tj. dio norme koji se primjenjuje za slučaj povrede dispozicije. Sankcije za prekršaj moralnih, religijskih i sl. normi igrale su veliku ulogu u reguliranju života u društvu na njegovim nižim fazama razvitka. U savremenom razvijenom društvu najveći značaj imaju sankcije za povredu pravnih normi (odnosno njihovih dispozicija). Među ovim pravom utvrđenim vrstama sankcija (građansko-pravne, administrativno-pravne i dr.) posebno mjesto i značaj imaju krivične

sankcije. Krivična sankcija je mjera koju društvo primjenjuje prema učiniocima krivičnog djela. Za razliku od drugih sankcija, krivična sankcija je vezana za izvršenje krivičnog djela. Izuzev sudske opomene, sve druge krivične sankcije sastoje se u oduzimanju ili ograničenju osnovnih prava koja pripadaju učiniocu krivičnih djela i u oduzimanju nekog dobra (uključujući život). *Krivične sankcije spadaju u red represivnih mjera koje društvo preduzima radi suzbijanja kriminaliteta.* Svrha, karakter, vrste sankcija i uvjeti za njihovu primjenu mijenjali su se u historiji, a i danas su različiti u pojedinim državama. Razlike su uvjetovane društvoekonomskim uređenjem, načinom života, kaznenom politikom, tradicijom i pravnim shvatanjima te zemlje i dr. S obzirom na izvanredan značaj prava koja se oduzimaju ili ograničavaju primjenom krivične sankcije, samo je sud ovlašten da ovu sankciju izriče, i to pod uvjetima koji su određeni u zakonu. Krivična sankcija se izriče u društvenom interesu. Prijedlog za izricanje ove sankcije podnosi državni organ (javni tužilac), a samo izuzetno njeno izricanje je vezano za prijedlog ili za tužbu lica oštećenog krivičnim djelom. U savremenoj državi krivične sankcije izvršavaju državni organi. Opravdanost je krivične sankcije u potrebi zaštite društvenih interesa a u prvom redu zaštite prava i zakonitih interesa čovjeka. Mada krivična sankcija nije jedina mjera koju društvo primjenjuje radi suzbijanja kriminaliteta, ona ipak ostaje jedna od osnovnih mjera za održavanje društvene discipline i poretka u određenoj državi, s jedne strane, i za resocijalizaciju učinioca krivičnog djela, s druge strane. Naravno, ima još uglova posmatranja sankcija. Na primjer, u širem smislu, sankcija je odgovor društvenih ustanova, tijela, pojedinaca, grupa, država, ali i međunarodne zajednice, na povredu pravnih ili običajnih normi, vjerskih ili moralnih načela, ugovora, dogovora i sl. U užem i najčešće korištenom smislu, sankcija zbog povrede ustavnih, zakonskih i drugih pravnih normi i propisa, kao što su kaznena djela, privredni prijestupi, prekršaji i povrede službene dužnosti. Kazna se može izreći radi: a) sprječavanja društveno štetnog ponašanja, b) zastrašivanja ili obeshrabrenja potencijalnih počinitelja kaznenih djela, c) zadovoljenja pravde odmazdom (tradicijske kulture), d) sprječavanje entropije ili dezintegracije društvenog

sistema, e) "vraćanja duga" društvu iskušenjem patnje ka uvjeta za povratak u zajednicu (tzv. teorija pročišćenja).

U uređenim (pravnim) državama, sankcije se izriču isključivo u skladu sa *zakonom*. *Zakon* je najviši državni pravni akt poslije ustava, koji sadrži najvažnije pravne norme, koje se razrađuju aktima nižim od zakona - uredbe, odluke itd. (zbirno nazvani podzakonski akti). Zakon donosi najviši organ - zakonodavni, koji je po pravilu veliki zborni organ (parlamen, skupština, sabor). Zakon ima vrlo važnu ulogu - on obezbjeđuje jedinstvo pravnih propisa i čvrstinu pravnog poretka, jer se relativno sporo mijenja, a time i jednakost građana podvrgnutih zakonu i pravnu sigurnost, jer građani znaju unaprijed i pouzdano kakve će biti posljedice njihovog ponašanja.

Za donošenje zakona, njihovu provedbu i primjenu te kontrolu te provedbe i primjene, jedini nadležni subjekt je država. To podrazumijeva stanje, odnosno proizilazi iz toga što je država osnovni okvir za provođenje politike preveniranja i suzbijanja kriminaliteta. U idealnom smislu, u savremenom svijetu, riječ je o *pravnoj državi*.

Pravna država je demokratski uređena parlamentarna država u kojoj se vlast bira na slobodnim višestranačkim izborima. Za razliku od totalitarnih država, lijevih i desnih apsolutističkih diktatura i despotija, u kojima pojedinac ili neka društvena grupa uzurpiraju vlast nad pojedincima i društvom u cjelini, pravna država jest vladavina prava. To znači da je uređena na osnovama trodiobe uzajamno uzajamno neovisnih oblika vlasti: zakonodavne, izvršne i sudske, u kojoj su svi ljudi jednaki pred zakonom, u kojoj su, ne samo ustavnopravno, nego i faktički, od strane institucija sistema, zaštićena ljudska, građanska, manjinska i druga prava, poput prava na slobodu izražavanja, mass medija, političkog udruživanja, vjerske i druge slobode. Postojanje pravne države podrazumijeva i postojanje autonomne sfere građanskog (civilnog) društva, u kojoj građani, neovisno o državi uređuju međusobno svoje odnose. Kada govorimo o pravnoj državi, a u vezi sa svim aspektima tretiranja kriminaliteta, uključujući najšire mjere i zahvate društva

i državnih institucija ante delictum i post delictum, podrazumijeva se potpuna primjena Evropske konvencije o ljudskim pravima i temeljnim političkim slobodama, posebno odredba o brzom, pravednom i nepristrasnom sudskom procesuiranju.

O detaljima kaznene politike vezane za kriminalitet, zatim o prevenciji, društvenoj akciji i reakciji, subjektima politike suzbijanja kriminaliteta (institucionalnim i vaninstitucionalnim), interakcijskom odnosu i suodnosu državnog i vandržavnog sektora prema nosiocima kriminaliteta i dr. u poglavljima skripte koja slijede bit će dovoljno i konkretno govoreno. U uvodnom dijelu valja ukazati na dvije mjere države koje se primjenjuju u svim demokratskim (pravnim) državama koje na posredan i neposredan način, implicate i eksplicite, govore o svoj složenosti politike suzbijanja kriminaliteta, ali i omogućoj i poželjnoj humanizaciji u ovoj oblasti ljudske djelatnosti. Riječ je o *aboliciji* i *amnestiji*.

Abolicija je oslobađanje od krivičnog gonjenja lica za koja postoji sumnja da su učinila krivična djela. Protiv lica obuhvaćenih abolicijom ne može se pokrenuti krivični postupak, bez obzira da liima osnova za krivično gonjenje, a ako je postupak pokrenut, obustavlja se. Prema načelu legaliteta, protiv svakog lica za koje postoji sumnja da je učinilo krivično djelo pokreće se krivični postupak u kome se prethodno ispituju osnovi sumnje, a zatim se, prema rezultatima ovog ispitivanja, postupak obustavlja ili se okrivljeni izvodi pred sud koji odlučuje o krivičnoj odgovornosti učinioca i krivičnoj sankciji koju treba izreći. Abolicija je u suštini zabrana i prethodnog ispitivanja osnova sumnje da je neko lice učinilo krivično djelo i zabrana njegovog izvođenja pred sud. Primjena ovog instituta, koja je upraksi veoma rijetka, motivirana je po pravilu političkim razlozima. U određenoj situaciji ili u vezi sa političkom funkcijom nekog lica može biti opravdano i cjelishodno da se ne ispituje krivična odgovornost jednog ili više učinilaca i da se stvar preda zaboravu. To su izuzetni slučajevi koji se najčešće odnose na politička krivična djela, zatim krivična djela koja su izvršena u dalekoj prošlosti i čiji je učinilac društveno rehabilitiran, krivična djela učinjena u izuzetnim prilikama

i pod izuzetnim okolnostima (za vrijeme rata ili oružanog sukoba) i najzad, krivična djela učinjena od državljana neke strane države ako postoje posebni politički motivi za zabranu gonjenja. Abolicija može biti i jedan od oblika amnestije ili pomilovanja. Ista tijela koja su ovlaštena da daju amnestiju i pomilovanje daju i aboliciju. Ako se abolicija daje pojedinačno neodređenim licima, zabrana gonjenja se daje amnestijom, a ako su u pitanju pojedinačno određena lica (što je gotovo uvijek slučaj) ova zabrana se daje pomilovanjem. Abolicija se može dati prije pokretanja krivičnog postupka i u toku ovog postupka sve dok ne bude donesena pravosnažna sudska odluka o krivici i kazni. Poslije toga, osuđenom licu se drugim oblicima amnestije i pomilovanja može dati oslobođenje od izvršenja izrečene kazne ili zamijeniti ova kazna, može se narediti brisanje osude ili ukidanje pravnih posljedica, ali se osuđeno lice ne može naknadno abolirati. Abolicija sadrži apsolutnu zabranu vođenja krivičnog postupka, tako da lica koja su obuhvaćena abolicijom ne mogu zahtijevati da se protiv njih povede, odnosno nastavi postupak, iako bi ona za to imala interesa. Davanjem abolicije ne dira se u prava trećih lica na naknadu štete prouzrokovane djelom za koje je data abolicija.

Amnestija je akt kojim se neodređenom broju lica daje oslobođenje od gonjenja, potpuno ili djelimično oslobođenje od izvršenja kazne, zamjenjuje izrečena kazna blažom, određuje brisanje ili se ukidaju pravne posljedice osude. Amnestijom se određuju ili krivična djela čiji se učinoci amnestiraju (npr. propisuje se da se daje amnestija svim licima koja su izvršila određena krivična djela), ili se lica kojima se daje amnestija određuju prema izrečenoj kazni (npr. daje se amnestija svim licima osuđenim na kaznu do godine zatvora), ili se amnestirana lica određuju i po izvršenom djelu i po izrečenoj kazni. Amnestijom mogu biti obuhvaćeni učinoci svih krivičnih djela, bez obzira na prirodu i težinu djela i zapriječenu kaznu, a mogu biti izvršena i ograničenja u pogledu pojedinih kategorija osuđenika. Po sadržini, amnestija se može odnositi na oslobođenje od krivičnog gonjenja, na potpuno ili djelimično oslobođenje od izvršenja kazne, na zamjenu izrečene kazne blažom, na brisanje osude ili na ukidanje pravnih posljedica osude.

Oslobođenje od krivičnog gonjenja je poseban oblik amnestije. Protiv lica koje je amnestijom oslobođeno od gonjenja ne može se započeti krivični postupak, a ako je već započeo, mora se obustaviti. Potpuno oslobođenje od izvršenja kazne sastoji se u opraštanju svih izrečenih kazni, kako glavne tako i sporednih. Djelimično oslobođenje od izvršenja kazne može obuhvatiti oslobođenje neke od izrečenih kazni ili smanjenje glavne ili sporedne kazne. Primjenjuje se najčešće kod kazni lišenja slobode. Amnestijom se može izrečena kazna zamijeniti blažom kaznom. U tom pogledu ne postoje nikakva ograničenja. Svaka vrsta kazne može se, u principu, zamijeniti blažom vrstom kazne. Amnestijom se ne mogu obuhvatiti vaspitne mjere i mjere bezbjednosti, izuzev u slučaju abolicije, kada praktično ne postoji mogućnost za izricanje ovih mjera. Prava trećih lica ne mogu se oštetiti amnestijom: lica oštećena krivičnim djelom mogu ostvariti svoja građanskopravna potraživanja i pored toga što je za to djelo data amnestija. Amnestijom se ne dira u pravosnažnost krivične presude, niti u postojanje krivičnog djela.

2. Kontrola kriminaliteta

2.1. Asocijalno i antisocijalno ponašanje

Granice između konformizma i devijantnosti su uvijek predstavljale izazov za istraživače. Rasprave o devijantnosti počinju od onih promišljanja koja pod ovim pojmom podrazumjevaju sve pojedince u društvu koji ne slijede pozitivno-pravne norme i očekivanja većine u datoj grupi. S tim u vezi o devijantnosti se govori sa dvostrukim smislom. Ovdje mislimo na odstupanja koja mogu biti pozitivno sankcionirana (nagrađena) ili sankcionirana (kažnjena). Neke novije socio-kriminološke orijentacije, unutar tipologije devijantnosti, svrstavaju i neutralnu devijantnost koju društvo prihvata bez nagrade ili eventualne sankcije. U stvarnom životu devijantnost se obično povezuje sa onim ponašanjima koja rezultiraju negativnim tipom sankcija. Neki kriminolozi i sociolozi su predlagali da se termin devijantnost ograniči i rezervira isključivo za situacije u kojima se izvjesno ponašanje odvija u nedopustivom smjeru. Ova razmišljanja prvenstveno su orijentirana na onaj tip ponašanja na onoj razini koja prelazi granice tolerancije unutar određene društvene zajednice (Shoemaker, 1984.).

Iz navedenih konstatacija može se zaključiti da je devijantnost relativna kategorija, odnosno da ne postoji univerzalan način identificiranja devijantnog čina i njegove distinkcije od normalnog. S tim u vezi, devijantnost se u principu pokušava definirati u odnosu na neki, unaprijed određeni, standard. Obzirom na činjenicu, da u sociološkom smislu riječi, ne postoje standardi unutar određenih društava, koji bi se mogli označiti kao fiksni i apsolutni, devijantnost neminovno varira iz vremena u vrijeme odnosno od mjesta do mjesta. U nekom konkretnom društvu, ponašanje koje danas označimo kao devijantno u budućnosti će vjerovatno biti definirano kao normalan čin, odnosno čin koji je u određenom društvu

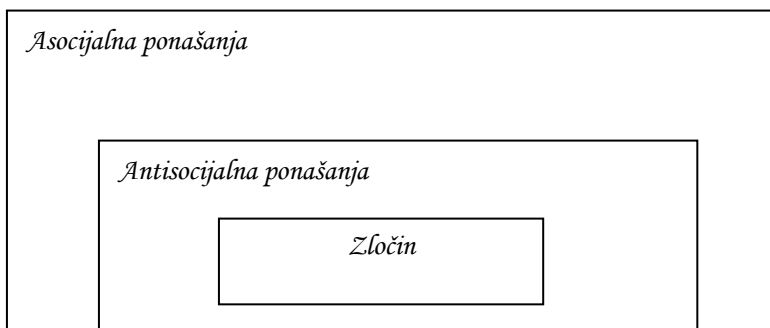
definiran kao devijantan, može već «sutra» biti prihvaćen kao sasvim normalan čin u drugom društvu ili u njemu samome. Drugim riječima, devijantno ponašanje je determinirano kulturom, a kultura, kao oblik društvene svijesti, je također varijabilna kategorija (Bakić, 1997.).

Iako se devijantnost definira kao relativna kategorija i široko shvaćeno asocijalno ponašanje, naše interesovanje usmjereno je na protivpravna ponašanja koja konkretno društvo inkriminira unutar krivičnog zakona. Osnovni kriterij za razgraničenje devijantnosti od zločina, kako u prostom prevodu sa izvornog latinskog termina nazivamo protivpravno ponašanje, leži u činjenici da zločin ugrožava osnovne vrijednosti društva i njegovu egzistenciju, dok je društvena opasnost kod devijantnosti izražena u daleko manjoj mjeri. Pravilno precizirana priroda ovih dvaju fenomena dobija svoj potpuni smisao u samoj reakciji društva na date pojave. Zločin neminovno alarmira cjelokupan mehanizam formalne socijalne kontrole, dok devijantnost obično biva sankcionirana putem neformalne socijalne kontrole.

2.2. O pojmu «zločin»

Analizirajući sadržaje mnogih kriminalističkih, kriminoloških te krivičnopravnih riječnika i leksikona, nećemo naići na pojam, koji je u tolikoj mjeri pominjan a tako šturo definiran, kao što je to pojam zločin. Među pojavama koje danas okružuju savremenog čovjeka, zločin ima posebno mjesto. Neki filozofi savremenog doba smatraju da je zločin konstantna, prateća pojava u razvoju svakog društva. Stoga se katkada s pravom zaključuje da se historija civilizacije, u neku ruku može promatrati kao historija zločina i obrnuto. Uslovi nastanka samog zločina, te njegovi oblici i sadržaji ispoljavanja se nerijetko nalaze u neposrednoj korelaciji sa razvojem ljudskog društva. Odnosno, zločin se u principu smatra permanentnim pratiocem razvoja cjelokupne civilizacije. S tim u vezi njegova prisutnost se promatra kao simbiotski element strukture date socijalne

zajednice, a sam zločin definira kao dopunski element i prateća devijacija svakodnevnog života čovjeka (Ilustracija 1.)

Ilustracija 1

Već od prvih vjerskih knjiga, do pisanih zakonika prisutna je svijest o opasnostima koje uzrokuju određene asocijalne djelatnosti. U različitim periodima razvoja, ljudske zajednice su na različit, ali ipak konzistentan način dužnu pažnju poklanjale potrebi zaštite društva u suzbijanju svih onih ponašanja koja dovode u pitanje uspostavljene odnose u datom stadiju društvenog organiziranja. Razvoj i daljna diferencijacija društva, a naročito u pogledu interakcija među ljudima a time i zajednicama, uzrokovali su manifestnije ispoljavanje zločina. Ovakva aktivnost je na drugoj strani implicirala i potrebu uspostave novih oblika regulacije ponašanja u zaštitnom smislu.

Iako se zločin i uopšteno prestup u određenoj zajednici uvijek posmatrao kao socijalni višak normalnih odnosa među ljudima i društvenim grupama uopšte, njegovo određenje, tumačenja i same reakcije su imale određenu genezu razvoja, upravo zbog činjenice da su unutar pojedinih razvojnih faza, pojedina društva imala različite i karakteristične pozitivne norme ponašanja. U prvobitnoj praksi te norme su bile moralnog i običajnog, a tek nešto kasnije i formalno-pravnog karaktera.

Prvobitnu zajednicu karakteriziraju nepisana pravila ponašanja i norme moralnog karaktera, pa je napad na ta pravila shvatan kao atak na kolektivni

život, tradiciju i integritet kompletnog društva. Za takva ponašanja postojalo je tjelesno kažnjavanje na principu «taliona» (oko za oko zub za zub), tačnije odmazda kao preteča same kazne (Mlađenović-Kupčević, 1982., str. 35-43).

Pojavom državnih zajednica ustanovljeni su korijeni instutucionalne reakcije na zločinačko ponašanje i zločin uopšte. U tom periodu pojavljuju se tendencije da sankcije ne treba da pogađaju kolektivitet nego konkretnog izvršioca krivičnog djela. U razvojnem smislu riječi, ovdje već nailazimo na korijene jedne od najbitnijih karakteristika savremenih krivično-pravnih sankcija: radi se o individualizaciji kazne. Prelazak na sistem organizirane državne reakcije karakterističan je za fazu pojave prvih pisanih zakona koji su predviđali teške tjelesne kazne (Hamburabijev zakonik, rimski Zakonik dvanaest tablica, Mojsijev zakonik...). Srednjovjekovni izvori bilježe pojavu putujućih zabavljača koji su koristili neke događaje, s prizvukom zločina, koji su se odigrali daleko od scene na kojoj su ih naratori prezentirali, kao bi privukli veću pažnju slušalaca. Ova činjenica samo potvrđuje tendenciju apsolutne zainteresiranosti za zločin širokih masa koja se zadržala do današnjih dana. Kasnijim razvojem civilizacije zločin je ostao tema koja je uvijek bila aktuelna i praćena s velikom pažnjom javnosti.

Veliki pisci XVIII, XIX i XX stoljeća su u svojim djelima nerijetko simulirali određene scene zločina, privlačeći pažnju čitalaca (Sofokle, Sheakspear, Molier, Hugo, Dickens, Dostojevski...). Površnom analizom sadržaja romana i različitih pisanih medija, nije teško zaključiti da je zločin zauzeo visoko rangirano mjesto u sferi interesovanja pisaca. Ovaj čin naravno direktni je produkt velike potražnje od strane čitalaca što nesumnjivo ukazuje na činjenicu da su ljudi, odvajkada željeli znati šta se to događa na polju devijantnog i surovog života bilo gdje i bilo kada.

Razvoj masovnih medija i njima pripadajuće kulture stvorio je kompletan arsenal aplikacija koje se bave zločinom kao primarnom temom (stripovi, filmovi, kriminalistički romani..). Danas, nesumnjivo najgledaniji filmovi u svijetu su oni koji u svojoj produkciji za sadržaj uzimaju zločin u bilo kom

značenju. Načitaniji tabloidi su odvajkada oni koji obrađuju teme o zločinu i njihovim akterima, a televizijske emisije koje prate ovakve pojave, naročito u posljednje vrijeme, veoma su gledane.

Upravo zbog svega navedenog, i socijano psihološki orijentirana kriminologija genezu čovjekovog interesovanja za zločin pokušava objasniti kroz četiri grupe faktora (Zvonarević, 1972, str. 289-290). Prvu grupu faktora čini *emocionalno interesovanje*, koje u sebi sadrži *strah od zločina*, *želju za osvetom* zbog učinjenog zločina i *nemirnih avanturističkih želja u prirodi svakog čovjeka* koji, u identifikaciji sa pozitivnim ili negativnim akterima, proživljava neki vid katarze. Strah od zločina jedna je od najaktuelnijih pojava našeg doba. Istraživanja provedena u najrazvijenijim zemljama svijeta pokazuju rapidan rast osjećaja nesigurnosti, te hronično male doze *osjećaja subjektivne sigurnosti građana*. Ovakav stav naročito je izražen u većini industrijskih društava.

Neka novija istraživanja pokazuju da je čak 70% građana Sarajeva bilo uplašeno hodati noću neosvjetljenim ulicama grada, a čak 60% se povremeno osjeća nesigurnim i u sopstvenim domovima. Da se ne radi samo o iracionalnim tvrdnjama o strahu pokazuje i činjenica da su članovi čak 50% porodica bili žrtve krivičnih djela samo u jednoj kalendarskoj godini. Velika zabrinutost bosanskohercegovačkih kriminologa proizilazi i iz činjenice da je zločin (naročito nasilnički orjentiran) uz strah od malignih oboljenja i ratne kataklizme postao najveći strah za građane Sarajeva (Muratbegović, 2003.).

Druga grupa faktora odnosila bi se na *opasnosti koju zločin proizvodi* za uspostavljeni poredak etičkih i drugih socijalnih vrijednosti. Porast zločina danas predstavlja najsignifikantniji kriterij *društvenog poremećaja*. On se najčešće manifestira krizom općeg morala ali i samog pravnog sistema. Klima socijalne anomije, te nepostojanje adekvatnih pravnih mehanizama stvara lažni osjećaj formalne sigurnosti ljudi a u stvarnosti generira osjećaj zakonske *nedodirljivosti za pojedince* koji čine zločin.

Treći u nizu faktora mogli bismo jednostavno nazvati *ekonomskim faktorima*. Prema ovom faktoru, čin zločina ni u kom slučaju društvo ne ostavlja ravnodušnim. Postoji nekoliko razloga za ovakvu tvrdnju. Osnovni razlog leži u činjenici da zločin predstavlja veliki ekonomski teret za zajednicu i to ne samo zbog neposredne materijalne štete koja je nastupila nakon delikta, već i zbog cjelokupnog istražnog aparata te drugih institucija koje je neophodno pokrenuti da bi se riješili svi protivpravni događaji. Na kraju, interesovanje za zločin postoji i zbog toga što se samo proučavanje životnog stila zločinaca koristi kao dobar izvor za bolje razumijevanje ljudi i njihovih akcija. Ovdje se ne misli samo na proučavanje devijantnih postupaka nego i na postupke onih koje smatramo konformistima, kako bi se u potpunosti proniklo u zločinački stil življenja i ponašanja (Newman, 1972, str. 46-58).

Kao pretpostavka razvoja bilo koje naučne discipline danas, naročito onih koje se bave čovjekom, predstavlja dosljedna, precizna i pravilna upotreba termina. Ova potreba neminovno je vezana i za kriminalistička i kriminološka istraživanja. Same terminološke razlike ponekad dovode do nesuglasja među istraživačima koji se bave određenim problemima. Katkada pojedini autori, što zbog lične komocije ili nedovoljnog uvida u problem, izbjegavaju jasno odrediti pojam koji je direktni ili indirektni predmet istraživanja i koji se upotrebljava u istraživanju.

Naravno, i u našoj kriminalističkoj, kriminološkoj pa i krivičnopravnoj literaturi primjetna je praksa upotrebe mnoštva termina koji se koriste prilikom objašnjenja posebnih tipova ponašanja. Najčešće korišteni pojmovi, koji se ponekad smatraju i sinonimima su zločin, delikt, prestup, kriminalitet, delinkvencija, devijantnost, asocijalnost i slično. Pojedini autori ne prave jasnu distinkciju između asocijalnih ponašanja pojedinaca. Upotrebljavajući gradaciju socio-patoloških ponašanja u pojedinim tekstovima susrest ćemo upotrebu izraza delinkvencija, devijantnost i kriminalitet u identičnim kontekstima govoreći o njima kao o sinononimima. Uglavnom se radi o definiranjima asocijalnih pojava van sfere formalno-pravnog određenja pojave. Međutim, bez obzira što se u novije vrijeme iskazuje veliki interes za

istraživanje u kriminalističkim, kriminološkim i drugim naučnim disciplinama, još uvijek je primjetno mnoštvo različitih pristupa sa višeznačnim i kontraverznim određenjem zločina.

Ovako koncipirane činjenice, u dovoljnoj mjeri govore o svoj složenosti naučnog pristupa proučavanja zločina. Na taj način izražene terminološke razlike otežavaju jednu sadržajnu, teorijsku i komparativnu analizu i pristup, što je i dovelo do definicijske konfuzije, a ponekad i do neodgovarajućeg elaboriranja i upotrebe termina *zločin*.

Savremena kriminološka, kriminalistička pa i sociološka literatura danas, u dijelu koji se tiče geneze razvoja asocijalnih, devijantnih, delinkventnih i kriminalnih ponašanja pojedinaca ili grupa, pod terminom zločina podrazumjeva različite fenomene. Detaljnijom analizom sadržaja dostupnih literaturnih izvora može se zaključiti da je moguće izdiferencirati pet osnovnih koncepcija koje razmišljanja o zločinu metodološki svrstavaju u određene skupine socijalnih pojava. Tako možemo govoriti o legislativnoj strani zločina, njegovoj moralnoj strani, zločinu kao patološkoj formi, pojavi koja korespondira društvenoj (dez)organizaciji, te zločinu kao sastavnici socijalnih interakcija.

Obzirom na primarnu temu ovog rada nećemo vršiti verifikaciju mnoštva teorijskih stavova o ovom fenomenu. U nastavku ćemo ukazati na fundamentalne aspekte definiranja navedenog pojma.

2.3. Kriminalitet, etimološko–etiološki osvrt

Etimološki posmatrano, termin zločin datira još od Rimskog doba, tj latinskog postklasičnog izraza *Crimen*, *Maleficium*, *Delictum*, *Scelus* što bi u prostom prevodu na jezike naroda u Bosni i Hercegovini predstavljalo *zločin*, *hudbu*, *težak delikt*, *zločinstvo*, *prekršaj* društvene norme. Ovaj termin se prvobitno koristio za označavanje sudske odluke ili presude, neosnovanu optužbu, okrivljenje ili prekor. Kasnije se njegov smisao veže za pojedinosti,

na koje se žalio tužitelj u Starom Rimu, ali se vrlo brzo isprofilirala i proširila na samo zločinačko ponašanje (Geis, 1996., str. 8).

Ovaj latinski korijen riječi (crimen) našao je mjesto u terminologiji mnogih svjetskih jezika prilikom objašnjenja pojma kriminaliteta i to: francuskog (crime–criminalite), engleskog (crime - criminality), portugalskog (crime–criminalidade), španskog (crimen - criminalidade), italijanskog (crimine–criminalita). Iz naznačene izvorne latinske riječi *crimen* nastaje pojam kriminal, kriminalitet koji se zadržao i prihvatio i u svakodnevnoj praksi.

U širem smislu riječi, ovaj pojam obično egzistira kao zajednički sadržalac svih formi kažnjivih ponašanja, obuhvatajući pri tome i prestupe, prekršaje itd... Međutim, u savremenim krivičnopravnim sistemima preovladava uže shvatanje ove odrednice, pri čemu se pojam *zločin* smatra samo najtežim, najopasnijim vrstama kažnjivih ponašanja. Naravno mislimo na krivična djela inkriminirana u pozitivno pravnim odredbama krivičnog zakona.

Prema pojedinim autorima (Horvatić, Ignjatović) zločin ipak u svom nazivu sadrži izvjestan arhaički prizvuk. Naime, pojedina ponašanja koja su inkriminirana u pozitivnom pravu određene države zbog razine društvene opasnosti ne zaslužuju ovako zvučan naziv. Preciznije definirano, *kriminalitet predstavlja ukupan broj kažnjivih ponašanja na određenom geografskom području u određenom vremenu* (Horvatić, Elementarna kriminologija, 1993., str. 3-7).

U tom smislu najčešći povod široke upotrebe ovog pojma susrest ćemo u policijskim statistikama i medijskim prezentacijama policijskog rada kada se govori o kriminalitetu na određenom geografskom (administrativnom) prostoru u toku određenog, obično proteklog perioda. Zbog ustaljenosti pojma u svakodnevnoj kriminalističkoj i kriminološkoj praksi u nastavku ćemo koristiti pojam kriminalitet.

Kriminalitet karakterizira prvenstveno njegova etiološko-fenomenološka višeznačnost (multidimenzionalnost). *On predstavlja u isto vrijeme*: jednu zakonsku kategoriju određenu pozitivno-pravnim krivičnim zakonodavstvom jedne zemlje, uvijek povezanu sa određenim ponašanjem pojedinca ili grupe (psihološka dimenzija); društvenu (socijalnu) činjenicu koja se odigrava u konkretnim ambijentalnim i geografskim uslovima. Sve ove dimenzije određenja kriminaliteta predstavljaju samo putokaz za analitički pristup i analizu, ukazujući na taj način na njegovu multidisciplinarnost.

Terminološke interpretacije kriminaliteta, sa različitim teorijsko-metodološkim i konceptijskim pristupom, upućuje na potrebu sistemskog i multidisciplinarnog pristupa problemu. Kako bi se moglo ukazati na zajednički orijentacioni metodološki okvir u objašnjenju ovog pojma, neophodno je prvobitno istražiti relevantne odrednice fenomena kriminaliteta danas.

Njegovo istraživanje se metodološki koncipira u okviru kvantitativnih ispitivanja u smislu frekvencije kažnjivih ponašanja (broj registriranih krivičnih djela), te diferencijacije u pogledu vrste i intenziteta pojave kriminaliteta, dok se kvalitativna dimenzija istraživanja ogleda prvenstveno kroz različite analize sadržaja, studije slučaja (*e. Case Study*), životne priče (*e. Life Stories*) te posmatranje kao neminovne karike u lancu istraživanja kriminaliteta uopšte.

Naznačena stajališta, odnosno terminološke razlike otežavale su stvaranje jedinstvenog analitičkog i sadržajnog pristupa u egzaktnom uobličavanju teorijskog okvira, koji bi eliminirao definicijske konfuzije u proučavanju pojma kriminaliteta.

2.4. Definiranje kriminaliteta, teorijsko-metodološki pristupi

Veliki broj autora definiranje kriminaliteta elaborira sa pravnog (legalističkog) stajališta. Prema tom pristupu osnovu za definiranje kriminaliteta predstavljaju norme materijalnog krivičnog zakonodavstva. Prema ovim teorijama, lica koja povrijede pozitivno-pravne norme, kojima su zaštićeni opšti interesi konkretnog društva, nazivamo kriminalcima, prestupnicima, delinkventima. Zakonske definicije kriminaliteta izricali su i mnogi kriminolozi od kojih bismo, ovom prilikom trebali navesti neke eklatantne primjere prema formi i sadržaju dva poznata kriminologa Hansa Von Hentiga: *"zločini predstavljaju činjenja ili nečinjenja pojedinaca, koja je organizirano društvo zabranilo u jednoj posebnoj, ozbiljnoj formi"* (Hentig, 1962., str. 12-15), te Edwina Sutherlanda prema kome *"zločin predstavlja, ništa drugo do, kršenje Krivičnog zakona"* (Eliot, 1962., str. 45-48).

Međutim, kriminalitet je realna pojava u razvoju svakog društva, kako u etiološkom tako i u pogledu posljedica koje izaziva u njemu. Čak i u slučajevima kada se manifestira kao pojedinačno ponašanje, on ima prioritarno socijalni karakter. Njegova priroda je relativnog karaktera, čiji oblici variraju u različitim zemljama i u različitim historijskim epohama. Upravo zbog svoje historijsko-strukturalne uslovljenosti i određenosti, pojedini autori polaze od socioloških elemenata, podvrgavajući većinom kritici pravnu definiciju kriminaliteta, kao neadekvatnu i neodređenu (Milutinović, 1988, str. 29).

Ova shvatanja su dosta heterogena i većinom su bazirana na teoriji grupa koju razvijaju kriminolozi sociološke provenijencije. Tako E. Hunt zastupa tezu prema kojoj: *"kriminalitet predstavlja akt jednog lica, koji osuđuju članovi grupe kojoj osoba pripada, a ova odredba direktno zavisi od aksiološke i etičke svijesti te društvene grupe*. U istom kontekstu može se uzeti i mišljenje E. Johnsona prema kome: *"kriminalitet predstavlja ono djelo koje narušava fundamentalne interese jedne grupe a samo kriminalno*

ponašanje podrazumjeva napad pojedinih lica na vrijednosti grupe kojoj oni pripadaju. Tim činom prestaje da važi njihova lojalnost spram te društvene grupe (Lagache, 1965., str. 9) .

Mnogi savremeni sociolozi i kriminolozi tretiraju problematiku kriminaliteta veoma ekstenzivno, definirajući ga kao antisocijalno-asocijalno ili nepoželjno ponašanje. U teoriji se sreće i konstrukcija koja govori o kriminalitetu kao neprilagođenom, devijantnom ponašanju. Na ovaj način se pokušava izbjeći rasprava o problemu inkriminacije takvih ponašanja, ispuštajući iz vida tzv. *pravnu dimenziju kriminaliteta*. Naznačeni pristup u proučavanja kriminaliteta nije sasvim prihvatljiv, iako je prožet interesantnim stavovima i opravdanim prigovorima pravnoj definiciji.

Prema ovim teorijama kriminalitet obuhvata u cijelosti antisocijalno ponašanje, koje se nalazi u konfliktu sa važećim pravnim i moralnim normama ponašanja. Takva ekstenzivna stajališta pod pojmom kriminaliteta smatraju delinkvenciju (sva kažnjiva ponašanja) kao i sve oblike devijantnosti (asocijalnog ponašanja) u konkretnom društvu. Pored definicijskog određenja pojma kriminaliteta važno je odrediti i njegov društveni karakter, uslovljenost i zakonitost javljanja u datim uslovima i strukturama u kojima su pojedina lica uvučena u proces kriminalizacije, vodeći računa o tome da on predstavlja društvenu pojavu, koja se ispoljava u konkretnim inkriminiranim radnjama pojedinih lica (Milutinović, 1988, str. 9).

Pravna i sociološka definicija kriminaliteta sačinjavaju jedinstvo, tačnije dvije strane iste pojave. Neophodnost prožimanja ova dva pristupa, u istraživanju kriminaliteta, ogleda se u neprekidnoj spoznaji *pravnih odrednica* od strane socio-kriminologa. Ovakva vrsta spoznaje je neophodna za izučavanje empirijskih materijala uopšte, jer bi se u protivnom izgubila razlika između kriminaliteta i drugih oblika devijantnog ponašanja. Upravo u ovoj činjenici leži naša konstatacija o kriminalitetu kao historijski i strukturalno uslovljenoj pojavi.

Kao socijalna činjenica, posmatrana sa stanovišta društva u cjelini, te kao fenomen koji nastaje na osnovu cjelokupnih društvenih procesa i odnosa, kriminalitet služi kao indikator ključnih društvenih mehanizama koji ga generiraju i iz kojih nastaje. Bez ovakve, socijalne perspektive ne bi bilo moguće, na pravi način afirmisati sociološko-kriminološka istraživanja kriminaliteta. Tačnije bez primjene sociološkog metoda pojava bi bila nepotpuno obrađena (Durkheim, 1963., str. 24-28).

Međutim, bez obzira na važnost sociološkog metoda u istraživanju i proučavanju kriminaliteta neminovno je aplicirati i posebni, psihološki instrumentarij kako bismo u potpunosti razumjeli interakciju među akterima krivičnog događaja. Nedostatak ove dimenzije zasigurno bi ostavio veliku prazninu u tumačenju pojma kriminaliteta. Ovakvo stanje bilo bi neodrživo naročito zbog činjenice da bi ostao neobjašnjen jedan veliki dio neophodan za kompletnu spoznaju fenomena a tiče se motivacionog aspekta koji pojedince opredjeljuje na kriminalno ponašanje. Kombinacijom prethodna dva dolazimo i do novog, tzv. *socio-psihološkog* aspekta u tumačenju kriminaliteta. On se odlikuje analitičkim pristupom u objašnjenju odnosa između socijalnih grupa i pojedinaca.

Svakako, vrijedan spomena je i sve prisutniji *kulturološki aspekt* proučavanja kriminaliteta. Ovaj aspekt proučavanja kriminaliteta vremenski i ambijentalno, određuje i sagledava kriminalitet iz ugla vrijednosnih orijentacija i obrazaca te moralnih normi uopšte. Na taj način se definira ne samo kao napad na pravni sistem jedne države, već i kao atak na moralne obrasce koji manifestiraju sisteme vrijednosti datog društva. Naravno kriminalitet predstavlja i političko-ekonomsku kategoriju jer njegova prisutnost u modernom društvu neminovno iziskuje stvaranje i izgradnju globalnog sistema mreža među zaštitnim institucijama, s ciljem preveniranja i otklanjanja uzroka naznačenih devijacija. Ovdje treba apostrofirati i potrebu za adekvatnim finansijskim ulaganjima kako bi se efektivno organizirale sve zaštitne službe, što predstavlja ekonomsku stranu naznačenog problema.

Razvoj civilnog društva istovremeno prati konstantan rast kriminaliteta u proteklih 50-tak godina. Povremene stagnacije, bilježene policijskim statistikama, vjerovatno su predstavljale samo prividnu sliku stvarnog stanja. Njegovi oblici i forme ispoljavanja se konstantno mijenjaju, obim ne smanjuje a uticaj i njegova multidimenzionalnost je sve više prisutna i u onim oblastima koje su nekada bile imune na njegovu influenciju. Iz navedenih stajališta proizlazi, da je kriminalitet moguće definirati i putem kauzalnih analiza elemenata koji ga tvore kao i svih potrebnih mjera u cilju njegovog suzbijanja.

Dakle, kroz samo uređenje suzbijanja kriminaliteta, te kroz praktičnu krivičnopravnu djelatnost u sprečavanju kriminaliteta, moguće je, na bazi naučnih spoznaja, oblikovati okvirnu filozofiju djelovanja svih podsistema u društvu koji su na direktan ili indirektan način zaduženi za suprostavljanje kriminalitetu. Značajan obol svim ovim aktivnostima daje i nova naučna disciplina koju nazivamo *kriminalnom politikom*, *politikom suzbijanja kriminaliteta* ili još preciznije i sveobuhvatnije *politikom suprostavljanja kriminalitetu*.

2.5. Društvena reakcija na asocijalna i antisocijalna ponašanja

Mnoga društva su još od najranijih stadija svog razvoja nastojala reagirati na različite oblike devijantnih ponašanja pojedinaca ili grupa, koja su negativno uticala na opći društveni razvoj. Ovakva orijentacija odnosila se prvenstveno na sva ponašanja koja su narušavala osnovna pravila društvenog života, osnovne vrijednosti datog društva kao i odnose na kojima je počivala egzistencija datih zajednica. Bez obzira na raznolikost aksioloških orijentacija u različitim društvima i kulturama kao i područjima ljudskog znanja i djelovanja, ostaje činjenica da je svako društvo nastojalo oblikovati odgovarajuće normativne i druge institucije kako bi se ovakva ponašanja identificirala i sankcionirala.

Obzirom da se radi o vrijednostima kao relevantnim činjenicama društveno-političkih procesa, odnosno egzistiranja i stabilnosti političkih zajednica reakcija na devijantna ponašanja je bila samo logičan slijed poteza u evoluciji društva kroz njegovu historiju stvaranja. Danas, kada govorimo o informatičkoj eri i apsolutno industrijaliziranim društvima, sistematski pristup rješavanju problema kriminaliteta neminovno podrazumijeva stvaranje okvirnih metodoloških postulata koji bi na najjednostavniji način bilježili promjene u sferi protivpravnih ponašanja i donosili adekvatne planove, mjere i prognoze povodom trendova porasta datog fenomena u cijelome svijetu. Ovakav način djelovanja bilo bi nemoguće etablirati bez uspostavljanja *samostalne naučne discipline koja se bavi sistematskim evidentiranjem i programiranjem reakcija na različiti splet asocijalnih ponašanja, počevši od onih koje smatramo devijantnim pa sve do onih koji ulaze u sferu protivpravnih ponašanja* (Muratbegović, 2003.).

Kao prateća pojava, organiziranog djelovanja na pomenuta ponašanja, razvijaju se i određene, naučno utemeljene reakcije uslovljene empirijskim podacima o frekvenciji i fenomoneologiji datih pojava. Ovakav razvojni ciklus uključuje usavršavanje metoda kako društvanih, tako i prirodnih nauka. U pomentom dijapazonu naučnih orijentacija, velika pažnja usmjerena je na grupu tzv. pravnih disciplina koje predstavljaju neminovnu kariku u provođenju zakonski odredbi određenog društva.

Unutar porodice tzv. krivično pravnih disciplina, vrlo važno mjesto zasigurno zauzima i kriminalna politika ili kako je još nazivamo politika suzbijanja kriminaliteta. Njen primarni zadatak odnosi se na analiziranje, sintetiziranje, obradu, reagovanje (na) i prognoziranje određenog kriminalnog ponašanja.

U jezicima naroda u Bosni i Hercegovini ova disciplina dobila je više naziva, od kojih ćemo navesti one koje se najčešće upotrebljavaju u stručnoj literaturi i praksi. Tako susrećemo nazive kao što su: *kriminalna politika, politika suzbijanja kriminalitetu, antikriminalna politika, kriminalitetna politika*. Mnogi autori (čak i lingvisti) spore neke od navedenih naziva

apostrofirajući na neke specifičnosti samog naziva ali i sadržaja i predmeta ove naučne discipline. Međutim, prema većini autora sa pomenutog lingvističkog prostora, termin *politika suprostavljanja kriminalitetu* je nešto određeniji i precizniji te se u teoriji češće upotrebljava od termina *politika suprostavljanja kriminalitetu*. On sam po sebi obuhvata kriminalnu politiku u užem i širem smislu. Uži smisao obuhvata *krivičnopravnu politiku*, dok širi koncept podrazumijeva i ostala sredstva za suprostavljanje kriminalitetu. Zaključujemo da, *sadržinu politike suprostavljanja kriminalitetu čine krivično pravo i njegova primjena u praksi kao i druga sredstva u cilju efikasne zaštite vrijednosti i dobara od društveno štetnih ponašanja*.

Sam termin *politika suprostavljanja kriminalitetu* umnogome je određeniji od izraza *politika suprostavljanja kriminalitetu* koji se koriste kao sinonimi u evaluaciji navedene problematike. *Kriminalpolitik* (njem.), *Crime Policy, Politics of Crime Control, Politics of Crime* (eng.), *Politique Criminelle* (fran.), *Politica Criminale* (ital.) predstavljaju konstrukcije koje bi trebale označiti politiku suprostavljanja protivpravnom ponašanju (Stojanović, 1991., str. 113-124).

Neki teoretičari u svojim djelima (*Horvatić, Cvitanović*) kroz izraz *kriminalna politika* suštinski ne oslikavaju niti označavaju ono što bi trebala biti suština ove konstrukcije, odnosno ono značenje koje egzistira u teorijama određenog broja kriminologa (npr. Milutinović, Mladenović). Prema njima *kriminalna politika* bi u prevodu na hrvatski jezik bila *loša politika* (*kriminalna*). Zbog toga se u hrvatskoj kriminološkoj i kriminalističkoj literaturi ovaj termin upotrebljava kao *antiktiminalna politika* ili *politika suprostavljanja kriminalitetu* kojim se neposredno upućuje na odgovarajući pojmovni i stvarni sadržaj aktivnosti o kojoj govorimo (Horvatić & Cvitanović, 1999., str. 1-3).

2.6. Politika suprostavljanja (suzbijanja i sprečavanja) kriminalitetu(a)

Prve, iznesene ideje o *politici suzbijanja kriminaliteta* moguće je pronaći još davno u djelima prosvjetitelja od kojih izdvajamo *Montesqieua* koji naglašava da "iznalaženje sredstava za izgradnju najboljeg mogućeg zakonodavstva ukazuje na logičnu reakciju društva na zločin" podrazumjevajući pod ovim pojmom svako ono zakonodavstvo koje će sprečavati i suzbijati kriminalitet uz osiguranje temeljnih prava pojedincima. Shvatanja (politike) problematike suzbijanja i sprečavanja ovakvih pojava su se mijenjala u toku historijskog razvoja zajednice, pa su se u skladu s tom činjenicom pojavila i nova, različita sredstva i mjere suzbijanja u pojedinim društvima na različitom stepenu njihovog razvoja.

Da bismo u potpunosti shvatili predmet i metode politike suprostavljanja kriminalitetu osvrnut ćemo se na klasifikaciju Ronalda Grasbergera, jednog od utemeljitelja savremene forenzičke psihologije. On je veliku pažnju upravo posvećivao klasifikaciji krivičnih, odnosno kriminoloških nauka, kako bi se u potpunosti osvijetlio put spoznaje u otkrivanju, razjašnjavanju, dokazivanju, prognoziranju i preveniranju antisocijalnih ponašanja. Unutar svoga pojma kriminoloških disciplina, Grasberger je razvrstao pojedine naučne discipline s obzirom na materiju njihovog proučavanja na slijedeći način. Prema ovoj klasifikaciji, kriminološke discipline se dijele na tri globalna klasifikacijska osnova i njima pripadajućim naučnim disciplinama. Tako imamo:

1. Kriminološke discipline koje proučavaju objektivnu krivičnu stvarnost
 - a. Kriminalna fenomenologija (nauka o kriminogenim manifestacijama)
 - i. Kriminalna morfologija (disciplina o spoljašnjim formama zločina)
 - ii. Učenje o formama egzistencije zločinaca
 - b. Kriminalna biologija

- i. Učenje o ličnosti zločinca
 - ii. Kriminalna sociologija (učenje o spoljašnjim kriminogenim faktorima)
2. Kriminološke discipline koje proučavanju činjenično stanje krivičnog postupka
 - a. Nauka o istrazi (učenje o materijalnim dokaznim sredstvima)
 - i. Sudska medicina
 - ii. Kriminalistička tehnika
 - iii. Psihologija krivičnog postupka
 - iv. Kriminalistička taktika
3. Kriminološke discipline koje proučavanju ZAŠTITU OD KRIMINALITETA
 - a. Proučavanje prevencije kriminaliteta
 - i. eugenika
 - ii. socijalna politika protiv kriminaliteta
 - iii. kurativna pedagogija
 - iv. penologija
 - b. Proučavanje tehničkih sredstava protiv krivičnog napada
 - i. tehnika sigurnosti
 - ii. represija i preventivna djelatnost policije

Upravo posljednji dio pokazuje da se još u XIX (1897.) stoljeću razmišljalo o disciplini koja bi obuhvatala tzv. Politiku suprostavljanja kriminalitetu. Ovo je naime najstariji pisani trag o praktičnom, analitičkom postupku etabliranja ove naučne discipline kao dijelu složene kriminološke nauke (Grasberger, 1950., str. 7-8).

Kao primarno sredstvo u borbi protiv kriminaliteta uopšte ističu se prvenstveno krivične sankcije u formi kazne, sa svojom prinudnom i represivnom prirodom. Primjenjivane represivne mjere u primitivnoj formi obično su bile popraćene različitim oblicima nasilja kao i najgrubljim fizičkim i psihičkim metodama prinude. Naravno i njihova evolucija je promjenjivog

karaktera, s obzirom na stepen historijskog razvitka i karaktera društva u kojem su bile predviđene i primjenjivane.

Ranija politika suprotstavljanja kriminalitetu, oslanjajući se na zakone i kaznu kao svoje osnovne instrumente, svodila se uglavnom na mjere usmjerene ka pojedincu, izvršiocu krivičnog djela, pa su se u skladu s tim razrađivani i usavršavani pojedini kazneni (krivični) sistem, dok savremena politika suprotstavljanja kriminalitetu sve više napušta represivna obilježja te dobija odrednice i obol socijalne prevencije, s ciljem efikasnijeg suprotstavljanja kriminalitetu.

Naspram ranije prakse, postojanja kazne kao jedinog oblika krivične sankcije, danas su kriminalnopolitički sistemi zasigurno daleko više fokusirani na humanije pristupe i tretmane naročito u pogledu visine i vrste sankcija. Sve češće dolazi do primjene mjera bezbjednosti i vaspitnih mjera (prema maloljetnim delinkventima). Naravno kazna se zadržala i dalje ali je njena funkcija i smisao u dobroj mjeri izmjenjena. Od nekadašnjih mjera zastrašivanja i koje su u različitim historijskim periodima predstavljale stil djelovanja zaštitnih institucija države, danas su potpuno transformirane kroz oblikovanje i implementaciju mjera prevencije kao i samu resocijalizaciju.

Politika suprotstavljanja kriminalitetu danas se koncentriše na ispitivanje novih mogućnosti u ostvarenju svog cilja kao i na unapređenju već isprofiliranih krivičnopravnih i socijalnopreventivnih sredstava u tretmanu kriminaliteta. Njena posebna važnost se ogleda u potrebi usklađivanja dejstva svih zaštitnih organizacija jednoga društva, uključenih u antikriminalnu aktivnost. Ostvarenjem primarnih zadataka, ova politika pruža značajan doprinos sagledavanju realnih efekata krivičnog zakonodavstva i na njemu zasnovane prakse, kao i validnost socijalnopreventivnih mjera koje određena država preduzima u borbi protiv kriminaliteta.

Dakle, politika suprostavljanja kriminalitetu može uspjeti samo ukoliko je sinhronizirana u ansambl ostalih mjera sigurnosne i socijalne politike datog društva. Naravno to podrazumjeva da se njena operacionalizacija isključivo odvija na bazi naučnih spoznaja i prakse. Upravo ti argumenti i ostvareni rezultati na praktičnoj ravni predstavljaju supstrat u iniciranju i decidnom usmjeravanju savremenog krivičnog zakonodavstva. Ovakav sistem mjera predstavlja preduslov efikasnijeg nastupa i djelovanja institucija države koje su uključene u aktivnosti na suzbijanju i sprečavanju kriminaliteta.

Smisao zakonskih reformi modernih državnih zajednica već duže vremena ne leži isključivo na pravno dogmatskom planu. U posljednje vrijeme one u vekojoj mjeri predstavljaju i rezultat istraživanja iz domena politike suprostavljanja kriminalitetu i naučnog dostignuća upšte. Verifikacijom istraživačkih rezultata, ostvarenih unutar drugih nauka, politika suprostavljanja kriminalitetu se efektivno da smjestiti u globalnu socijalnu strategiju formalne i neformalne reakcije na kriminalitet.

Da bi u potpunosti odgovorila problemu, ona se neminovno mora bazirati na realitetu društvenih odnosa, a posebno na sigurnosnim procjenama i procjenama ugroženosti u određenom društvu. Na taj način ona potvrđuje svoju pripadnost integralnom dijelu sigurnosne politike jednoga društva. Zbog ovih činjenica je bitno da politika suprostavljanja kriminalitetu mora voditi računa o tradiciji, kulturi, socijalnoj i ekonomskoj realnosti određene državne zajednice u datom vremenu. Iako predstavlja naučnu disciplinu, sa svojim predmetom i metodama, ona ipak nije uspjela izraditi univerzalno-prihvatljiv okvir koji bi garantovao brzo i efikasno eliminisanje kriminaliteta. S tim u vezi sve aktivnosti koje se na ovom planu poduzimaju, kao i prijedlozi *de lege ferenda*, imaju određene objektivne limite. Ovi limiti direktno su uslovljeni i diktirani društvenom realnošću u određenom periodu razvoja društva. *Uspješnost politike suprostavljanja kriminalitetu zavisi i od toga u kojoj su mjeri precizno i realistično postavljeni ciljevi, da li je jasno izdiferenciran odnos među subjektima koji kreiraju i provode ovu politiku, te da li su kvalitetno osmišljene i konkretizirane mjere, sredstva i metodi u datoj oblasti od kojih bi se trebali očekivati rezultati?* S tim u vezi, od posebnog

značaja je oblikovanje preventivne strategije i njena operacionalizacija putem odgovarajućih oficijelnih državnih organa kao i ostalih vladinih i nevladinih institucija.

Dakle, fundamentalni cilj preventivne strategije predstavlja činjenica, da se na bazi već naznačenih odrednica naučno-empirijskog karaktera, oblikuje realna i provodiva okvirna politika suprostavljanja kriminalitetu s ciljem sistemskog, pravovremenog i efikasnog reagovanja odgovarajućih subjekata, zaduženih da u međusobnoj kooperaciji, koordinaciji, eliminišu one okolnosti koje mogu dovesti do različitih oblika devijantnog ponašanja.

Složena priroda kriminaliteta uslovila je potrebu prihvatanja koherentog sistema normi, institucija, sredstava i mjera krivičnogpravnog, kriminološkog, penološkog, sociološkog, i politološkog aspekta. Kroz ovakvu djelatnost, politika suprostavljanja kriminalitetu je najuže integrirana unutar sigurnosne ali i socijalne politike koja se provodi u konkretnom društvu. Obzirom na složenost i multidimenzionalnost raznih oblika kriminaliteta, politika suprostavljanja kriminalitetu, prevashodno treba da iskaže svoj kvalitet i značaj na njegovom suzbijanju i preveniranju. Međutim, ona kao i druge naučne discipline, treba razumjeti probleme savremene društvene stvarnosti. Ukoliko to nije u stanju, neminovno biva osuđena na improvizaciju.

Prema tome, politika suprostavljanja kriminalitetu implicira potrebu da se na bazi naučnog, interdisciplinarnog stajališta te na temelju evidentiranja različitih izvorišta ugroženosti, analizira, sistematizira i ponudi sigurnosna prognoza, kao putokaz za planiranje i provođenje preventivno-represivnih mjera na suzbijanju kriminaliteta. Dakle, politika suprostavljanja kriminalitetu treba da oblikuje takav okvir djelovanja, čijim će se provođenjem zadovoljiti fundamentalne potrebe i interesi društva.

Otklanjanje sigurnosnih rizika u različitim geografskim područjima, može se postići dobro osmišljenom i provodivom kriminalnom politikom. Njeno

provođenje u punom smislu značenja, neminovno zahtjeva koordinaciju u djelovanju niza oficijelnih i drugih institucija u konkretnom društvu, koje mogu dati ključni obol u uspješnom održavanju relevantnih segmenata sigurnosti.

Termin *politika suprostavljanja kriminalitetu* prvi upotrebljava *Anselm Feuerbach* (Horvatić & Cvitanović, 1999., str. 3), poznati njemački teoretičar krivičnog prava i osnivač klasične škole krivičnog prava (1804.). Pod ovim pojmom on podrazumjeva zakonodavnu i državnu mudrost u funkciji ostvarenja svrhe krivičnopravnih zakonodavnih rješenja. Od tada se politika suprostavljanja kriminalitetu prvi put posmatra kao samostalna naučna disciplina, Njen nastanak se nesumnjivo veže kao dostignuće liberalnog koncepta građanskog društva izgrađenog tokom XVII i XVIII stoljeća. Konačno oblikovanje ona doživljava tek s početka XIX stoljeća.

Semantički pojam *Crimina Politica* označava kriminalnu (antikriminalnu) politiku i pominje se u dijelima mnogih autora, koji pod tim pojmom podrazumijevaju uglavnom praktičnu djelatnost u borbi protiv kriminaliteta i devijantnih ponašanja uopšte (Bavcon, 1958, str. 13-40). Poseban značaj unutar ovih djelatnosti imaju državni organi represije i zastrašivanja krivičnim sankcijama. Ovdje, naravno, mislimo na policiju i pravosuđe. Savremena društvena reakcija na kriminalitet, podrazumjeva znatno dublji pristup od same kaznene politike. U skladu s ovim kriminalana politika u svom sadržajnom značenju podrazumijeva sintezu kaznene politike i politike suzbijanja i sprečavanja kriminaliteta.

U kriminološkoj, krivično-pravnoj pa i kriminalističkoj literaturi došlo je do ustaljivanja naziva *politika suprostavljanja kriminalitetu*. Međutim, pojedini autori izbjegavaju ovaj termin, tražeći druga, pogodnija terminološka određenja. Počevši od E. Ferrija, koji je sporeći se sa F. Liztom oko termina *politika suprostavljanja kriminalitetu* upotrebljavao naziv *kriminalna sociologija*, te Prinza koji radije upotrebljava naziv *preventivna higijena*. Divergentni stavovi i naglašeni sporovi oko prihvatanja ovog termina

primjetni su i u francuskoj literaturi, koji je korišten kao termin *science penitentiaire* dok je kasnije prihvaćen termin *politique anticriminale* čime se izbjegla i dvosmislenost termina *politika suprostavljanja kriminalitetu*. Pojedini njemački kriminolozi (*Hartman, Leksach i Štiller*) upotrebljavaju termine *lutte contre la criminalite* te *prevention du crime* kao sinonimne izrazu *politique criminale* pod kojim podrazumijevaju sistem mjera javnih i socijalnih aktivnosti kojima se teži zaustaviti kriminalitet.

Svi ovi pokušaji ni u kom slučaju ne predstavljaju branu u razvoju politike suprostavljanja kriminalitetu kao naučne discipline. Naprotiv, oni naglašavaju njen značaj za društvo, s obzirom na kompleksnost problematike kojom se bavi.

U cilju preciznijeg definiranja i samog shvatanja politike suprostavljanja kriminalitetu, neophodno je apostrofirati ona stajališta koja se javljaju u smislu isticanja zahtjeva za suzbijanjem kriminaliteta kao društveno opasne pojave. Ovaj embrionalni oblik društvene organizacije, prema nekim teoretičarima (Ansel) seže daleko u historiju i smatraju ga, u učenjima antičkih filozofa, sastavnim dijelom teorijskih razmišljanja o politici uopšte. Prema ovim shvatanjima politika suprostavljanja kriminalitetu se shvata kao sastavni dio nauke, umjetnosti i vještine upravljanja državom uopšte (*Platon: politika kao nauka o upravljanju društvom; Aristotel: politika kao umjetnost vladanja*).

Mark Ansel ističe da je politika suprostavljanja kriminalitetu istovremeno i nauka i umjetnost, odnosno vještina suprostavljanja kriminalitetu (Ansel, 1975, str. 16).

Kao teoretičar koji se smatra utemeljivačem savremenog krivičnog pravnog sistema *Franz von Liszt* definira kriminalnu politiku kao sistematizirane sadržaje naučnih istraživanja uzroka kriminaliteta i rezultata propisivanja i primjene kazni u borbi protiv zločina;

Robert von Hippel (1925.) pod pojmom politike suprostavljanja kriminalitetu smatra samo ispitivanje efektivnosti krivičnog prava s obzirom na njegove ciljeve;

Mezger (1957) ovaj pojam određuje kao ukupnost svih mjera, metoda i načela kojima se država suprostavlja kriminalitetu;

Zlatarić (1970.) određuje kriminalnu politiku kao praktičnu djelatnost, racionalnu i planiranu organizaciju društvenih aktivnosti usmjerenih na suzbijanje kriminaliteta preventivnim i represivnim mjerama, te kao disciplinu koja se kritički osvrće na krivičnopravni sistem date zajednice predlažući bolje metode za suzbijanje kriminaliteta;

Goppinger (1976) govori o politici suprostavljanja kriminalitetu kao nauci i politici reforme krivičnog prava kako bi se s tako koncipiranim rješenjima uspješnije borili sa kriminalitetom;

Kaiser (1976.) konstatuje da se radi o nauci ali ujedno i o praktičnoj djelatnosti pomoću koje se kreira društvena strategija, taktika postizanja optimalne kontrole nad kažnjivim ponašanjima;

Pečar (1998.) kriminalnu politiku tretira eksplicitno kao samostalnu naučnu disciplinu;

Šeparović (1981.) smatra da ova disciplina predstavlja deontološku naučnu disciplinu koja ima za cilj pronaći bolje i adekvatnije krivično pravo;

Zipf (1980.) smatra da je politika suprostavljanja kriminalitetu samo sastavni dio socijalne politike;

Mlađenović (1981.) navodi da je politika suprostavljanja kriminalitetu teorijska i praktična disciplina koja se bavi proučavanjem kriminaliteta u najširem smislu riječi omogućavajući na taj način stalni razvoj i progress kako

krivičnog prava i krivičnog zakonodavstva u cjelini tako i penološke teorije i prakse;

Bačić (1986.) osnovni smisao ove naučne discipline vidi u određivanju ciljeva društva u borbi protiv kriminaliteta;

Roxina (1992.) govori o politici suprostavljanja kriminalitetu kao središnjoj odrednici između same nauke i socijalnog poretka, gdje se njena naučna dimenzija ogleda u objektivnoj spoznaji zločina kroz pravnu i socijalnu prizmu, dok kao socijalna disciplina promovira određene ideje i interese razvijajući ključne strategije borbe protiv kriminaliteta;

Pavišić (1998.) pod ovom naučnom disciplinom podrazumijeva naučno istraživanje preventivne i represivne djelatnosti u suzbijanju pojava kriminalnih ponašanja, u čijem su instrumentariju naglašene teološke i deontološke komponente;

Cvitanović (1999.) smatra da je politika suprostavljanja kriminalitetu racionalna i planirana organizacija društvenih djelatnosti usmjerena na suzbijanje kriminaliteta i delinkvencije, djelatnost pravne i vanpravne naravi, samostalna naučna disciplina;

Modly (2002), smatra da je politika suprostavljanja kriminalitetu organizirana društvena djelatnost usmjerena na suzbijanje kriminaliteta i delinkvencije, praktična djelatnost preventivnog i represivnog sadržaja s posebnim predmetom, metodološkim sustavom, teorijskim i praktičnim dijelovima;

Dvoršek (2001), smatra da je politika suprostavljanja kriminalitetu sastavni dio ukupne politike, koja određuje usmjerenja i ciljeve (koji bi trebali biti rezultat čitave ljudske volje) koje trebaju postići oni koji se bave borbom protiv kriminala. Usmjerenja, odnosno ciljevi određuju smjernice policiji odnosno istraživačima;

Meško (2002), smatra da politika suprostavljanja kriminalitetu predstavlja politiku društvene reakcije na kriminalitet i ostala asocijalna ponašanja.

Muratbegović (2003), smatra da je politika suprostavljanja kriminalitetu prosti zbir neformalnih i formalnih društvenih reakcija na asocijalna ponašanja uopšte, protkana kroz različite razine implementacije, počevši od osnovne društvene grupe (porodice) pa do formalnih službi za provedbu zakona u konkretnog društva.

Iz svega navedenog proizilazi da politika suprostavljanja kriminalitetu prevazilazi tradicionalnu političko-pravnu razinu eksplikacije, što potvrđuje i njen instrumentarij, koji pored pravnog, normativnog i uopšte legislativnog, obuhvata i vanpravne, nenormativne i nelegislativne mehanizme. Preko naznačenih mehanizama, odnosno putem različitih aktivnosti državnih tijela, a nerijetko i putem nedržavnih (nevladinih) organizacija, pa i same porodice kao fundamentalne društvene grupe, stvaraju se potrebne pretpostavke kako bi građani živjeli u sigurnosno uređenoj sredini. U tom pravcu politika suprostavljanja kriminalitetu se temelji na dvije osnovne orijentacije ili modela: *represiju i prevenciju*.

2.6.1. Represija kao permanentna društvena reakcija

U terminologiji politike suprostavljanja kriminalitetu izraz represija (*Lat. Repressio, repressor, reprimere – potiskivati, suzbijati* (Rush, 1986., str. 26)) odnosi se na tradicionalne krivičnopravne sadržaje. Osnovni vid ovih sadržaja orijentiran je na kaznu, sa posebnim akcentom na njenu retributivnu ulogu. Ovdje prvenstveno mislimo na uobičajeni mehanizam vraćanja *zla za zlo* izvršiocu krivičnog djela. Naravno, ovaj pojam se odnosi i na sve druge forme zakonite prisile kroz sistem pravnih propisa u svom najširem smislu riječi.

Historijski posmatrano, represivna orijentacija unutar politike suprostavljanja kriminalitetu je dominirala gotovo do kraja XIX stoljeća. Stoga se politika suprostavljanja kriminalitetu tog doba mogla poistovijetiti

sa kaznenom politikom. Njen instrumentarij uglavnom se svodio na krivičnopravnu prisilu dok se kazni, kao apsolutnoj i retributivnoj kategoriji, pridavao poseban značaj. Na planu suprotstavljanja kriminalitetu, represivno djeluje čitav niz društvenih organa kojima je osnovna funkcija upravo represija. To međutim nije samo slučaj sa nerazvijenim ili zemljama u razvoju. Stalni nedostatak naučnih istraživanja, u oblasti prevencije kriminaliteta, nesumnjivo proizvodi određene posljedice u društvu koje se projiciraju kroz saradnju represivnih organa i zajednice, tako da se može argumentirano braniti stav o nasušnoj potrebi preventivne djelatnosti u društvu. Zbog te činjenice i sami rezultati su vidljiviji kod preventivnih mjera individualnog karaktera, jer se takve mjere delimično baziraju i na empirijskom istraživanju zasnovanom na promatranju. Poseban problem leži u činjenici da su rezultati preventivne djelatnosti inhibitorni u odnosu na represivnu djelatnost. Tako pa se ovi drugi i uzimaju kao jedino mjerilo rada organa čija je funkcija spriječavanje i suzbijanje kriminaliteta na prostorima društvenih zajednica (Krivokapić, Prevencija kriminaliteta, 2002.).

Sadržaj represije predstavlja jedno od centralnih pitanja političkog i pravnog značaja. Represija u svojoj suštini danas predstavlja i podrazumijeva politiku racionalne primjene prisile povodom izvršenja nekog krivičnog djela u svrhu njegovog suzbijanja. Na toj razini govorimo o četiri modusa primjene represivnih mjera. Mislimo prvenstveno na podjelu zasnovanu na institucionalnoj podjeli rada, čime se ove mjere dijele na razine zakonodavne, sudske, izvršne vlasti te na razine otkrivanja i razjašnjavanja kažnjivih ponašanja te hvatanja izvršilaca krivičnih djela (policija). Ovakvo koncipirane mjere obično akceptiraju i aktuelnu društvenu fenomenologiju asocijalnih ponašanja koje ugrožavaju funkcioniranje zajednice, te se kao takve inkriminiraju u krivičnim zakonima. Naravno, s druge strane neophodno je vršiti i procese depenalizacije ili čak i dekriminalizacije onih ponašanja koja su iz nekog razloga izgubila atribut društvene opasnosti u onoj mjeri u kojoj su ga posjedovali ranije. Na taj način se potenciraju sva dostignuća moderne politike suprotstavljanja kriminalitetu te ostvaruje svrha

kažnjavanja u savremenom krivičnom postupku (Horvatić & Cvitanović, 1999., str. 32-35).

O ovim okolnostima s aspekta represije, moguće je govoriti na konkretnim mikrorazinama pojedinih krivičnih slučajeva kao i na apstraktnoj makrorazini kažnjivih ponašanja. Jedna od osnovnih karakteristika represije je ta da se ona apriori ostvaruje kroz dvije, dijametralno suprotne tendencije. Radi se o težnji za *djelotvornošću tijela krivičnog postupka* kao i težnji ka *zaštiti temeljnih ljudskih prava i sloboda*. Kroz ovaj segment represije najslikovitije je prikazana oprečnost unutar dva osnovna načela savremene politike suprostavljanja kriminalitetu u vidu načela pravne i socijalne države (Radulović, 1999., str. 85-87).

Savremene krivične teorije kao i praktične studije slučaja potvrđuju da se danas, isključivom primjenom represivnih sredstava, ne može voditi efikasna borba protiv kriminaliteta. Ova konstatacija vrijedi bez obzira na činjenicu da li ta sredstva imaju i određene prizvuke prevencije, što predstavlja primarnu orijentaciju i u savremenoj politici suprostavljanja kriminalitetu.

Međutim, izvesno je da se savremenim sistemom kažnjavanja postižu i određeni preventivni efekti i samim izricanjem kazne. Neki teoretičari krivičnog prava tvrde da se izrečena kazna za izvršeno krivično djelo postavlja u odnosu na osuđeno lice dvojako. Ona u sebi sadrži oba aspekta svrhovitosti kažnjavanja- represiju i prevenciju (Milutinović, 1984., str. 429). Prema ovom konceptu preventivni efekti u vezi sa kaznom mogu se postići i u toku njenog izvršenja kao i samom resocijalizacijom delikvenata i sl.

Veliki broj savremenih krivičnih zakonodavstava pored kazni propisuje i čitav niz oblika izvanpenalnog reagovanja (mjere sigurnosti i vaspitne mjere), koje imaju preventivnu svrhu. Time i sama kazna gubi sve više svoj represivni smisao i postaje temelj za primjenu socijalnih, vaspitnih, medicinskih i drugih mjera u cilju prevaspitanja i resocijalizacije delikvenata. Kazna sve više prestaje da bude *sama sebi cilj*, već se nastoji da se osigura uspješna

reintegracija delikventa u društvo te spriječi njegov ponovni pad u kriminalnu sferu, što je od izuzetnog preventivnog značaja.

Kažnjavanje i nagrađivanje su oduvijek, u najvećoj mjeri, predstavljale psihološku kategoriju interakcije među ljudima. Sama kazna se uvijek upotrebljavala u cilju dvojake namjere. Prva namjera se odnosila na onemogućavanje ili smanjenje vjerovatnoće za nastajanje i produženje kriminalne aktivnosti izvršioca, ili se teži da se kaznom djeluje na potencijalne izvršioce krivičnih djela. Drugi momenat ima za cilj inputiranje u svijest potencijalnih izvršilaca krivičnih djela, izvjesno predviđanje sopstvenog položaja poslije izvršenog djela. Upravo ovaj motiv treba da postavi potencijalnog izvršioca u takav položaj da bi ga odvratilo od kriminalnog ponašanja u funkciji težine kazne i njene učestalosti (Mlađenović-Kupčević, 1982., str. 44-45).

U savremenoj kriminologiji dvije funkcije kazne poznate su pod nazivom specijalna i generalna prevencija (Radulović, 1999., str. 23-24). Iako često upotrebljavan kao termin preventivnog aspekta kažnjavanja, prevencija je u ovom slučaju ipak isključivo vezana za čisto represivne postupke i nema onaj izvorni značaj koji odlikuje savremene ciljeve preventivnog djelovanja. Jedno od najvažnijih pitanja savremene politike suprostavljanja kriminalitetu je upravo djelomično elaboriran odnos između sadržaja represije i prevencije. Pojmovno i kategorijalno bi sve trebalo biti jasno, ali se javlja dilema u pogledu međusobnih prožimanja ovih dviju djelatnosti. Naime, nema represije a da pri tome ona u nekom fundamentalnom značenju nema dozu prevencije kao što danas nema prevencije a da u njoj nije sadržana barem i doza represije, barem djelomično.

Prema općim shvatanjima u stručnoj literaturi i naučnim krugovima, savremena politika suprostavljanja kriminalitetu još uvijek protežira represivne sadržaje, te s tim u vezi ona neminovno postaje terminološki više određena kao kaznena politika. Međutim, djelatnost zakonodavne, izvršne, i sudske vlasti u savremeni duštvenim zajednicama ne bi trebale biti u

potpunosti podređene represivnoj orijentaciji, tj. politici represivnih reagovanja na kažnjiva ponašanja. Upravo napuštanje tih legalističkih okvira, predstavlja osnovno načelo savremene politike suprostavljanja kriminalitetu. U skladu s tim i preventivna djelatnost predstavlja najznačajniji sadržaj sistema socijalne kontrole, usmjeravanja i reguliranja ponašanja pojedinaca i grupa u određenom društvu.

2.6.2. Prevencija- imperativ savremene politike suprostavljanja kriminalitetu

Termin *prevencija* pragmatički je posuđen iz medicinskog vokabulara i prakse. U svom širem značenju profilirala su se dva osnovna sadržaja ovog pojma. Prvi od njih se odnosi na intervenciju kao *primaru formu* prevencije, što je u osnovi značilo intervenciju prema određenim pojavama sa propisanim sredstvima. Drugi sadržaj vezan je za prefiks *pre* koji označava prijevremenu reakciju, tačnije reakciju prije nego li se manifestira neželjena pojava. U latinskom jeziku *praeventio*¹ (*prae-venio, veni, ventum, praeventus, praevenire*) označava odrednicu i termin preteći, preticaj, preticati određenu pojavu, ili kako bi se moglo zdravorazumski izvesti predupređenje, prethodna zaštita, sprečavanje, izbjegavanje unaprijed.

Još u toku XV stoljeća u engleskoj socio i kriminalno-političkoj praksi upotrebljavan je izraz *prevent* kojim se želi naglasiti svaki onaj sadržaj kojim će se u narednom periodu sprječiti kažnjiva ponašanja u užem smislu njihovog određenja. Neki autori pod prevencijom podrazumjevaju samo onu vrstu aktivnosti koja se preduzima u pravcu spriječavanja kriminaliteta od strane javnosti, lokalne zajednice, organa i službi uopšte (Van Dijk, 1991., str. 205). S tim u vezi oni naglašavaju da prevencija podrazumijeva ukupnost svih mjera, sredstava i tehnika izvan okvira sistema krivičnog pravosuđa, koje imaju za cilj smanjenje različitih vrsta štete pruzrokovane samim izvršenjem djela, koje je država inkriminirala kao krivično djelo.

¹ Provisio (cautio), onis – ad praecavendum/ad providendum atque praecavendum/aptus, a, um – preventivan

Autori koji zastupaju pomenuti koncept prevencije kriminaliteta, ne podrazumijevaju zakonske aktivnosti koje nastaju s ciljem da spriječe pojavu kriminaliteta, već predstavljaju samo predsoblje, osnov za provedbu preventivnog postupanja pomenutih subjekata. Ovakav koncept ne podrazumijeva preventivnu djelatnost policije koja, u okviru svojih nadležnosti, ima isključivo reaktivnu (represivnu) djelatnost. Evidentna su i druga shvatanja prema kojima se preventivna strategija izgrađuje na temeljima pozitivnog krivičnog zakonodavstva.

Tako se pod prevencijom ponekad podrazumijevaju i sve aktivnosti usmjerene na sprečavanje mehanizama koji dovode do nastajanja kriminalnih radnji. Kao što vidimo, težište je stavljeno na termin *preventivni mehanizam* kako bi se apostrofirala preventivna djelatnost, koja bi u svojoj suštini trebala biti usmjerena na otklanjanje uslova i uzroka koji generiraju kriminalitet. Ovaj koncept polazi od jednostavne logike prema kojoj je osnovni cilj svake nauke da primarno otkrije uzrok fenomena čiji predmet obrađuje, te da nakon takve vrste spoznaje ovlada pojavom i mehanizmima tretiranja date pojave u svakodnevnom životu. Ovakvo određenje prevencije je vrlo zahtjevno i sveobuhvatno, tako da se u kriminalnopolitičkoj praksi smatra preširokim i neodređenim terminom.

Sama spoznaja o kriminalitetu je vrlo stara, dok su ideje o prevenciji takvih pojava u društvu relativno novijeg datuma. Kada se govori o prevenciji, bilo u začetku njene aplikacije ili u novijim shvatanjima, prvenstveno mislimo na socijalnu strategiju. Naime, konstanta u pluralitetu određenja ne samo prevencije nego i same politike suprostavljanja kriminalitetu, koja se provlačila u mnogobrojnim orijentacijama, bila je nesumnjivo društvena (socijalna) reakcija. Kao socijalno podržan i utemeljen koncept aktivnosti, prevencija predstavlja nesumnjivo najširi i najhumaniji front u borbi protiv kriminaliteta u savremenim državnim zajednicama. U svom pragmatičkom značenju politika prevencije kriminaliteta obuhvata različite razine djelovanja. Najširi koncept djelovanja obuhvata primarne (*ante delictum*)

aktivnosti, kojima se nastoje spriječiti kriminalna ponašanja te smanjiti njihov broj prije nego li se konkretizira kriminalni čin.

Nešto uža koncepcija podrazumjeva razinu prevencije krivičnopravnim instrumentarijem (*post delictum*) prema kojem se djeluje preventivno nakon izvršenja krivičnog djela, (*post judicem*) nakon izrečene pravosnažne presude te *postpenalne pomoći*, tj djelovanja nakon izvršene ili primijenjene krivičnopravne sankcije. U procesu definiranja prevencije kriminaliteta problem koji se obrađuje je sasvim jasan obzirom na samu njegovu prirodu. Za razumijevanje naznačenog problema neophodno je postaviti neke osnovne postulate koji se zasigurno ogledaju u činjenici da se pod preventivnim aktivnostima podrazumijeva čitav niz različitih mjera, radnji i postupaka, koje se međusobno veoma razlikuju. Na taj način prevencija predstavlja najširi kompleks savremene politike suprostavljanja kriminalitetu. Njeno interesovanje ne završava se samo na fenomenu kriminaliteta (u užem smislu), već na fenomenu kažnjivih ponašanja uopšte.

Prema nekim shvatanjima savremeni trendovi prevencije podrazumjevaju i bavljenje tzv *preddelinkventnom* sferom ponašanja (naročito u tretmanu maloljetnika) koja se mogu svrstati u domen sociopatoloških ponašanja u jednom društvu. Prema Obradoviću (2000.) njeni osnovni sadržaji i temeljne karakteristike mogle bi se opisati kao : prevencija kažnjivih ponašanja kao dio šire socijalne politike odnosno sistema socijalne regulacije (kontrole) i usmjeravanja; prevencija usmjerena podjednako prema delinkventnoj i nedelinkventnoj populaciji, tj prema onima koji su bilo kada u prošlosti kažnjeni, kao i onima koji nikada nisu izvršili neko krivično djelo; prevencija se primarno (u najvećoj mjeri) ostvaruje kao djelovanje na preddelinkventna² ponašanja (preddelinkventna prevencija); prevencija koja se ostvaruje djelovanjem na kompleks kriminogenih faktora, vodeći računa o fenomenologiji i etiologiji kriminalnih ponašanja; prevencija predstavlja

² Originalni model prediktora preddelinkventnog ponašanja Greenwood-vom (1986) modelu prediktora hroničnog urbanog juvenilnog delinkventnog ponašanja (Obradović Vladimir, predavanja na postdiplomskom studiju kriminalističkih nauka Univerziteta u Sarajevu, septembar 2000)

jedinstvenu i globalnu djelatnost prema svojoj intenciji i cilju dok njen sadržaj³ zavisi od mjera i instrumentarija koji se primjenjuje; organizirani, planski i prije svega prognostički orijentisan pristup preventivnim djelatnostima je neminovan sadržilac savremene prevencije kriminaliteta (Horvatić & Cvitanović, 1999., str. 182).

Prevencija kriminaliteta može biti usmjerena na različite aspekte samog fenomena kriminaliteta te njegove subjekte: izvršioca, žrtvu, situaciju, ili zakonski akt koji definira kriminalne radnje. Bilo kakvo preduzimanje mjera prema bilo kojem od pomenutih elemenata kojima se definira kriminalitet, podrazumijevamo mjerama prevencije. Ona obuhvata i aktivnosti različitih subjekata koji preduzimaju preventivne mjere. Tako mjere prevencije kriminaliteta mogu da preduzimaju: državna tijela i tijela sa javnim ovlaštenjima, nevladine organizacije, uduženja, privatne fondacije, institucije javnog informisanja, štampa, elektronski mediji, odgojne tj prosvjetne institucije, profesionalno okruženje u najširem smislu riječi, vjerske institucije, porodica kao fundamentalna socijalna grupa svakog društva. Aktivnost same države na ovom planu je fokusirana na donošenje i dogradnju zakonskih projekata, tj. dizajniranje krivičnog zakonodavstva, a kasnije i na njegovu dopunu i operacionalizaciju kroz preventivne mjere policije i specijaliziranih državnih službi, koje se bave kriminalitetom u užem i širem smislu njegovog značenja.

Međutim, kao što smo naveli prevencija kriminaliteta se veoma često odnosi i na sprovođenje izvjesnih mjera od strane samih građana, bilo samostalno bilo putem nekih specijaliziranih organa, službi, te udruženja nastalih spontano ili planski, kao i nekih drugih sektora društvenog života, kao što je sektor informisanja i sl. Cilj prevencije kriminaliteta je predupređenje čitavog niza različitih kriminalnih radnji kao što su: imovinski delikti, delikti u vezi s drogom, nasilnički delikti te danas za javnost interesantani i medijski vrlo

³ Prema svom sadržaju prevencija kriminaliteta podrazumeva sistem preventivnih mjera čija priroda i karakter zavise od kriterija same konceptualizacije problema npr. vrsta kriminaliteta, područje djelovanja, vrijeme, tipologija delikta i izvršioca.

eksploatirani delikti organiziranog kriminala. Ovo apostrofiramo kako bismo shvatili da se radi o veoma sadržajnim oblicima i aktivnostima koje je teško obuhvatiti jednom mjerom ili pak jedinstvenim instrumentarijem, te da se sa tog stanovišta može govoriti o različitim vrstama prevencije kriminaliteta .

Strategijske aktivnosti koje je neophodno implementirati unutar preventivnih ciljeva mogu se realizirati u najrazličitijim formama. U tom kontekstu se polazi od opšte eliminacije objektivnih socijalnih uslova koji prevladavaju u pojavi kriminaliteta na određenom prostoru, a sa sigurnošću se može tvrditi da znatno utiču na ispitivani fenomen kažnjivog ponašanja. Ova djelatnost prije svega podrazumijeva socijalnu reakciju obzirom da se radi o pojavama koje su rezultat objektivne socijalne slike društva (npr. siromaštvo). Identifikacija žarišta koja se dijagnosticiraju na temelju kvalitetnih procjena ugroženosti, predstavljaju fundament za preduzimanje potrebnih mjera u cilju smanjenja potencijalnih situacija koje mogu generirati nastanak kriminalnog ponašanja. Ekološki dizajn sredine te mnoštvo drugih mjera koje se preduzimaju kao segment tzv. situacijske prevencije kriminaliteta, u velikoj mjeri predstavljaju siguran korak ka sigurnijoj zajednici. Međutim, djelovanja ne mogu dati adekvatne rezultate bez povezivanja sistema socijalne prevencije s krivičnopravnim sistemom jedne države.

Dakle, radi se o ujednačenom, sistematičnom i na kraju komplementarnom djelovanju svih zaštitnih podistema društva. Bez obzira na to problemi se ipak javljaju zbog uskog posmatranja problema kriminaliteta. Ako se kriminalitet tretira kao isključivo pravni problem, time se u znatnoj mjeri isključuje ili ograničava učešće pojedinih profesija - kriminalista, sociologa, psihologa, ljekara, pedagoga itd. Upravo ova ograničenja preventivnog koncipiranja i programiranja imaju za posljedicu mnoge teškoće u provođenju prevencije kriminaliteta. S tim u vezi, pojedini nosioci preventivnih programa u svojim aktivnostima, ostaju sami i veoma brzo gube motivaciju za rad.

Organizaciona povezanost sa širim socijalnim miljeom i institucijama uopšte u sprovođenju preventivnih programa, izuzetno je važan korak koji nije provodiv bez učešća stručnjaka koji će sa interdisciplinarnog stajališta dati potreban naučno-stručni putokaz za konkretizaciji preventivnih sadržaja. Prema tome, svako odsustvo saradnje, koordinacije i analitičnosti u prevenciji kriminaliteta, između naučnih, stručnih, profesionalnih i drugih institucija, dovodi do marginaliziranja i svođenja unutar manje važnih, neformalnih, vaninstitucionalnih, sporadičnih ili deklarativnih oblika suprotstavljanja kriminalitetu.

Pod mjerama prevencije kriminaliteta podrazumijevamo aktivnosti državnih i drugih organa usmjerenih na sprečavanje negativnih društvenih pojava, koje produkuju zabranjene i štetne posljedice, te stvaranje uslova za njihovo suzbijanje. Diferencijacija mjera društvene prevencije kriminaliteta provodi se s obzirom na ciljni aspekt kriminalnopolitičke orijentacije pojedinih država. U tom smislu preventivne strategije se klasificiraju na različite načine s obzirom na kriterij izvođenja klasifikacije i naravno na osnovu osnovnih aspekata koji čine kriminalnu radnju. Radi se o izvršiocu kriminalne radnje, mjestu (situaciji), akteru i zakonu. Zato je neophodno navesti i neke osnovne podjele ovih mjera prevencije i to prema različitim aspektima.

Prvi aspekt je podjela mjera prevencije kriminaliteta prema vrsti mjera. Prema ovom kriteriju u mjere prevencije kriminaliteta ubrajamo: ekonomske i socijalne mjere, prosvjetne i mjere kulturne politike, tehničke mjere. Najšira podjela prevencije podrazumjevala bi dvije osnovne kategorije: proaktivnu – ante delictum i reaktivnu - post delictum te one koje su kontinuirane (stalne) i diskontinuirane (povremene) mjere (Krivokapić, 2002., str. 44-46).

Raznolika priroda kriminaliteta prirodno uslovljava i različite reakcije na njegovom spriječavanju. S tim u vezi ne možemo govoriti o univerzalnoj metodologiji implementacije prevencije. Pojedini autori smatraju da se svaka sredina i situacija u njoj prilagođava i potražuje različite mjere i načine

reakcije na kriminalitet (kameleonski koncept). Diferencijacija preventivnih mjera prema skupinama odnose se na: prevenciju usmjerenu na izmjenu krivičnog zakonodavstva, prevenciju usmjerenu na potencijalne situacije (žarišna mjesta), prevenciju usmjerenu na izvršioca ili grupe izvršilaca, na žrtvu ili aktere situacije uopšte (Hughes, 1988.).

Nešto uža diferencijacija mjera po istom principu mjerena je prema: maloljetnicima, osobama sa težim duševnim smetnjama, ovisnicima, marginalnim slojevima (skitnicama, prostitutkama, prosjacima. .), recidivistima, posebnim tipovima izvršilaca obzirom na specifikume pojedine grupe delikata, potencijalnim žrtvama kriminalnih ponašanja (Pease, 1994.).

Naredna diferencijacija odnosi se na teritorij na kojem se provode mjere prevencije. S tim u vezi, mjere se dijele na one koje se provode na cjelokupnom teritoriju države, samo na urbanim područjima, ruralnim područjima ili pak sada sve prisutnije prakse provođenja na razini lokalne zajednice u najužem smislu riječi.

S obzirom na prirodu (fenomenologiju) kriminalnih radnji na koje se prevencija odnosi, tačnije na koje se prevencija usmjerava, dijelimo je na: prevenciju imovinskih delikata, nasilničkih delikata, seksualnih, nelegalne trgovine, zloupotrebe droga, sive ekonomije, organiziranog kriminaliteta, dok se s obzirom na evidentnu složenost oblikuju i provode kratkoročne, srednjoročne i dugoročne mjere prevencije kriminaliteta.

U savremenim teorijama prevenciju je moguće podijeliti prema tri različita pristupa koji korespondiraju podjeli u primarnoj zdravstvenoj zaštiti i to s obzirom na područje djelovanja. Tako da možemo govoriti o podjeli na: *primarne, sekundarne i tercijarne mjere prevencije.*

2.6.2.1. Primarna prevencija kriminaliteta

Primarna prevencija (djeluje na javnost i okruženje uopšte) se ostvaruje kroz poboljšanje općih socijalnih uslova, tačnije kroz otklanjanje najdubljih uzroka kriminaliteta. Njeno ispoljavanje najizraženije je kroz aktivnost socijalne

integracije, otklanjanju socijalnih prepreka i smanjenju različitih struktura koje inkliniraju ka kriminalnom miljeu. Ona se primarno provodi prema maloljetnicima, nezaposlenima, neprilagođenima (rizičnim kategorijama) itd. (Northoff, 1996, str. 581-587).

Ovaj tip prevencije kriminaliteta predstavlja široko rasprostranjenu aktivnost i obuhvata: *dizajn sredine* (adekvatna arhitektonska rješenja, javna rasvjeta, nadzor pristupa u objekat ili prostor), *stražu u naseljima*, *angažman zaštitarskih agencija*, *obrazovanje građana* u cilju samozaštite. Svi navedeni ciljevi su potpuno namijenjeni za otklanjanje uzroka za nastanak kriminaliteta kao i objektivno većem osjećaju subjektivne (ne)sigurnosti pojedinaca u zajednici (Meško, Preprečavanje kriminaliteta, 2002.).

2.6.2.2. Sekundarna prevencija kriminaliteta

Sekundarna prevencija je najčešći objekat na koju pažnju fokusira policija. Naime, ovakva vrsta aktivnosti (program) podrazumjeva identifikaciju područja unutar lokalne zajednice sa manje ili više izraženom stopom kriminaliteta. Fokus interesovanja predstavljaju sami uzroci kriminaliteta (etiologija), s ciljem suzbijanja ili smanjenja specifičnih vrsta zabranjenih ponašanja pojedinaca ili grupa. Opći programi mjera prevencije, uglavnom uključuju *nadgledanje*, *praćenje* kriminaliteta u okvirima lokalnih zajednica, *pozorničko patrolnu djelatnost* i *razvoj programa* koji su primarno usmjereni na specifična krivična djela itd. Ovdje prvenstveno mislimo na neke vrste imovinskih delikata kao što su razbojništva, krađe motornih vozila, krađe u prodavnicama, provalne krađe u stanove, automobile ili poslovne prostore, nasilje u porodici, školi, zloupotrebe droga (Kratocki, 1998.).

Danas se posebno naglašava činjenica da sekundarna prevencija pojačava situacijske, interaktivne aspekte pojedinih krivičnih djela, te na taj način pokušava smanjiti prilike za izvršenje samih krivičnih djela. Ova aktivnost provodi se na različite načine od kojih je bitno napomenuti: *sigurnosno-tehničke mjere* (građevinske, elektronske, optičke itd. .) *mjere radi*

optimalnog osiguranja stanova i privatnih kuća, mjere direktnog ili indirektnog prisustva policije, rad sa potencijalnim žrtvama kako bi se umanjila prilika na uspjeh krivičnog djela (Northoff, 1996).

U svijetu su veoma razvijeni programi usmjereni i ka samim žrtvama krivičnih djela. Navedeni programi se odvijaju kroz dvije osnovne grupe «programa pomoći». Prva se odnosi na program koji podrazumjeva potencijalne žrtve, kako bi se pravilno educirale da ne postanu žrtve, dok se druga vrsta programa odnosi na osobe koje su već postale žrtve krivičnog djela. Prema ovim kategorijama provode se različite mjere i one obično podrazumijevaju: edukaciju u pogledu osiguranja tragova krivičnog djela i zapažanja detalja koji mogu biti od značaja u procesu svjedočenja; obrazovanje i trening kako bi se sprječilo ponovno stradanje od kriminaliteta (viktimološki recidivizam; programi psihološke pomoći žrtvama kako bi lakše prebrodile stres koji su proživjele kao akteri krivičnog djela; materijalna pomoć žrtvama krivičnog djela putem posebnih fondova kao pomoć pri nadoknadi materijalnih gubitaka, troškovi liječenja i rehabilitacije; pokrivanje sudskih troškova, programi zaštite žrtava prilikom svjedočenja (sekundarna viktimizacija) te kroz programe zaštite svjedoka (FBI Bulletin, bez datuma).

2.6.2.3. Tercijalna prevencija kriminaliteta

Tercijalni programi prevencije predstavljaju najkonkretniji i najspecifičniji dio prevencije kriminaliteta. Ovi programi fokusirani su prema čovjeku, pojedincima koji su pravosnažno osuđeni za izvršeno krivično djelo i koji još uvijek imaju status značajne prijetnje prema društvu (kriminalni potencijal) i pored mjera upozorenja koje su preduzete od strane odgovarajućih institucija kao i samim uključenjem građana na području lokalnih zajednica. Temeljni cilj tercijalne prevencije je *smanjenje stope recidivizma* u zajednici, kroz primjenu najrazličitijih policijskih mjera pojačanog nadgledanja i kontrole recidivista (*obaveza javljanja u policijsku stanicu, informisanje o kretanju, specifične mjere na policijskom sektoru, uključivanje građana u nadzor pojedinih recidivista*). U posljednje vrijeme, u svijetu je aktuelizirana i

problematika primjene tehničkih sredstava nadgledanja i praćenja kretanja recidivista. U pitanju su savremeni elektronski sistemi sa radio odašiljačima i kompjuterskim nadzorom.

Pored ovih mjera interesantne su i one koje za svoj metod koriste socijalnopsihološki, te psiho-socio-terapeutski tretman pojedinih kategorija recidivista, kao što je slučaj sa kategorijom izvršilaca krivičnih djela silovanja i ostalih seksualnih delikata gdje se psihološki tretman preduzima paralelno sa medikamentoznom terapijom (Albrecht, 1999.).

2.7. Zašto politika suprotstavljanja kriminalitetu - zaključak poglavlja

U svakodnevnoj praksi nadležnih organa primjetan je nedovoljni angažman i nesnalaženje u suprotstavljanju kriminalitetu. Uglavnom se aktivnosti ograničavaju na manji broj organa (policija, tužilaštvo, sudovi.), dok su ostali, prvenstveno zaduženi za preventivno djelovanje, svedeni na marginu zbivanja. Nažalost, represija je «usamljena» u socijalnoj aplikaciji a prevencija se samo deklarativno naglašava (naročito u policiji), i kao takva nedovoljno je proširena i na druge subjekte (centre za socijalni rad, vjerske institucije, škole...) ali bez adekvatne podrške, plana aktivnosti i koordinacije. Djelovanje u tzv. *ante delictum* fazi delikta (prije neposrednog izvršenja) je apsolutno nedostatno i praktično svedeno na sporadične akcije. Tako se prevencija kriminaliteta i drugih asocijalnih pojava sve češće nalazi u procjepu između državnih organa i šire društvene zajednice. Iako savremeni trendovi ispoljavanja kriminaliteta uslovljavaju da savremena politika suprotstavljanja kriminalitetu prioritet daje preventivnim sadržajima, u stvarnosti se ipak većina problema riješava represivno, odnosno *post delictum*. Iskustva razvijenih zemalja ukazuju na činjenicu da stroga legalistička praksa represivnog djelovanja nije u dovoljnoj mjeri efikasna u samostalnoj zaštiti društva od kriminaliteta. Stoga smo mišljenja da u regionu Jugoistočne Evrope nedostaje adekvatna politika suprotstavljanja kriminalitetu, koja će zasigurno biti dio globalne sigurnosne politike, ali ne

samo kroz formalno određenje nego i kroz konkretnu djelatnost na terenu. Samo na taj način možemo govoriti o aplikaciji navedenih teoretskih modela savremene politike suprotstavljanja kriminalitetu u savremenom društvu.

3.0 načelima krivičnog procesnog prava u Bosni i Hercegovini kao nezaobilaznom segmentu uspješne kontrole kriminaliteta

3.1. Uvod

Posebno i smijemo kazati najvažnije mjesto u okviru odgovora jednog društva na kriminalitet pripada sistemu krivičnog prava. Bez sistema krivičnog prava u širem smislu koje obuhvata odredbe materijalnog krivičnog prava kojim su propisana krivična djela, sankcije za krivična djela te uvjeti krivične odgovornosti; odredbe procesnog krivičnog prava kojim su uređene radnje koje poduzimaju i odnosi u koje stupaju procesni subjekti povodom podizanja krivične tužbe; izvršnog krivičnog prava koje uređuje način izvršenja krivičnih sankcija, odnosno prava i obaveze subjekata u toku izvršenja krivičnih sankcija; i organizacijskog krivičnog prava koje uređuje široko područje ustroja i interakcije pravosudnih i drugih tijela uključenih u procesuiranje počinitelja krivičnih djela; nije moguće niti ostvarenje ciljeva politike suzbijanja kriminaliteta te će uvijek o naravi njegovih preventivno-represivnih mehanizama ovisiti i ostvarenje ciljeva koje jedno društvo ima u borbi protiv kriminaliteta.

U izlaganju koje slijedi namjera nam je razmotriti načela krivičnog postupanja u Bosni i Hercegovini kao temeljne postulate na kojima počiva

sistem krivičnog procesnog prava u našoj državi i koji kao takvi određuju njegov pravni sadržaj kao i način na koji će se ovo pravo primjenjivati u praksi. Upravo o sadržaju tih postulata na prvom mjestu ovisi i adekvatnost procesuiranja počinitelja krivičnih djela u jednoj državi, u širem smislu dakle borba protiv kriminaliteta i isti ne samo da određuju osnovne mehanizme otvaranja, provođenja i okončanja krivičnog postupka već ga determiniraju i u odnosu na zahtjeve za ostvarivanjem vladavine prava i pružanja garancija da niko nevin neće biti osuđen, a da se počinitelju krivičnog djela za kojeg to bude utvrđeno pravomoćnom sudskom odlukom izrekne odgovarajuća krivična sankcija. Dakle, navedena načela ne samo da trebaju osigurati da prava osumnjičene, odnosno optužene osobe u toku krivičnog postupka budu garantirana na način kako to predviđaju međunarodni dokumenti o ljudskim pravima i slobodama i savremeni demokratski pravni poretci već i adekvatno procesuiranje i kažnjavanje osoba za koje se pravomoćnom sudskom odlukom utvrdi da su počinile krivično djelo, a time i da su ugrozili ili povrijedili prava i slobode drugih koji su također zaštićeni najvišim međunarodnim ali i nacionalnim standardima zaštite pojedinca.

3.2. Uopće o načelima krivičnog procesnog prava

Krivični postupak i uopće krivično procesno pravo u Bosni i Hercegovini kao jedan neodvojivi dio sistema krivičnog prava u širem smislu, počivaju na nizu načela koja po svom sadržaju i svrsi predstavljaju skup općih polaznih osnova u uređivanju cjelokupnog sistema krivičnog postupanja. određujući na taj način i njegovu stvarnu prirodu. Neka od tih načela su višemilenijskog trajanja kao što je to npr. akuzatornost, neka višestoljetnog kao što je to npr. oficijelnost krivičnog progona, dok su neka implementirana u okviru krivičnog procesnog prava tek u novije vrijeme kao rezultat izraženih tendencija ka većem stepenu humanizacije ljudskog društva i odnosa prema ljudskoj jedinki pa i onoj koja je ugrozila ili povrijedila sistem individualnih i društvenih vrijednosti te se zbog toga našla optuženim subjektom u krivičnom postupku. Primjer takvog načela jeste suđenje u razumnom roku. Ono što je zajedničko svim načelima potpuno neovisno o njihovu

historijskom naslijeđu jeste da ona danas imaju nezaobilaznu vrijednost u koncipiranju savremenog krivičnog postupka i da odražavaju najviše standarde zaštite ljudskih prava i sloboda kako osumnjičenih, odnosno optuženih tako i onih čija su prava i slobode povrijeđena ili ugrožena, dakle oštećenoga, odnosno žrtve. U krivično-procesnoj literaturi načela krivičnog postupka se sistematizira na ona općeg značenja i ona koja su od značaja za određeni stadij postupka, njegove subjekte ili procesne radnje ((Krapac, 2014.) i (Grubač, Krivično procesno pravo, Šesto izmenjeno i dopunjeno izdanje, 2006.)). Ima također i pristupa u okvirima kojih se ta sistematizacija ne provodi (Sijerčić-Čolić, 2017.). Bez obzira, međutim, za koji se sistem opredijelili stvarna suština načela krivičnog procesnog prava ostaje istog značenja i ne mijenja ništa u vezi s njihovim utjecajem na krivični postupak u cjelini.

3.3. Opća načela krivičnog postupka

3.3.1. Načelo pravičnosti

Načelo pravičnosti kao jedno od temeljnih polazišnih osnova krivičnog postupanja novijeg je datuma na našim prostorima i počinje se implementirati reformom krivičnog zakonodavstva iz 2003 godine. Sasvim slobodno možemo kazati kako se radi o glavnom ili kako ga Krapac (2014.) naziva, stožernom načelu savremenog krivičnog procesnog prava.

Zakon o krivičnom postupku Bosne i Hercegovine (Zakon o krivičnom postupku Bosne i Hercegovine, 2018.) u daljem tekstu: ZKP BiH, kao i ostali zakoni koji propisuju odredbe krivičnog postupka u BiH, (Zakon o krivičnom postupku Federacije BiH, Zakon o krivičnom postupku Republike Srpske i Zakon o krivičnom postupku Brčko Distrikta BiH), koje mi međutim nećemo ovdje posebno razmatrati jer na identičan način, a po uzoru na državni zakon, propisuju odredbe kojima se ostvaruje ovo ali i sva druga načela krivičnog postupanja, poštivanje „pravičnog postupka“ propisuju u čl. 2. st.

1. Prema navedenoj odredbi zakonska pravila trebaju osigurati da niko nevin ne bude osuđen, a da se počinitelju krivičnog djela izrekne krivičnopravna sankcija pod uvjetima propisanim u Krivičnom zakonu Bosne i Hercegovine (u daljem tekstu: KZ BiH), odnosno drugim zakonima Bosne i Hercegovine kojima su propisana krivična djela i u zakonom propisanom postupku. U st. 3. istog člana propisuje se i da za krivična djela koja su u nadležnosti Suda samo taj sud može izreći krivičnopravnu sankciju u postupku koji je pokrenut i proveden prema zakonu, ukoliko samim zakonom nije šta drugo propisano. Sijerčić-Čolić (2017.) navodi tri cilja ove odredbe: prvi, osigurati da niko nevin ne bude osuđen, a da se počinitelju izrekne odgovarajuća krivičnopravna sankcija, pri čemu dolaze do punog izražaja, pretpostavka nevinosti, pravilo *in dubio pro reo* i pravo na odbranu; drugi, da izricanje krivičnopravnih sankcija mora biti pod zakonskim uvjetima; i treći, da se navedene sankcije mogu izreći samo u zakonito pokrenutom i provedenom postupku, drugim riječima, da se krivičnopravna sankcija može izreći samo na temelju postupka koji je pokrenut i proveden po pravilima procesnog zakona.

Krapac (2014., str. 166) općim elementima „pravičnog postupka“ koji su zajednički za stranke u svim sudskim postupcima, dakle ne samo krivičnom, tretira: 1. pravo stranaka da prisutvuju radnjama u postupku te da budu saslušane prije donošenja odluke, 2. načelo „jednakosti oružja“ te 3. pravo na obrazloženu sudsku odluku, uz napomenu, kako navedeni autor ističe, da se u literaturi pobrojanom pridodaje i zabrana korištenja nezakonitih dokaza, premda Evropski sud za ljudska prava (u daljem tekstu: ESLJP) istu zabranu ne nalazi posebnim općim elementom pojma „pravičnog postupka“.

3.3.2. Načelo presumpcije nevinosti

Presumpcija ili pretpostavka nevinosti propisana je u čl. 3. st. 1. ZKP BiH prema kojem se svako smatra nevinim za krivično djelo dok se pravomoćnom presudom ne utvrdi njegova krivnja. Presumpcija nevinosti je i ustavna kategorija u Bosni i Hercegovini, i dakako, dijelom je i

međunarodnog prava. Tako je u svom čl. 14. st. 2. propisuje Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima (u daljem tekstu: MPGPP) i Evropska konvencija o ljudskim pravima u čl. 6. st. 2. (u daljem tekstu: EKLJP). U okviru EKLJP ona se prepoznaje sastavnim dijelom prava na pravično suđenje. Prema Vasiljević i Grubač (2011., str. 29) presumpcija nevinosti ne vrijedi samo za osumnjičenog, odnosno optuženog i samo za krivični postupak, već vrijedi za svaku osobu i prije samog otvaranja formalnog krivičnog postupka. Suština ovog načela nalazi se u pravu svake osobe prema kojoj je poduzeta neka od radnji krivičnog progona da bude tretirana nevinom prije otpočinjanja krivičnog postupka, nakon njegova otpočinjanja, za svo vrijeme njegova trajanja sve do donošenja pravomoćne presude kojom se neko oglašava krivim, što bi praktično značilo da je pravno neosporivo utvrđena njegova krivnja.

3.3.3. Načelo suđenja u razumnom roku

Načelo suđenja u razumnom roku ili prava na suđenje bez odlaganja propisano je čl. 13 ZKP BiH. Prema navedenoj odredbi osumnjičeni, odnosno optuženi ima pravo da u najkraćem razumnom roku bude izveden pred sud i da mu bude suđeno bez odlaganja. Također, sud je dužan da postupak provede bez odugovlačenja i onemogući svaku zloupotrebu prava koja pripadaju osobama koje učestvuju u postupku. U konačnici trajanje pritvora mora biti svedeno na najkraće nužno vrijeme.

3.3.4. Pravilo *in dubio pro reo*

Pravilo *in dubio pro reo* u tijesnoj je vezi sa presumpcijom nevinosti u krivičnom postupku. Značaj ovog pravila u krivičnom postupku ogleda se u obavezi suda da donese presudu na način koji je povoljniji za optuženog ako postoji sumnja u pogledu postojanja činjenica koje čine obilježja krivičnog djela ili o kojima ovisi primjena neke odredbe krivičnog zakonodavstva. ZKP BiH propisuje u čl. 3. st. 2. da sumnju u pogledu postojanja činjenica koje

čine obilježja krivičnog djela ili o kojima ovisi primjena neke odredbe krivičnog zakonodavstva, Sud rješava presudom na način koji je povoljniji za optuženog. Navodi se da je ovo pravilo nastalo u doba građanskog liberalizma u prvoj polovici XIX stoljeća, kao reakcija na pravnu nesigurnost koju je u krivičnom postupku inkvizitornog tipa proizvodila presuda kojom se optuženi „otpuštao ispod suđenja“ (lat. *absolutio ab instantia*) ili kojom je optuženi bio osuđen na tzv. „izvanrednu kaznu“ (lat. *poena extraordinaria*), a koje su se presude izricale kada sud zbog nedostatka dokaza nije mogao formalno da utvrdi niti krivnju niti nevinost optuženih, a i dalje je sumnjao da su oni počinili krivično djelo (Krapac, 2014.).

3.3.5. Načelo *ne bis in idem*

Načelo *ne bis in idem* i njegova implementacija u krivičnom postupku onemogućavaju ponovno suđenje protiv neke osobe za djelo za koje je ona već bila suđena i za koje je donesena pravomoćna sudska odluka. ZKP BiH propisuje ovu zabranu u čl. 4. Načelo *ne bis in idem* istoznačno je pojmu materijalne pravomoćnosti u krivičnom procesnom pravu čime je onemogućeno ponovno vođenje krivičnog postupka protiv iste osobe za krivično djelo za koje je već pravomoćno osuđena. Navedeno međutim ne znači da u okolnostima postojanja zakonski utemeljenih razloga neće doći do ponavljanja pravomoćno okončanog postupka u skladu sa odredbama ZKP BiH o ponavljanju postupka kao vanrednom pravnom lijeku.

3.3.6. Načelo upotreba jezika i pisma

Načelo upotrebe jezika i pisma u krivičnim postupcima u Bosni i Hercegovini, dvodimenzionalne je naravi. S jedne strane, ovo načelo u krivičnom postupku u Bosni i Hercegovini obavezuje na ravnopravnu upotrebu svih službenih jezika u Bosni i Hercegovini, dakle, bosanskog, srpskog i hrvatskog, kao i oba pisma latinice i ćirilice. S druge strane, ono garantira svim procesnim učesnicima, pravo da se u postupku služe maternjim jezikom ili

jezikom koji razumiju. Ukoliko procesni učesnik ne razumije neki od službenih jezika u Bosni i Hercegovini, ima mu se osigurati usmeni prijevod onoga što on ili drugi iznose, kao i isprava te drugog dokaznog materijala koji se koristi u postupku. O pravima da se služe maternjim ili jezikom koji razumiju procesni učesnici će biti poučeni prije prvog ispitivanja uz mogućnost da se tih prava i odreknu ukoliko poznaju jezik na kojem se vodi postupak. Prevođenje vrši sudski tumač. ZKP BiH obavezuje na primjenu ovog načela u čl. 8.

3.4. Načela koja se odnose na pokretanje krivičnog postupka

3.4.1. Akuzatornost ili optužno načelo

Optužno ili akuzatorno načelo smatra se jednim od temeljnih načela savremenog krivičnog sudovanja. Dobilo je ime po latinskom nazivu za tužitelja – *accusator*. Njegova implementacija u krivično-procesni sistem dvojakog je značenja. S jedne strane, ovo načelo isključuje pokretanje i vođenje krivičnog postupka bez zahtjeva ovlaštenog tužitelja (lat. *nemo iudex sine actore*), dok s druge strane ono podrazumijeva i razdiobu temeljnih procesnih funkcija na funkciju optužbe, funkciju odbrane i funkciju presuđenja. Svako od navedenih funkcija korespondira i određeni procesni subjekt. Tako je nositeljem funkcije optuženja ovlašteni tužitelj, funkcije odbrane osumnjičeni, odnosno optuženi sa ili bez asistencije branitelja, te presuđenja sud. Načelo akuzatornosti ZKP BiH propisuje u čl. 16. odredbom prema kojoj se krivični postupak može pokrenuti i provesti samo po zahtjevu tužitelja.

3.4.2. Oficijelnost krivičnog progona

Prema ovom načelu *funkciju krivičnog progona ostvaruje nadležno tijelo po službenoj dužnosti (lat. ex officio) u interesu države i potpuno neovisno o volji osobe koja je oštećena i žrtva krivičnog djela, odnosno druge osobe koja bi imala interes da se u određenom predmetu ostvari ili ne ostvari funkcija krivičnog progona*. Volja oštećenog krivičnim djelom u sistemima koji primjenjuju načelo oficijelnosti je potpuno irelevantna i ne igra nikakvu ulogu pri iniciranju krivičnog progona. Otpočinjanje krivičnog progona na ovaj način pretežiti je oblik njegova iniciranja kakav susrećemo danas u velikom broju modernih sistema krivičnog pravosuđa. Korijene ovakvom načinu uređenja započinjanja krivičnog progona treba tražiti u monopolu države na sistem procesuiranja krivičnih djela i njihovih počinitelja, pri čemu bi bilo neprihvatljivo prepustiti pojedincima da ga pokreću ili ne, ovisno o svojoj volji. Neprihvatljivost potonjeg načina otpočinjanja krivičnoga progona ogleda se prvenstveno u težini povreda sistema društvenih vrijednosti i dobara koji nastaju kao posljedica krivičnih djela. Treba međutim kazati kako veliki broj nacionalnih zakonodavstava kontinentalno-evropske pravne tradicije oficijelnost krivičnog progona u slučajevima blažih povreda sistema društvenih vrijednosti i dobara kao i individualnih prava zamjenjuje načelom dispozicije. Dakle, pored načela oficijelnosti krivičnog progona koje je kako smo prethodno naglasili pretežiti oblik iniciranja krivičnog progona za veliki broj sistema krivičnog pravosuđa, moderna zakonodavstva prepoznaju iniciranje krivičnog progona koje međutim nije u rukama države, već pojedinca, odnosno građana. Navedeni je vid iniciranja krivičnog progona poznat u teoriji krivičnog procesnog prava i kao načelo dispozicije. Ovakav vid progona za krivična djela ima svoje korijene u institutu popularne tužbe rimskog prava (lat. *actio popularis*) i u savremenim se zakonodavstvima ostvaruje na dva načina i to kroz institut privatnog tužitelja, te institut gonjenja po prijedlogu oštećenog. Danas su rijetke države kontinentalno-evropskog pravnog kruga kod kojih mehanizam otpočinjanja krivičnog progona počiva na oficijelnosti u punom i isključivom kapacitetu. Jedan od takvih primjera je Francuska gdje ekskluzivno pravo iniciranja krivičnog progona pripada državnom tužitelju koji personificira javni interes u krivičnom postupku (fra. *déclenchement de l'action publique*),

(Vogler, 2008.). Pored Francuske načelo oficijelnosti krivičnog progona u punom i isključivom kapacitetu implementirano je i u Bosni i Hercegovini. Ovdje je vrijedno napomenuti da je pored oficijelnosti krivičnog progona, sistem krivičnog procesnog prava u Bosni i Hercegovini sve do reforme krivičnog zakonodavstva 2003. godine, dopuštao oštećenom poduzimanje krivičnog progona za pojedina lakša krivična djela kao što su npr. uvreda, kleveta i dr. Dekriminalizacijom navedenih djela 2003. godine, međutim, prestao je i razlog za progon na temelju privatne tužbe. Države koje su s Bosnom i Hercegovinom baštinile jedinstven krivičnoprocesni sistem sve do disolucije zajedničke države devedestih godina prošlog stoljeća, kao što su to npr. Srbija ili Hrvatska zadržale su koncepte dispozitivnosti krivičnog progona i prepoznaju ih u okviru svojih pravnih poredaka i danas u mnogo unaprijeđenijem obliku. Ostali kontinentalno-evropski sistemi krivičnog pravosuđa čija su rješenja u sferi ovlaštenja na iniciranje krivičnog progona bila dostupna autoru izravno kroz analizu odredaba nacionalnih zakonika, ili neizravno kroz konzultiranje odgovarajućih literaturnih izvora kombiniraju načelo oficijelnosti kao pravilo s načelom dispozicije kao izuzetkom u određenim okolnostima. Takvi su na primjer pravni sistemi Njemačke, Španjolske i dr. U zemljama koje slijede tradiciju Common Law-a susreću se različita rješenja, a kada je u pitanju implementacija oficijelnosti, odnosno dispozicije krivičnog progona. Tako, pravni sistem i praksa Sjedinjenih Američkih Država ne poznaju institut privatnog tužitelja u krivičnom postupku, te se u tom smislu može zaključiti kako je i u njihovom pravnom sistemu oficijelnost jedini mogući vid iniciranja krivičnog progona. S druge strane, pravni sistem Engleske i Wales-a poznaje mogućnost progona po privatnoj tužbi koja se temelji na Zakonu o krivičnom progonu iz 1985. godine (*Prosecution of offences Act, 1985*).

3.4.3. Legalitet krivičnog progona

I dok načelo oficijelnosti ustanovljava ovlaštenje tužitelja kao državnog organa na iniciranje krivičnog progona, njegova dužnost da poduzme i provodi krivični progon u slučaju krivičnih djela za koja se progoni po službenoj dužnosti, a kada se steknu zakonski uvjeti za to, determinirana je

načelom legaliteta. Načelo legaliteta krivičnog progona treba razlikovati od načela zakonitosti kao ustavnopravnog načela i načela krivičnog materijalnog prava, (Grubač, Krivično procesno pravo, Šesto izmenjeno i dopunjeno izdanje, 2006.). Možemo dakle zaključiti kako je razlika između navedena dva načela u tome što prvo određuje subjekta ovlaštenog na iniciranje krivičnog progona, a to je država personificirana u liku tužitelja, neovisno o volji oštećenog, dok drugo ustanovljava obavezu tužitelja da progon i poduzme onda kada su za to ispunjeni odgovarajući zakonski uvjeti. Ti se uvjeti mogu podijeliti na stvarne i pravne. Stvarni su uvjeti ispunjeni onda kada postoji dovoljan spoznajni, odnosno dokazni supstrat koji potkrijepljuje odgovarajući standard sumnje (osnove sumnje ili osnovanu sumnju) da je određena osoba počinila krivično djelo za koje se goni po službenoj dužnosti, dok su pravni uvjeti ispunjeni onda kada krivičnom progону ne stoji na putu nikakva pravna zapreka kao što je zastara, amnestija i sl. (Grubač, 2006., str. 137) Načelo legaliteta propisano je u čl. 17. ZKP BiH i prema istom tužitelj je dužan poduzeti krivično gonjenje ako postoje dokazi da je počinjeno krivično djelo, osim ako samim zakonom nije drugačije propisano.

Katkada međutim kao posljedica pravno-političkih, te nekih drugih društveno opravdanih zahtjeva zakonodavac odstupa od načela legaliteta krivičnog progona ustupajući mjesto oportunitetu i na taj način dozvoljavajući tužitelju kao državnom organu da sam cijeni svrsishodnost krivičnog progona do te mjere da može odlučiti da ga ne poduzme, iako su za to ispunjeni svi zakonski uvjeti. S obzirom da ovakav pristup uređenju ovlaštenja javnog tužitelja nedvojbeno otvara vrata mogućoj njegovoj samovolji što u konačnici može imati dalekosežne negativne posljedice po pravni poredak i vladavinu prava uopće, to je malo nacionalnih zakonodavstava koji su se opredijelili za supremaciju ovog načela u odnosu na načelo legaliteta. Takav je slučaj npr. sa francuskim i belgijskim sistemom krivičnog pravosuđa (Vogler, 2008.) te donekle sistemima krivičnog pravosuđa zemalja Common Law-a. Većina nacionalnih zakonodavstava opredijelila se za implementaciju načela legaliteta uz akceptiranje

oportuniteta u postupanju javnog tužitelja za samo mali broj slučajeva kao što je krivični progon maloljetnika, pravnih osoba, osoba za čiji je progon potrebno prethodno odobrenje nadležnog organa i sl. Načelo legaliteta propisano je u čl. 17. ZKP BiH i prema istom tužitelj je dužan poduzeti krivično gonjenje ako postoje dokazi da je počinjeno krivično djelo, osim ako samim zakonom nije drugačije propisano.

Načela koja smo prethodno naveli nisu nam dala odgovor na pitanje da li ovlaštenu tužitelj (termin „ovlaštenu tužitelj“ za potrebe našeg rada označava procesnog subjekta i stranku koja je ovlaštena na poduzimanje krivičnog progona i zastupanje krivičnog zahtjeva, neovisno o tome da li se radi o javnom, privatnom ili supsidijarnom tužitelju) jednom kada poduzme krivični progon mora ostati u postupku do kraja zastupajući krivični zahtjev ili može temeljem određenih okolnosti u toku postupka od njega odustati. U pravnoj teoriji mogućnost tužitelja da u toku postupka odustane od krivičnog zahtjeva naziva se mutabilitetom. Pomenuto je načelo u uskoj vezi sa razmatranim optužnim ili akuzatornim načelom s obzirom da u slučaju odustanka ovlaštenog tužitelja od krivičnog zahtjeva u toku postupka mora doći i do obustave samog postupka. Za razliku od mutabiliteta, oni pravni sistemi koji ne dozvoljavaju ovlaštenom tužitelju da u toku započetog postupka odustanu od krivične tužbe usvajaju načelo imutabiliteta.

3.5. Načela koja se odnose na vođenje krivičnog postupka

3.5.1. Načelo javnosti

Javnost kao jedno od načela krivičnog procesnog prava znači mogućnost i pravo građana da neposredno prisustvuju izvođenju radnji krivičnog postupka, odnosno da o njima budu obaviješteni posredovanjem sredstava javnog informiranja. Grubač (2009.) javnost radnji krivičnog postupka dijeli

na neposrednu (javnost u užem smislu ili fizičku javnost), i posrednu (javnost u širem smislu ili tehničku javnost) u smislu mogućnosti da se za radnje u krivičnom postupku doznaje putem štampe ili drugih sredstava javnog obavješćavanja. Neposredna javnost prema istom autoru dalje može biti stranačka (pravo prisustvovanja ograničeno je samo na stranke u postupku) i opća ukoliko se ona proširi na treće osobe (publika)

Javnost glavne rasprave ZKP BiH propisuje u čl. 234. određujući da je glavna rasprava javna (st.1.) i da glavnoj raspravi mogu prisustvovati samo punoljetne osobe (st. 2.). Postoje međutim okolnosti uslijed kojih se javnost sa glavne rasprave može isključiti. ZKP BiH u čl. 235. tako određuje da od otvaranja zasjedanja pa do završetka glavne rasprave sudija, odnosno vijeće može u svako doba, po službenoj dužnosti ili po prijedlogu stranaka i branitelja, ali uvijek po njihovom saslušanju, isključiti javnost za cijelu glavnu raspravu ili jedan njezin dio: 1) ako je to u interesu državne sigurnosti; ili 2) ako je to potrebno radi čuvanja državne, vojne, službene ili važne poslovne tajne, 3) čuvanja javnog reda, 4) zaštite morala u demokratskom društvu; 5) zaštite osobnog i intimnog života optuženog ili oštećenog; ili 6) zaštite interesa maloljetnika ili svjedoka. Treba naglasiti da se isključenje javnosti ne odnosi na stranke, branitelja, oštećenog, zakonskog zastupnika i punomoćnika, što je i razumljivo jer bi bez njihova prisustva samo vođenje postupka bilo dovedeno u pitanje. Sudija, odnosno vijeće mogu međutim dopustiti da glavnom pretresu na kome je javnost isključena budu prisutne službene osobe, znanstveni i javni radnici, a na zahtjev optuženog može to dopustiti i njegovom bračnom, odnosno izvanbračnom drugu i bliskim srodnicima. Dužnost je sudije, odnosno vijeća da upozori osobe koje su prisutne glavnoj raspravi na kojoj je javnost isključena da su dužne da kao tajnu čuvaju sve ono što su na raspravi saznale i da neovlašteno odavanje tajne predstavlja krivično djelo. Prema odredbi čl. 237. ZKP BiH odluku o isključenju javnosti donosi sudija, odnosno vijeće rješenjem koje mora biti obrazloženo i javno objavljeno i isto se može pobijati samo u žalbi na presudu. Vrijedi napomenuti i to da isključenje javnosti sa glavne rasprave suprotno odredbama Zakona predstavlja apsolutno bitno povredu procesnih

odredaba. Treba kazati i kako je primjena ovog načela ograničena na stadij glavne rasprave dok recimo u istrazi zbog same prirode ovog stadija krivičnog postupka javnost ne može biti implementirana.

3.5.2. Inkvizitornost ili istražna maksima

Inkvizitorno ili istražno načelo, odnosno maksima u najkraćem označava pravo suda, odnosno tijela krivičnog postupka da samoinicijativno bez obzira na prijedloge stranaka, a radi zadovoljenja vlastitih spoznajnih potreba prikuplja dokaze i drugu procesnu građu potrebnu za donošenje presude, (Krapac, 2014.). Iako su današnji krivični postupci koji slijede tradiciju kontinentalno-evropskog mješovitog krivičnog postupka već odavno napustili mnoga rješenja koja su ih karakterizirala inkvizitorskim, još uvijek se mogu uočiti stanoviti mehanizmi, koji čak i sa nedavnim napuštanjem koncepta istrage na čelu sa istražnim sucem, i dalje promoviraju samoinicijativno prikupljanje dokaza od strane suda, kao i jako specifičan položaj tužitelja koji sada prema novim rješenjima otvara i provodi istragu, raspoložujući iznimno širokim ovlastima u pogledu njenog rukovođenja i provođenja radnji dokazivanja do te mjere da je praktično do trenutka podizanja optužnice onemogućen bilo kakav vid kontradiktornosti u vidu „spora“ dva „jednakopravna“ procesna subjekta tužitelja i osumnjičenog, a koju ćemo kao jedno od osnovnih načela krivičnog procesnog prava malo kasnije razmotriti. Tako prema odredbama ZKP BiH čl. 47. st. 1. u toku istrage, branitelj ima pravo da razmatra spise i razgleda pribavljene predmete koji idu u korist osumnjičenom. Ovo pravo se branitelju može uskratiti ako je riječ o spisima i predmetima čije bi otkrivanje moglo dovesti u opasnost cilj istrage. Nije sasvim jasno zašto ovo pravo ne pripada i osumnjičenom, jer bi osumnjičeni koji nema izabranog branitelja, niti mu je isti izabran od strane suda u zato propisanim slučajevima, bio u višestruko nepovoljnijem položaju negoli onaj koji ima branitelja. Osumnjičeni i njegov branitelj pravo uvida u sve spise i dokaze stječu tek nakon podizanja optužnice.

3.5.3. Kontradiktornost ili adversarno načelo

Kontradiktornost (lat. *contra dicere* – proturječiti). Primjena načela kontradiktornosti u savremenom krivičnom postupku daje postupku karakter spora između dvije jednakopravne strane, tužitelja i osumnjičenog, odnosno optuženog. Iako se navedeno načelo proklamira u značajnom dijelu udžbeničke ali i literature s područja teorije krivičnog procesnog prava, treba kazati kako u sistemu kontinentalno-evropskog krivičnog postupka ono ne može u cjelosti biti implementirano s obzirom na njegov specifičan ustroj, a misleći tu prvenstveno na istragu kao reliktnog negdašnjeg inkvizitorskog postupka. Naime, kontradiktornost zacijelo jeste obilježjem glavne rasprave, posebice u dijelu dokaznog postupka koji se odnosi na direktno, unakrsno i dodatno ispitivanje, no po našem mišljenju ne i istražnog dijela postupka gdje takvog spora nema, barem ne u Bosni i Hercegovini. Sijerčić-Čolić (2017.) naglašava da u sadržajnom smislu načelo kontradiktornosti omogućava strankama da pred sudom iznose svoje navode i argumente za njih, kao i da se izjasne o navodima suprotne stranke, a prije nego što sud donese odluku povodom onog što je predmet raspravljanja u postupku (lat. *audiatur et altera pars*).

3.5.4. Načelo neposrednosti

Načelo neposrednosti u krivičnom procesnom pravu u Bosni i Hercegovini izraženo je u zahtjevu postavljenom prema sudu kao procesnom subjektu da presudu, svoju najvažniju odluku u postupku može donijeti isključivo na temelju dokaza i činjenica koji su izneseni na glavnoj raspravi. ZKP BiH u čl. 273. propisuje i izuzetke od primjene ovog načela. Tako će iskazi dati u istrazi biti dopušteni kao dokaz na glavnom pretresu i mogu biti korišteni prilikom direktnog ili unakrsnog ispitivanja ili pobijanja iznesenih navoda ili u odgovoru na pobijanje, nakon čega se prilažu kao dokazni materijal. U tom slučaju, osobi se može dati mogućnost da objasni ili pobije svoj prethodni iskaz. ZKP BiH također propisuje da izuzetno od mogućnosti da iskazi dati u istrazi budu dopušteni kao dokaz na glavnoj raspravi, zapisnici o iskazima datim u istrazi mogu se po odluci sudije, odnosno vijeća pročitati i koristiti

kao dokaz na glavnoj raspravi samo u slučaju ako su ispitane osobe umrle, duševno oboljele, ili se ne mogu pronaći, ili je njihov dolazak pred Sud nemoguć, ili je znatno otežan iz važnih uzroka. Konačno, u okolnostima kada se u toku glavne rasprave optuženi koristi pravom da nije dužan iznijeti svoju odbranu ili odgovarati na postavljena pitanja, zapisnik o iskazu optuženog koji je dat u istrazi može se po odluci sudije ili predsjednika vijeća pročitati i koristiti kao dokaz na glavnoj raspravi samo ako je optuženi prilikom saslušanja u istrazi bio upozoren u skladu s članom 78. stav (2) tačka c) Zakona.

3.5.5. Načelo usmenosti

Primjena načela usmenosti u krivičnom postupku podrazumijeva da stranke i drugi procesni sudionici svoje izjave u postupku daju usmeno. Primjena ovog načela također obavezuje i sud da presudu može zasnovati isključivo zasnovati na dokazima i činjenicama koji su izneseni na glavnoj raspravi. *Ratio* da dokazi i činjenice moraju biti „usmeno“ izneseni na glavnoj raspravi da bi se na njima temeljila presuda Krapac (2014.) između ostalog vidi i u samom pojmu „rasprava“, jer ako se presuda kako navodi može donijeti jedino na temelju rezultata rasprave, raspravljanje ima smisla ako je usmeno. Naš Zakon nizom odredaba implementira ovo načelo, između ostalih tako npr. u čl. 260. st. 1. propisuje da tužitelj čita optužnicu na početku glavnog pretresa, u čl. 262. sadržane su odredbe o direktnom, unakrsnom i dodatnom ispitivanju svjedoka i dr.

Pored načela usmenosti u pojedinim fazama krivičnog postupka primjenjuje se i pismena forma očitovanja, drugim riječima dolazi do primjene načela pismenosti. Grubač (2009.) tako zapaža da ukoliko se pitanje načela usmenosti razumije u kontekstu širem od glavne rasprave i presude, dakle u kontekstu krivičnog postupka u cjelini onda se može zaključiti da uporedo s načelom usmenosti u postupku dolazi i do implementacije načela pismenosti s obzirom da postoje cijeli stadiji postupka u okviru kojih potonje načelo dolazi do izražaja kao što je npr. optužni postupak ili postupak po žalbi kada

se odlučuje u sjednici vijeća. U tom smislu dakle načelo usmenosti svoje značenje ostvaruje prvenstveno u toku glavne rasprave i donošenju presude.

3.5.6. Slobodna ocjena dokaza

Ocjena dokaza je i konačni stadij dokazivanja, odnosno dokaznog postupka na kojem se treba temeljiti i odluka o dokazanosti ili nedokazanosti određenih pravno relevantnih činjenica čije je postojanje, odnosno nepostojanje bilo i predmetom dokazivanja. U krivičnom postupku na prvom mjestu ovlašten da ocjenjuje dokaze je sud, sudija odnosno sudsko vijeće. Ipak, pored suda pojedini sistemi krivičnog postupanja poznaju i drugo tijelo koje vrši njihovu ocjenu, tzv. porotu. Moguće je i kombiniranje profesionalnih, te laičkih komponenti tzv. miješana sudska vijeća. Takav pristup poznavalo je krivičnoprocesno zakonodavstvo BiH prije donošenja Zakona o krivičnom postupku 2003. godine. U osnovi ko će se pojaviti kao ocjenitelj dokaza ovisi o tome da li je u pitanju čisti optužni, odnosno anglo-saksonski ili evropski kontinentalni postupak. No, isto nije i pravilo jer se u okviru evropskog kontinentalnog postupka mogu pronaći različiti modeli zakonskog uređenja ovog pitanja. No, nisu sud, sud i porota i tzv. miješana sudska vijeća jedina tijela krivičnog postupka koja ocjenjuju dokaze. Nesumnjivo to čini i npr. tužitelj u toku istražnog postupka temeljeći na toj ocjeni i svoju odluku o podizanju optužnice ili odustanku od daljnjeg postupka. No, sa stajališta donošenja odluke kojom se krivični postupak ima okončati, a to je presuda, za nas je nedvojbeno najvažnija ocjena dokaza koju vrši sud. Obzirom da pitanje vrste subjekta dokazne ocjene nije od prvorazrednog značenja za ovaj rad koliko je to sam objekat te ocjene i načini, kao i put dolaska do konačne ocjene o dokazanosti određene činjenice, to se njime nećemo dalje niti baviti.

U pogledu načina na koji se vrši ocjena dokaza historijat sudovanja poznaje dva temeljna oblika ocjene dokaza u krivičnom postupku. To su formalna ili zakonska ocjena dokaza i slobodna ocjena dokaza ili ocjena dokaza na temelju slobodnog uvjerenja. Svaki od ova dva oblika kako ćemo vidjeti ima

svoje specifičnosti i kako ćemo vidjeti svaki od njih je zastupljen i u savremenom krivičnom postupku kao jedan od vidova ocjene dokaza.

Formalna ili zakonska ocjena dokaza kako joj i sam naziv kazuje je takav oblik ocjene dokaza koji podrazumijeva da je zakonom unaprijed određeno pod kojim uvjetima se određena činjenica ima smatrati dokazanom i kolika je dokazna snaga svakog pojedinog dokaza. U ovom sistemu ocjene dokaza historijski promatrano središnje mjesto je zauzimalo priznanje optuženog koje se u to doba smatralo kraljicom dokaza (lat. *regina probationum*). Historijat krivičnog postupanja poznaje tzv. pozitivnu i negativnu formalnu ocjenu dokaza. Specifičnost pozitivne formalne ocjene ogledala se u zahtjevu da sud donese osuđujuću presudu kod postojanja zakonom predviđenih dokaza, ne dopuštajući oslobađanje optuženog od optužbe, za razliku od negativne koja nije dozvoljavala osudu u slučaju nepostojanja potrebnih dokaza koji su također bili određeni u zakonu (Višinski, 1948.). Ovaj vid dokazne ocjene karakterizirao je inkvizitorski krivični postupak, a zadržao se i do danas u pogledu utvrđivanja stanovitih činjenica u krivičnom postupku. Treba istaknuti kako je, međutim, u savremenom sudovanju, osim izuzetno ocjena dokaza temeljem njihove unaprijed zakonom određene vrijednosti napuštena u korist tzv. slobodne ocjene dokaza, postulata koji se smatra krovnim u savremenom sudovanju i ocjeni činjenica važnih za sudski postupak.

Slobodna ocjena dokaza je takav vid ocjene u okviru kojeg sud cijeni dokaze u skladu sa svojim slobodnim uvjerenjem, ne i u skladu sa uvjetima koje u pogledu dokazne vrijednosti svakog pojedinog dokaza određuje zakon, u smislu da jedan dokaz ima veći značaj u odnosu na neki drugi dokaz ili da određeni dokaz treba da bude upravo tako ocjenjen i sl. Načelo slobodne ocjene dokaza znači prema tome, da sud ocjenjuje izvedene dokaze u skladu sa svojom logičkom i psihološkom analizom, pri čemu nije vezan za zakonska pravila koja bi *a priori* određivala vrijednost pojedinih dokaza (Sijerčić-Čolić, 2017.). Ne bez razloga se stoga konstatira kako je procesni sistem koji počiva na slobodnoj ocjeni dokaza nesklon propisima koji bi nosiocima informacija i

stupnjevima njihove vjerodostojnosti pripisivali unaprijed određenu vrijednost (Damaška, 1995.). Slobodna ocjena dokaza obilježje je savremenog krivičnog postupka. No, treba reći kako nije bila nepoznata ni mnogo ranije iako ne kao slobodna ocjena u pravom smislu te riječi već više kao ocjena dokaza koja nije bila formalna, dakle unaprijed određena zakonom. U tom smislu se iznosi kako niti rimsko pravo republikanskog vremena nije poznavalo nikakva obavezna pravna pravila o tome na koji bi način sud morao riješiti pitanje da li je sporno činjenično stanje dokazano ili nije tako da su suci o tome sudili po svom slobodnom uvjerenju, uz iznimku da se smatralo da u slučaju optuženikovog priznanja mora uslijediti osuda (lat. *confessus pro judicato habetur*), (Bayer, 1995.).

Savremeni pogled na ocjenu dokaza u krivičnom postupku ukazuje na dva oblika u okviru kojih je moguće ocjenjivati dokaze i to kao pravo suda da prema svom slobodnom uvjerenju ocijeni dokaze u konkretnom krivičnom postupku, pri čemu nije dužan obrazložiti razloge svoga ubjeđenja u dokazanost ili nedokazanost činjenica koje su se utvrđivale, za razliku od pravnih sistema gdje postoji obaveza suda da nakon donošenja odluke, razloge za donošenje iste i obrazloži (Sijerčić-Čolić, 2017.). Između ostalih i naš krivični postupak prihvata slobodno sudačko uvjerenje, odnosno slobodnu ocjenu dokaza kao glavni vid utvrđivanja činjenica onda kada se takvo utvrđivanje vrši dokazivanjem. U tom smislu čl. 15. ZKP BiH propisuje da pravo suda, tužitelja i drugih organa koji učestvuju u krivičnom postupku da ocjenjuju postojanje ili nepostojanje činjenica nije vezano niti ograničeno posebnim formalnim dokaznim pravilima. No, Zakon poznaje i određene izuzetke od ovog pravila i to: (1) Član 10. „Zakonitost dokaza“ st. 1-3. u skladu s kojima je zabranjeno od osumnjičenog, optuženog ili bilo koje druge osobe koja učestvuje u postupku iznuđivati priznanje ili kakvu drugu izjavu, potom da sud ne može zasnovati svoju odluku na dokazima pribavljenim povredama ljudskih prava i sloboda propisanih Ustavom i međunarodnim ugovorima koje je Bosna i Hercegovina ratificirala, niti na dokazima koji su pribavljeni bitnim povredama zakona o krivičnom postupku, te konačno da sud ne može zasnivati svoju odluku na dokazima koji su dobiveni na temelju

prethodno pomenutih dokaza tzv. plodovi otrovne voćke, o čemu je već bilo riječi; (2) Član 78. „Pouka osumnjičenom o njegovim pravima“ st. 6. ukoliko nisu ispoštovane odredbe Zakona o pravima osumnjičenog, na iskazu osumnjičenog ne može se zasnivati sudska odluka; (3) Član 86. „Tok saslušanja svjedoka“ st. 5. temeljem kojeg oštećenog krivičnim djelom nije dopušteno ispitivati o njegovom seksualnom životu prije izvršenog krivičnog djela, a ako je takvo ispitivanje obavljeno – na takvom iskazu ne može se zasnivati sudska odluka; (4) Član 109. „Tjelesni pregled i druge radnje“ st. 4. u skladu s kojim nije dopušteno prema osumnjičenom, odnosno optuženom ili svjedoku primijeniti medicinsku intervenciju ili da im se daju takva sredstva kojima bi se utjecalo na njihovu volju pri davanju iskaza; (5) Također, prema istom članu stav 5. ukoliko je postupljeno protivno odredbama Zakona o provođenju tjelesnog pregleda i drugih radnji, na tako pribavljenim dokazima se ne može temeljiti sudska odluka; (6) Član 121. «Postupanje bez sudske naredbe ili izvan njezinog okvira» prema kojem u slučaju da su posebne istražne radnje poduzete bez naredbe suca za prethodni postupak ili u suprotnosti s njom, sud na tako pribavljenim podacima ili dokazima ne može temeljiti svoju odluku; (7) Član 264. «Posebna pravila o dokazima u slučajevima seksualnih delikata» stav 1. u postupku se ne mogu koristiti kao dokazi činjenice koje se odnose na ranije seksualno ponašanje oštećene strane i njene seksualne predispozicije; (8) Također, prema odredbi stava 3. istog člana u slučajevima učinjenja krivičnih djela protiv čovječnosti i vrijednosti zaštićenih međunarodnim pravom, pristanak žrtve se ne može upotrijebiti u prilog odbrane optuženog; (9) Član 103. «Obdukcija i ekshumacija leša» stav 1. pregled i obdukcija leša poduzet će se uvijek kad u nekom smrtnom slučaju postoji sumnja da se ne radi o prirodnoj smrti, a ukoliko je leš već zakopan, odredit će se ekshumacija u cilju njegovog pregleda i obdukcije; (10) Član 107. «Toksikološko ispitivanje» stav 1. prema kojem ukoliko postoji sumnja o trovanju, sumnjive materije koje su nađene u lešu ili na drugom mjestu će se uputiti na vještačenje ustanovi ili državnom organu koji vrše toksikološka ispitivanja; (11) Član 110. «Psihijatrijsko vještačenje» stav 1. prema kojem u slučaju sumnje da je isključena ili smanjena uračunljivost osumnjičenog, odnosno optuženog, ili

da je osumnjičeni, odnosno optuženi učinio krivično djelo uslijed ovisnosti od alkohola ili opojnih droga, ili da zbog duševnih smetnji nije sposoban učestvovati u postupku, odredit će se psihijatrijsko vještačenje; (12) Član 327. «Ponavljanje postupka u korist osuđenog» stav 2. prema kojem u slučaju da je presuda zasnovana na lažnoj ispravi ili na lažnom iskazu svjedoka, vještaka ili tumača ili je do presude došlo uslijed krivičnog djela sudije ili osobe koja je vršila istražne radnje mora se pravomoćnom presudom dokazati da su navedene osobe oglašene krivim za odnosna krivična djela. U slučaju da se postupak protiv navedenih osoba ne može provesti zbog toga što su umrle ili zato što postoje okolnosti koje isključuju krivično gonjenje, pomenute se činjenice mogu utvrditi i drugim dokazima; (13) Član 328. «Ponavljanje postupka na štetu optuženog» stav 2. u skladu s kojim ukoliko je presuda kojom se optužba odbija donesena uslijed odustanka tužitelja od optužbe, a dokaže se da je do odustanka došlo uslijed krivičnog djela korupcije ili krivičnog djela protiv službene i druge dužnosti tužitelja, mora se pravomoćnom presudom dokazati da je tužitelj oglašen krivim za odnosna krivična djela. I ovdje kao i u prethodnom slučaju vrijedi da ukoliko se postupak protiv tužitelja ne može provesti uslijed njegove smrti ili zato što postoje okolnosti koje isključuju krivično gonjenje, navedene se činjenice mogu utvrditi i drugim dokazima.

Uočljivo je kako se gore navedeni izuzeci od primjene načela slobodne ocjene dokaza u našem krivičnom postupku mogu podijeliti na one koji se odnose na nezakonite dokaze, one kojima se štiti privatni integritet sudionika u postupku i one kojima se određuje da se pojedine činjenice u postupku imaju utvrđivati samo određenim dokazima.

Na kraju još samo da napomenemo i to da se kao značajno kod slobodne ocjene dokaza pojavljuje pitanje zapravo koliko je ta ocjena slobodna kada je u pitanju znanstveni dokaz i da li uopće prilikom ocjene dokazne vrijednosti znanstvenog dokaza ona i treba biti slobodna, te u kojem omjeru.

3.6. Zaključna razmatranja

Iako se može činiti da rasprava o načelima krivičnog postupanja u suštini ne može doprinijeti nikakvim novim spoznajama osim onoga što je već kazano u mnogim udžbeničkim i monografskim tekstovima treba međutim reći da stalni napori za usklađivanjem krivičnog pravosuđa sa sve zahtjevnijim standardima s jedne strane efektivnosti krivičnog progona i također s druge strane, zaštite individualnih prava i sloboda, kao i posebno praksa Evropskog suda za ljudska prava, svakim danom izlažu temeljne postulate krivičnog postupanja novim izazovima. Koncept pravičnog i humanog krivičnog postupka treba se oduprijeti stalnim tendencijama ka njegovoj većoj učinkovitosti koju je uvijek moguće dosegnuti sužavanjem procesnih prava i sloboda osumnjičenih i optuženih. Legalitet krivičnog progona također u skladu sa nekim rješenjima koja već poznaju moderna zakonodavstva, posebno ona običajnog prava, poprimit će zasigurno jednu novu dimenziju u kojoj će tužitelji u većoj mjeri od one postojeće, biti u prilici da odlučuju o nepokretanju postupka u okolnostima koje po njihovoj ocjeni ne odgovaraju javnom interesu. Nije isključeno niti ponovno implementiranje instituta drugih ovlaštenih tužitelja u vidu gonjenja po prijedlogu oštećenog za lakša krivična djela što bi umnogome rasteretilo tužiteljstva kao državna tijela jer bi izostao progon za lakša krivična djela tamo gdje oštećeni ne bi podnio prijedlog za gonjenje. Unatoč tome, što ga zasigurno možemo nazvati naprednim i u duhu savremenih zahtjeva za ostvarivanjem vladavine prava krivično procesno pravo u Bosni i Hercegovini, a time i krivični postupak nažalost maćehinski se odnose prema vrlo važnom procesnom sudioniku oštećenom, koji još uvijek u našem pravu nije prepoznat u statusu žrtve krivičnog djela čime bi se značajno poboljšao njegov procesni položaj i mogućnosti adekvatnog ostvarivanja prava po tom osnovu. Uzimajući u obzir navedeno krivični se postupak, a time i krivično procesno pravo u Bosni i Hercegovini nesumnjivo nalazi pred vratima jednog novog perioda koji bi mogao donijeti značajne promjene kako u pogledu same njegove fizionomije tako načina njegova odvijanja ali i sadržaja procesnih uloga njegovih sudionika. Prema našem mišljenju donijet će to puno pozitivnih promjena koje će unaprijediti krivično procesno pravo u Bosni i Hercegovini.

4. Subjekti kontrole kriminaliteta

4.1. Osnovni subjekti kontrole kriminaliteta

Sastavni segment kontrole kriminaliteta predstavlja *Politika suprotstavljanja kriminalitetu*, a često se u literaturi za ovu disciplinu koristi termin *Kriminalna politika* ili *Politika suzbijanja kriminaliteta*. Prema Lazareviću (2003.) ova teorijska disciplina i ujedno praktična grana obuhvata, ili bolje rečeno, treba da obuhvati planirani i koordinirani sistem društvenih djelatnosti, sadržajno različitih i sa različitim subjektima kao njihovim nosiocima, ali objedinjenim kroz jedinstvo cilja. Ova koordiniranost mjera kriminalne politike i njihova nužna povezanost čine nužan preduslov za svaku društveno racionalnu i efikasnu politiku suzbijanja kriminaliteta.

Kako ističe Krivokapić (2006.) osnovna diferencijacija mjera politike suzbijanja (suprotstavljanja)⁴ kriminaliteta na mjere preventivnog i mjere represivnog karaktera, ukazuje i na diferencijaciju kategorija društva koje te mjere trebaju provoditi. Iako se u savremenoj politici suzbijanja kriminaliteta ne može govoriti o isključivo preventivnim ili isključivo represivnim mjerama⁵, ipak se za institucije kao što su policija, tužilaštva, sudovi i ustanove za izvršenje krivičnih sankcija, može reći da se radi o osnovnim subjektima koji provode represivni set mjera. Ove institucije se i nalaze u centralnom dijelu državnog aparata koji tvori lanac osnovnih subjekata politike suzbijanja kriminaliteta.

4 O sadržajnom određenju pojmova suzbijanje i suprotstavljanje, vidjeti više u citiranom djelu, Krivokapić, V.,(2006.)

5 Ovo se naročito odnosi na mjere specijalne i generalne prevencije, kojima se realizuju preventivni ciljevi ali su u osnovi mjere represivnog karaktera. Prije svega radi se o primjeni mjera krivičnopravne prinude, koje su osnova represivnog aparata države prema krivičnoodgovornim učiniocima krivičnih djela, ali i učiniocima ostalih protivpravnih ponašanja propisanih u zakonima određenih država.

S druge strane, kategorije društva koje u svom djelovanju ostvaruju više preventivne zadatke, kao što su porodica, obrazovne institucije, ustanove socijalnog rada itd., često se nazivaju vankrivičnim subjektima politike suzbijanja kriminaliteta. Ovom prilikom značajno je istaći da se savremena politika suzbijanja kriminaliteta, i u doktrinarnoj ali i u praktičnoj dimenziji, sve više usmjerava na razvoj alternativnih društvenih mjera (i formalnog i neformalnog karaktera) koje u konačnici trebaju, u suprotstavljanju kriminalitetu, pružiti mnogo bolje rezultate od tradicionalnih mjera, a koje će se također u narednim izlaganjima obraditi.

Uz priznavanje apsolutnog primata preventivnih mjera u borbi protiv kriminaliteta u odnosu na represivne mjere, a posebno kazne, savremena krivična teorija i zakonodavstvo, odnosno, sudska praksa, ne osporavaju legitimnost krivičnopravne prinude, pa ni u vidu primjene kazne. Slobodno se može reći da se u se tom pogledu i u svijetu i kod nas iskristalisala dva osnovna shvatanja. Prvo je da krivičnopravna prinuda ne treba da bude osnovni vid borbe protiv kriminaliteta, niti nju treba prihvatiti kao najefikasniji način suzbijanja ove pojave. Drugo, borba protiv kriminaliteta mora se ostvarivati prevashodno primjenom jednog sinhronizovanog i sadržajno raznovrsnog sistema preventivnih mjera, uz punu koordinaciju organa koji ih primjenjuju (Lazarević, 2003.).

U ovom dijelu iznijet će se osnovne postavke o ciljevima, ulozi i strukturi osnovnih subjekata politike suzbijanja kriminaliteta, koje po svom karakteru ostvaruju ulogu pravne, dakle državno garantirane, intervencije u sprečavanju i suzbijanju kriminaliteta, a kao što je već istaknuto radi se o policijskim organizacijama, tužilaštvima, sudovima te ustanovama za izvršenje krivičnih sankcija. Također, bitno je istaći da će se u odnosu na ciljeve predmeta Politka suzbijanja kriminaliteta, u narednim izlaganjima manje pažnje posvetiti organizacijskim i zakonskim pretpostavkama funkcionisanja ovih državnih institucija dok će centralna pažnja biti usmjerena na funkcije i aktivnosti ovih organa kojima oni doprinose suzbijanju (suprotstavljanju) kriminaliteta.

4.2. Policija

Policijske organizacije, odnosno organi unutrašnjih poslova, kao i druge specijalizovane službe, imaju obavezu da se prilagođavaju demokratskim promjenama u društvu u skladu sa ustavnim i zakonskim obavezama na unutrašnjem planu, kao i međunarodnim aktivnostima čime bi ispunili i svoju kriminalno-političku ulogu (Krivokapić, Prevencija kriminaliteta, teorijsko-kriminalistički pristup, 2006., str. 255-260).

Teza da "*efikasna policija vodi smanjenju kriminaliteta*" potvrđena je još u najranijim analizama rada ove državne organizacije, a istovremeno oslikava njenu ulogu u suprotstavljanju kriminalitetu, s jedne strane, odnosno ističe njenu društvenu odgovornost po ovom pitanju, u smislu efikasne organizacije i rada, s druge strane. S tim u vezi, bitno je kontinuirano analizirati sve one uslove koji dovode do kvalitetnog funkcionisanja policije, te na temelju rezultata tih analiza razvijati sve one elemente unutar policijske organizacije, ali i šire društvene uticaje, koji dovode do efikasnijeg rada policije. Posebna pažnja bit će usmjerena i na teškoće sa kojima se susreću policijske organizacije u svom radu ali i najčešće zamjerke koje se stavljaju na teret policijskim strukturama. Na samom kraju obradit će se neki od savremenih strategijskih pristupa u rješavanju policijskih zadataka te naznake o perspektivama daljnjeg razvoja policije.

4.2.1. Preventivna aktivnost policije

Djelatnost policije koja je usmjerena na otklanjanje uslova i uzroka za pojavu kriminalnog ponašanja označava se kao preventivna djelatnost, odnosno njena *ante deliktum* funkcija. Dakle, radi se o skupu mjera koje se izvode prije izvršenja delikta, a kojima se potencijalni izvršioци onemogućavaju u izvršenju svojih protivpravnih i društveno-opasnih radnji.

Prema Mladenović-Kupčević (1982., str. 121-122) Moderna kriminalna politika je izgradila koncept funkcionalnog povezivanja svojih programa

prevencije sa rezultatima konkretnih etioloških istraživanja. Taj racionalni i praktični elemenat dominira u ovoj nauci jer programiranje represivne, kao i preventivne politike i njihova uspješna realizacija zavise od faktora koji prouzrokuju kriminalitet. Naučno suzbijanje kriminaliteta je savremenog perioda. Međutim, naučno organizovanje borbe pretpostavlja i svestrano naučno poznavanje kriminalnog fenomena, što je prevashodni zadatak kriminalne etiologije.

Dakle, za preventivno djelovanje neophodno je prethodno upoznavanje sa svim okolnostima, koje se nakon provedenog istraživanja, mogu proglasiti kriminogenim faktorima pojedinih oblika protivpravnog ponašanja. Svakako, bilo bi veoma nepoželjno planirati ili čak izvoditi preventivne aktivnosti bez analitičnih i na naučnim istraživanjima zasnovanih podataka o uslovima i uzrocima određenog oblika kriminaliteta. Iz tog razloga se ova istraživanja postavljaju kao jedan od najznačajnijih uslova uspješnih preventivnih aktivnosti (Budimlić, 2004.).

Mjere koje policijske organizacije poduzimaju sa zadatkom preveniranja kriminalnih aktivnosti raznovrsne su i brojne. Struktura i obim primjene ovih mjera u velikoj mjeri je u zavisnosti i od specifičnosti širih društvenih okolnosti u kojima se poduzimaju. Oblik društvene i državne organizacije, obim i struktura kriminaliteta, ekonomski i socijalni uslovi života samo su neki od elemenata koji bitno određuju sadržaje policijskih aktivnosti usmjerenih na sprečavanju kriminaliteta.

Prema Stojanoviću (1991., str. 80) kao najprimjenjivnije policijske aktivnosti koje imaju karakter preventivnih mjera mogu se navesti:

- Patrolna služba (kompjuterske analize);
- Nadziranje i obezbjeđenje objekata;
- Pozornička služba;
- Obezbeđenje javnih skupova;
- Kontradiverzione mjere;

- Evidencije i dozvole;
- Provjere identiteta;
- Kontrola javnog saobraćaja;
- Obrada podataka i analitičko-satatičko istraživanje;
- Informisanje građana i rad u zajednici;
- Neformalno posredovanje u rješavanju konflikata;
- Pojačan nadzor povratnika;
- Saradnja unutar međunarodnih policijskih organizacija;

Pored navedenih, brojne su i druge aktivnosti policijskih službenika koje se svakodnevno provode a koje imaju indirektan, ali značajan, uticaj na sprečavanje kriminalnih aktivnosti. Iako se preventivna aktivnost danas označava kao temeljnom perspektivom u suprotstavljanju svim vrstama i oblicima kriminalnih aktivnosti, ipak su tradicionalno najzastupljenije aktivnosti policije usmjerene na one mjere koje imaju represivni karakter, odnosno koje se izvode nakon izvršenog protivpravnog ponašanja.

4.2.2. Represivna aktivnost policije

Stojanović (1991., str. 81) definiše i temeljni zadatak policije, kada se radi o aktivnostima koje se poznate i kao *post delictum* radnje, jeste obezbijediti ključne informacije i poduzeti određene radnje nakon izvršenog delikta, a koje se odnose na:

- Otkrivanje krivičnog (ili drugog protivpravnog) djela;
- Otkrivanje učinioca tog djela;
- Obezbeđenje prisutnosti učinioca;
- Ukazivanje na dokaze od značaja za krivični postupak;
- Osiguranje nekih od dokaza.

Cjelokupna prekrivična aktivnost koja se ispoljava u kriminalističko-pravnom postupanju po određenom izvršenom ili pripremanom krivičnom djelu ima kao krajnji ishod prijavljivanje krivičnog djela radi pokretanja krivičnog postupka ili njegovo sprečavanje. Ta djelatnost organa unutrašnjih

poslova odvija se, po pravilu, samoinicijativno, na osnovu sopstvene funkcije ozakonjene dužnostima i ovlaštenjima iz Zakona o krivičnom postupku (u daljem tekstu ZKP) i drugim propisima, ili po osnovu funkcija drugih državnih organa, krivičnog suda, tužilaštva itd (Krivokapić, Prevencija kriminaliteta, teorijsko-kriminalistički pristup, 2006., str. 271-276).

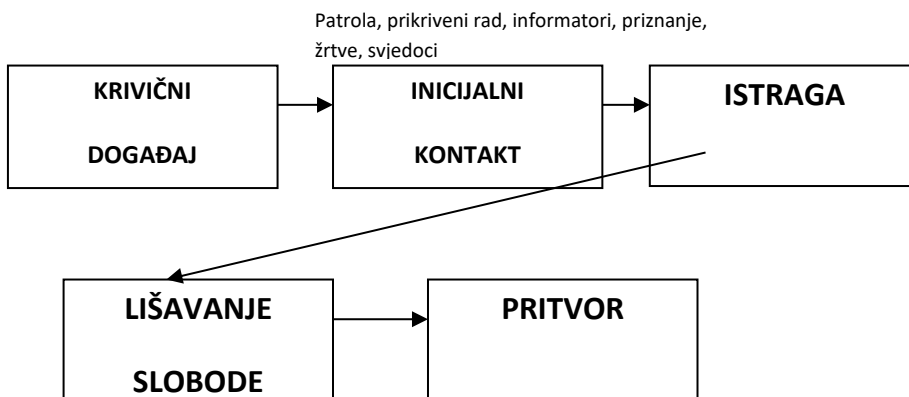
Da bi policija mogla koristiti pojedina sredstva represivnog karaktera (koja ozbiljno zadiru u privatnu sferu prava i sloboda građana), neophodno je postojanje:

- Zakonskih uslova (ZKP);
- Realne procjene o njihovoj nužnosti u konkretnom slučaju (odluka nadležnog suda) (Stojanović, 1991., str. 82).

Pored uloge koje ostvaruju po nalogu suda ili tužilaštva, a koje su usmjerene na dokazivanje u krivičnom/ kaznenom postupku, kakao naglašava Sijerčić-Čolić (2005.) policijski službenici mogu učestvovati i u realizaciji tzv. posebnih istražnih radnji, koje zauzimaju izuzetno značajno mjesto u otkrivanju i rasvjetljavanju najtežih oblika krivičnih/kaznenih djela.⁶ U ostvarivanju represivnih zadataka naročito su značajna pitanja korištenja agenta provokatora, elektronskog nadziranja, prisluškivanja telefonskih razgovora, tonskog i drugog snimanja, pregleda poštanskih pošiljki itd.

U narednoj ilustraciji prikazan je hodogram aktivnosti policije kod izvršenog teškog krivičnog djela (Siegel, 2006., str. 498):

⁶ O značaju posebnih istražnih radnji u suprostavljanju najtežim oblicima krivičnih djela, primjerice organiziranom kriminalitetu, vidjeti više u Sijerčić-Čolić, H., i ostali (2005.), str. 348-361.

Ilustracija 2

4.2.3. Efikasnost policije

Na ovom mjestu značajno je potcrtati i neke od faktora koji dovode do povećanja stepena efikasnosti djelovanja policijskih struktura uopšte, a koji u najvećoj mjeri utiču na efektivnije izvođenje preventivnih aktivnosti ove organizacije. Tako, Stojanović (1991., str. 82-83) kao najbitniji faktori koji se mogu dovesti u vezu sa efikasnošću preventivnog rada policije ističe:

- Podrška građana;
- Kadrovska osposobljenost;
- Tehnička opremljenost;
- Stepen unutrašnje korupcije;
- Kontinuirana edukacija i specijalizacija;
- Sistamtizacija organizacionih jedinica;
- Međunarodna saradnja;
- Saradnja sa privatnim sektorom sigurnosti (privatne sigurnosne agencije)

4.2.4. Savremene strategije policijskog djelovanja

U odnosu na dinamične promjene uslova života, naročito u posljednjih pedeset godina, i policijske strukture prolaze kroz stalni proces reformi zajedno sa svojim okruženjem. Najvažniji dio tih reformi odnosi se na iznalaženje novih oblika reagovanja na tradicionalne ali svakako i na nove oblike kriminalnog ponašanja. Kada se govori o preventivnim aktivnostima policijskih organizacija najčešće se pominju nove razvijene metode djelovanja, koje se često nazivaju strategijama policijskog djelovanja. Ovom prilikom osvnut ćemo se na one koje se najčešće pominju u policijskim planovima i izvještajima, ali i u literaturi iz ove oblasti.

Prema Ignjatoviću (2005., str. 344) jedna od zajedničkih karakteristika svih tih strategija policijskog djelovanja je insistiranje na povezivanju sa lokalnom sredinom. Zato će kao manje-više zajednički okvir za proučavanje ovih stilova policijskog rada biti izloženo djelovanje uz saradnju lokalne zajednice (e. *community policing*), a zatim će biti analizirani strategija "razbijenih prozora" (e. *broken windows*), pristup nulte tolerancije (e. *zero tolerance*), i "strategija rješavanja problema" (e. *problem oriented policing*).

4.2.4.1. Djelovanje uz saradnju lokalne zajednice

Ovaj oblik policijskog djelovanja u literaturi je poznat pod izvornim naslovom na engleskom jeziku "*Community Policing*", a najviše se njeguje i primjenjuje u Sjedinjenim američkim državama, dok su poznati slični modeli i u zemljama zapadne Evrope. Čak i u policijama bivših socijalističkih zemalja razvijale su se određene metode koje su upućivale na blisku saradnju građana i policije u sprečavanju društveno-opasnih oblika ponašanja. Ipak, najviše izvora o iskustvima u primjeni ove policijske strategije obrađuje praksu policijskih organizacija SAD-a.

Među aktivnostima koje policija provodi u izvođenju ove strategije najčešće se pominju:

- *hvatanje u koštac sa uzrocima kriminaliteta* (inicijativa za pomoć porodici, programi sa djecom, razvojni programi lokalne zajednice i njihove inicijative, predškolski programi preventivne šeme za one koji zloupotrebljavaju droge i alkohol, obrazovanje i naškoli zasnovani programi, rad sa prijestupnicima i njihovim porodicima, zapošljavanje i programi obuke i savjeti dužnicima);
- *smanjenje prilike da se izvrši zločin* (poboljšanje sigurnosti kuća, javnih zgrada i parkirališta, poboljšanje uličnog svjetla i javnih površina, povećanje sigurnosti i dizajniranje stambenih četvrti, gradskih jezgara i parkinga, uzimanje u obzir bezbjedonosnih zahtjeva pri planiranju javnog transporta i davanju dozvola uopšte, dobar menadžment u obavljanju lokalnih servisa i adekvatni nivoi preventivnog patroliranja);
- *bavljenje specifičnim problemima zločina* (provale u stanovima, nasilje u porodici, kriminalitet vezan za automobile, zločini na rasnoj osnovi, zločini protiv djece starih osoba);
- *pomoć žrtvama zločina i smanjenje straha od kriminaliteta* (šeme za pomoć žrtvama, inicijative za samozaštitu, obezbjeđenje pozitivnog publiciteta za uspješne inicijative) (Morgan & Newburn, 1997.).

4.2.4.2. Strategija razbijenih prozora

Ova strategija je također razvijena u zemljama sa anglosaksonskom tradicijom, i poznata je kao "*Broken Windows*" strategija. Ovaj oblik policijskog djelovanja dobio je naziv prema specifičnim uslovima u kojima djeluju policijske strukture, a odnosi se na dio lokalne zajednice opterećen čitavim nizom socijalnih, ekonomskih, infrastrukturnih problema, koji za posljedicu imaju često izrazito viši stepen delinkvencije i kriminaliteta nego drugi dijelovi zajednice. Kao što se i iz naslova nazire, radi se o zapuštenim urbanim područjima u kojima su vidljive negativne posljedice navedenih faktora. Okruženje koje obiluje napuštenim ili oštećenim objektima, nesređenim i neurednim javnim prostorima, nerazvijenom infrastrukturuom i na kraju čestim "razbijenim prozorima", jeste okruženje koje kao takvo

značajno utiče i na iniciranje i razvijanje negativnih oblika ponašanja njegovih stanovnika. Policija je uvidjela da u takvim uslovima mora razvijati nove i specifične oblike djelovanja, naročito ako ima namjeru i preventivno uticati na pojavu kriminaliteta.

Mnogi istraživači pitali su se često zašto građani toliko vjeruju (inače sasvim bez osnova) u patroliranje policajaca kao metod neposredne kontrole kriminaliteta. Odgovor je vrlo jednostavan – zbog toga što ono jača kod građana osjećaj zajedničke sigurnosti i impresiju očuvanog društvenog poretka. Takvi policajci uživaju povjerenje i podršku lokalne zajednice zato što svojim djelovanjem snažno utiči na kvalitet života stanovnika sa kojima bukvalno svakodnevno komuniciraju. Tako se smanjuje mogućnost da neko nekažnjeno naruši ustaljeni poredak stvari (Ignjatović, 2005., str. 345).

4.2.4.3. Pristup nulte tolerancije

Zajednice koje su izašle iz različitih društvenih kriza (ekonomskih, političkih, ekoloških pa i ratnih), često su opterećene izrazito visokim stepenom kriminaliteta, pri čemu se sve društvene poluge odgovorne za uspostavljanje i održavanje pravnog poretka suočavaju sa izazovom uspostave sistema zakonitosti i stabiliziranjem narušenog sistema vrijednosti.

Policijske organizacije koje djeluju u ovakvim uslovima razvile su posebnu strategiju reagovanja, poznatu pod nazivom djelovanja pod principom "*Zero Tolerance*". Dakle radi se o takvim postupcima policije da se vrši reagovanje (i sankcionisanje) na sve oblike protivpravnih ponašanja i izvršilaca iz svih kategorija društva. Ova metoda mogla bi se nazvati i "kažnjavanje svakog za svaki prijestup". Svakako, ovaj pristup bi bio osuđen na neuspjeh ukoliko isti princip ne bi primjenjivali i ostali segmenti društva sa dozvolom za prinudno djelovanje prema nosiocima protivpravnih odnosno kriminalnih ponašanja. Ovaj pristup će dakle dati rezultate jedino ako ga uz policiju, prije svih, primjenjuju i tužilaštva i sudovi određene zajednice.

4.2.4.4. Strategija rješavanja problema

Određene zajednice u određenim vremenskim intervalima mogu biti opterećene specifičnim problemima. Uzroci za intenzivnu pojavu određenih i istovrsnih problema mogu biti različiti, i svakako predstavljaju poseban izazov za policijske organizacije. Ova strategija također je poznata pod nazivom na engleskom jeziku "*Problem Oriented Policing*", jer je ovaj oblik policijskog djelovanja najviše primjene ima u tzv. zapadnim zemljama.

U ovom slučaju policija djeluje reaktivno, odgovara na pozive za pomoć. Policija treba igrati aktivnu ulogu u identifikaciji specifičnih problema zajednice: ulična prodaja droga, krugovi prostitucije, sastajališta bandi, te razvijati strategije za neutralizaciju ovih problema. Upravo zbog ovoga ovaj oblik se karakteriše kao agresivna strategija (Siegel, 2006., str. 525-526).

4.2.5. Teškoće i zamjerke na rad policije

Kao i sve organizacije i policija se u svom djelovanju suočava sa ozbiljnim i specifičnim problemima. Osjetljivost policijske funkcije, koja se ogleda u njenim ovlaštenjima za izvjesna ograničenja i oduzimanja garantovanih prava i sloboda građana, ovu organizaciju postavlja u poseban položaj zainteresovanosti javnosti za njen rad. Ovom prilikom izdvojit ćemo neke od najčešćih problema i zamjerki na rad policije, koje ukoliko se kvalitetni i sistematski ne rješavaju svakako imaju negativan uticaj na efikasnost u njenom djelovanju.

Ovim pitanjem posebno se bavi Ignjatović (2005., str. 353-361), koji naglašava da prije svega, policija dosta košta u svim državama, a povećana ulaganja u nju često izgledaju uzaludna, jer ne dovode do pada kriminaliteta. Objašnjenje neki autori traže u birokratizaciji i politizaciji policijskih organa. Najzad, pojavljuju se i osjetljivi problemi prekoračenja ovlaštenja u djelovanju i slučajevi korumpiranja zaposlenih, te isti autor daje detaljnija objašnjenja:

Izdvajanja za policiju premašuju većinu ostalih javnih rashoda u mnogim savremenim državama. Dovođenje u vezu uloženi sredstava u ovu državnu organizaciju i rezultate koje ona postiže u obavljanju svojih poslova, naročito aktivnosti na suprotstavljanju kriminalitetu, postala je stalna tema predstavničkih i drugih nadležnih državnih organa velikog broja država. Izvođenje korelacija procenata materijalnih sredstava koji se ulažu u policiju i procenata koji prikazuju efikasnost policije jeste realnost sa kojom se suočavaju savremene policijske organizacije. U posljednje vrijeme ovom se segmentu funkcionisanja policije posvećuje sve više pažnje kako kroz različite oblike statističkih evidencija i tako i policijske izvještaje koji tretiraju ovu problematiku.

Birokratizacija. Ova pojava karakterizira se javljanjem niza novih poslova u policiji, koje nisu u vezi sa osnovnom djelatnošću, pri čemu se veoma često u vezi ovih poslova pojavljuje insistiranje za tajnovitošću rada ovog dijela "organizma" policijske organizacije.

Politicizacija. Policijski organi dio su sistema represije koji bi trebalo da služi svim građanima, jer ga oni kao poreski obveznici izdržavaju. Dominantnim društvenim grupama, međutim, veoma je stalo da ih stave pod svoju kontrolu jer ih (najoperativniji i najelastičniji vid monopolisanja sile) smatraju najpogodnijim sredstvom za održavanje stabilnosti i poretka. Zbog toga postoji opasnost da ovi organi postanu simbol autoriteta vlasti i da se (umjesto proklamovane zaštite svih članova društva) pretvore u zaštitnike onih koji posjeduju moć.

Prekoračenje i zloupotrebe ovlaštenja. Kada se govori o nepravilnostima u radu policijskih organa, potrebno je razlikovati situacije prekoračenja i zloupotrebe ovlaštenja. U prvom slučaju određena sredstva i postupci nisu upotrebljeni u skladu sa pravilima kojima je regulisana njihova primjena, dok se u drugom koriste svrhe koje nisu povezane sa službom. Naravno, u ovim situacijama ni težina povrede službene dužnosti ni odgovornost policajaca nisu postavljene na isti način.

Korumpiranje policije. Korupcija je jedna od kriminalnih pojava koja u naše vrijeme sve intenzivnije ruini institucije vlasti. Ta pojava nije, kako govore iskustva u svijetu zaobišla ni policiju, koja je - da apsurd bude veći - upravo zadužena za efikasan progon onih koji žele da iz položaja i ovlašćenja koja posjeduju izvuku korist.

Korupcija kao fenomen koji razara, ne samo moralne, nego i pravne i ekonomske vrijednosti savremenog društva, potkopava demokraciju. Ona je njezina suprotnost, jer demokratsko okružje znači slobodu, jednakost i vladavinu prava, a korupcija znači kriminal, nejednakost, društvenu ekskluziju, nedostatak povjerenja u institucije. Stoga je korupcija prepreka zdravom i održivom društvenom i ekonomskom napretku. Osim toga, korupcija je vrlo česta sastavnica organiziranog kriminaliteta koja, pored ostalog, onemogućava uspostavu vladavine prava i time posredno negativno utiče na stabilnost i socijalnu sigurnost u državi. Posljednja dva navedena negativna efekta korupcije naročito dolaze do izražaja kada se ta fenomen "uvuče u redove" pravosuđa i policije. Činjenica da je i policija izložena tom socijalno patološkom zlu, dovedena u vezu sa izrazito negativnim stavom građana prema policiji, mora izazvati odgovarajuću pažnju (Maljević, Datzer, Muratbegović, & Budimlić, 2006., str. 3-4).

Rezultati rijetkih istraživanja pojave korupcije u policiji često daju kontraverzne rezultate, ipak u provedenom istraživanju *Otvoreno u policiji i korupciji*, prema službenim statističkim pokazateljima o korupciji u Bosni i Hercegovini (u periodu 2000. – 2004. godina), navodi se da od ukupnog broja prijavljenih korupcijskih krivičnih djela (534)⁷, 27,2% (ili 145) su počinili izvršiocu koji su pripadnici policije, dok su izvršiocu građani počinili 72,8% (ili 389) koruptivnih krivičnih djela.⁸

7 Podaci se odnose na registrovane oblike koruptivnih krivičnih djela u 13, od 15 organizacija sa policijskim ovlaštenjima u Bosni i Hercegovini. Nedostaju podaci od MUP-a Republike Srpske i MUP-a Tuzlanskog kantona.

8 Vidjeti više u Maljević, A., i ostali (2006.)

4.2.6. Privatizacija i naučna istraživanja o policiji

Prethodna iskustva (pozitivna i negativna), problemi u radu, zahtjevi javnosti te rezultati analiza korištenih metoda, s jedne strane, kao i dinamičan razvoj svih segmenata društvenog života današnje civilizacije, s druge strane, potiču policijske organizacije na nove forme djelovanja i nove oblike organizovanja. Kao savremene tendencije koje se pojavljuju kao zadaci policijskih organizacija ističu se saradnja policijskih organizacija sa novoformiranim privatnim nosiocima poslova sigurnosti u zajednici i primjena rješenja savremenih sigurnosnih izazova koja se dobivaju temeljem rezultata provedenih naučnih istraživanja o policiji.

Brojni su faktori koji su uticali na pojavu i razvoj ideje o privatizaciji poslova sigurnosti. Postojanje i uspješno funkcionisanje privatnih agencija, koje se bave različitim segmentima zaštite individualnih i zajedničkih vrijednosti, u većini razvijenih zemalja nisu već odavno nikakva novost. Rasterećenje od dijela sigurnosne odgovornosti državnih agencija, prije svega policije, koje je potaknuto između ostalog i smanjenjem resursa koji se odvajaju iz javnih sredstava za policijske organizacije, jedan je od primarnih uslova koji su potaknuli ovu pojavu. Prepuštanje određenih poslova privatnim sigurnosnim agencijama, svakako uz stroge profesionalne i moralne uslove, kao i efikasan državni nadzor nad radom ovih agencija, u brojnim primjerima daju izuzetno pozitivne rezultate.

Najčešći **poslovi** kojima se bave ove agencije odnose se na danonoćni nadzor prostorija i prostora, patroliranje, transport ljudi, roba, novca i drugih vrijednosti, izvoz sigurnosnih usluga, stalni video-tehnički nadzor, tjelesno obezbjeđenje ličnosti.

Najbrojniji **korisnici** usluga privatnih sigurnosnih agencija su banke, osiguravajuće kuće, privredni objekti, trgovački centri, privatne stambene zgrade, restorani i hoteli, a nerijetko usluge ovih agencija koriste i

diplomatsko-konzularna predstavništva pa čak i zvanične državne organizacije (skupštine, vlade, obrazovne institucije itd.).

Jedna od najsavremenijih disciplina koja za predmet izučavanja ima policijsku organizaciju i poslove policije uopšte, jeste "Sociologija policije" (Ignjatović, 2005., str. 364). Ova grana nauke o policiji istražuje različite segmente policijske strukture, funkcionisanja, rezultata rada itd., a u današnjem vremenu najčešće se bavi istraživanjima odnosa radnih i uloga van posla policijskih službenika, njihovim odnosom sa radnim kolegama, pretpostavljenima, porodicom te susjedima. Oblasti koje se obuhvataju ovim istraživanjima jesu organizacija policije, ciljevi i ponašanje njenih pripadnika, odgovornost policajaca za prekoračenja ovlaštenja, policijske strategije, stavovi građana o policijskom radu, krivična djela i prkršaji izvršeni od strane policijskih službenika itd.

Rezultati do kojih se došlo kriminološkim i drugim istraživanjima o korupciji u policiji⁹ pokazuju da je od neprocijenjivog značaja provoditi naučna istraživanja o policiji i aktivnostima policije, ne samo u odnosu na fenomen korupcije, jer jedino permanentnim istraživanjima možemo doći do sadržajnijih i obimnijih spoznaja o ovoj organizaciji, kako bi se na temelju njih podigao nivo efikasnosti funkcionisanja ovog državnog organa.

4.3. Tužilaštvo

Tužilaštvo jeste državni organ koji zajedno sa sudom čini osnovnu polugu pravosudnog sistema svake zemlje. Tužilaštvo je i državni organ koji je zakonom nominiran za suprotstavljanje kriminalitetu, jer pored funkcije zaštite ustavnosti i zakonitosti tužilaštvo je odgovorno i za krivično gonjenje fizičkih i pravnih osoba osumnjičenih za izvršenje krivičnih djela. Upravo u ovoj funkciji ogleda se represivni karakter djelovanja ovog pravosudnog organa.

⁹ O korupciji u policiji, kao predmetu kriminoloških i inih istraživanja, vidjeti više u Maljević, A., i ostali (2006.).

Tužitelj, u krivičnom postupku, nastupa u dvostrukoj ulozi. Prvo, tužitelj nastupa kao državni organ za otkrivanje i gonjenje učinitelja krivičnih djela. U drugom slučaju, tužitelj ima funkciju stranke u postupku i ima ista ovlaštenja u postupku kao i suprotna stranka (osumnjicheni i optuženi), što je u skladu sa zakonskim rješenjima o jednakom položaju strana u postupku (Sijerčić-Čolić, Hadžiomerađić, Jurčević, Kaurinović, & Simović, 2005.). Za nas je ovom prikom inetersantnija prva uloga, te ćemo u narednim izlaganjima ovoj funkciji posvetiti značajniju pažnju.

Prema Pavišiću i ostalima (2001., str. 284-290) Kao i ostali pravosudni organi i tužilaštvo uživa pravo i obavezu diskrecionog ocjenjivanja u svom postupanju, dakle odlučuje koji krivični predmeti imaju dovoljno elemenata za prelazak u narednu fazu krivičnog postupka, odnosno proces pred sudom. U kojoj mjeri je značajno diskreciona ocjena tužitelja pokazuje i poseban propis zakona o krivičnom postupku, nastao temeljem primjene načela oportuniteta krivičnog gonjenja. Naime, tužitelj u skladu sa svojim ovlaštenjima, može odlučiti da ne zahtijeva pokretanje krivičnog postupka u određenim slučajevima, iako postoje dokazi o osnovima sumnje da je počinjeno krivično djelo. Ovaj propis se često veže za nizak stepen štetnih posledica krivičnog djela ili za starost osumnjičenog učinioca krivičnog djela, tj. slučaj maloljetnih izvršilaca krivičnih djela.¹⁰ Primjena načela oportuniteta krivičnog gonjenja u posljednje vrijeme sve više potiskuje značaj i primjenu instituta materijalnog krivičnog zakonodavstva "nezatne društvene opasnosti".

Krivokapić (2006., str. 238-240) posebno naglašava da je tužilaštvo dužno da prati i analizira pojave od interesa za ostvarivanje svojih funkcija, odnosno da daje prijedloge za sprječavanje društveno opasnih pojava i onih koje nisu inkriminisane, ali predstavljaju povredu ili ugrožavanje pojedinih društvenih dobara i interesa. Ova funkcija nije isključivo u nadležnosti tužilaštva već je aktivnost koja se treba odnositi na sve ostale pravosudne organe.

¹⁰ O oportunitetu krivičnog gonjenja vidjeti više u: Sijerčić-Čolić, H., i ostali (2005.), str. 875-880.

Iako se ne može govoriti o primarnom i sekundarnom karakteru funkcija koje obavljaju pravosudni organi, za tužilaštvo se može reći da većinu aktivnosti provodi u vidu represivnog djelovanja. Iz tog razloga će prvo biti obrađena represivna funkcija tužilaštva, te nakon toga preventivni elementi u radu ovog organa.

4.3.1. Represivna funkcija tužilaštva

Javni (državni) tužilac za svoju funkciju ima krivično gonjenje, koje ima veliki kriminalno-politički značaj, jer predstavlja garanciju čuvanja javnog i privatnog interesa u slučaju njegove povrede ili ugrožavanja (Krivokapić, 2006., str. 238). U ovoj funkciji se oslikava temeljna uloga tužitelja u represivnom dejstvu na kriminalna ponašanja.

Krivično gonjenje predstavlja inicijativu tužioca za pokretanje krivičnog postupka, kada postoji "osnovana sumnja" da je osumnjičeni izvršio krivično djelo koje se goni po službenoj dužnosti.

Za politiku krivičnog gonjenja tužilaštva, uz kaznenu politiku zakonodavca i kaznenu politiku sudova, može se reći da predstavljaju osnovu politike suzbijanja kriminaliteta u užem smislu, odnosno one njene elemente koji imaju prevashodno represivni karakter. Te tri "politike" trebaju imati kvalitetnu i neprekidnu saradnju, ukoliko se računa na bilo kakve rezultate u suprotstavljanju kriminalitetu.

4.3.2. Preventivna funkcija tužilaštva

Pored osnovne funkcije tužitelja, ovaj državni organ je ovlašten i u izvjesnoj mjeri i dužan obavljati i druge funkcije u suprotstavljanju kriminalitetu. Iako su glavni potencijali tužilaštva usmjereni na njegovu osnovnu funkciju, ne bi se smjelo desiti zanemarivanje poslova koji u osnovi imaju preventivni karakter. Povod za ovakve tvrdnje leži u činjenici da je upravo tužilaštvo organ koji raspolaže najkvalitetnijim podacima o kriminalitetu u jednoj

zajednici, što ga čini obaveznim da te podatke koristi i u aktivnostima kojima je cilj sprečavanje izvršenja krivičnih djela.

Funkcije tužilaštva, za koje se može tvrditi da imaju preventivne elemente, između ostalog, jesu:

- a) praćenje i analiziranje određenih pojava u društvu (kriminogenih), koje svojim manifestacijama prijete da ugroze društvena dobra i vrijednosti, odnosno da dovedu do kriminalnog ispoljavanja;
- b) takve analitičke sadržaje kao i tendencije koje ga prate usmjeri prema pojedinim subjektima kriminalne politike (prijedlozi i sugestije radi suzbijanja određenih kriminalnih trendova i kriminogenih faktora) (Krivokapić, 2006., str. 240).

4.4. Sud

Sudovi su samostalni državni organi kojima pripada **sudska vlast**. Sudovi štite slobode i prava građana, zakonom utvrđena prava i interese pravnih subjekata i obezbjeđuju ustavnost i zakonitost (Stojanović, 1991., str. 84). Dakle, pored nosioca zakonodavne i izvršne vlasti, sudovima pripada treća temeljna funkcija savremene, na pravnom poretku, zasnovane demokratske države. Sudovi, s jedne strane, ostvaruju zaštinu ulogu prema zakonom garantovanim pravima, interesima i slobodama građana, odnosno, s druge strane, ispunjavaju ulogu osiguranja ustavnosti i zakonitosti, kao temelja vladavine prava.

Prema Milutinoviću (1984., str. 197-208), norme krivičnog zakonodavstva predstavljaju neophodno sredstvo funkcionisanja krivičnog pravosuđa, koje realizuje svoje zadatke postupajući po tim normama. Također, Ignjatović (2005., str. 365) navodi da u velikom broju država osnovni pravni propisi prema čijim odredbama sudovi postupaju jesu Krivični/kazneni (materijalni) zakon i Zakon o krivičnom/ kaznenom postupku. Prvim su inkriminisana sva ona ponašanja koja određena zajednica smatra krivičnim djelima, najtežim oblicima protivpravnih i društveno-opasnih ponašanja, zatim odredbe o

krivici te opšte odredbe o krivičnim sankcijama koje se mogu izreći učinocima tih djela. Drugi zakon se odnosi na sve elemente krivičnog/kaznenog postupka proceduralnog karaktera. Doprinos suda u utvrđivanju istine u krivičnom postupku je nezamjenjiv. Kontradiktorni postupak ove dvije strane (tužitelj i branitelj) u sporu odvija se pred sudom kao arbitrom. Kada nađe da je činjenično stanje dovoljno utvrđeno i da se može izjasniti da li konkretni događaj može biti podveden pod opštu normu na koju je tužitelj ukazao, sud pristupa donošenju odluke u kojoj se izjašnjava o postojanju krivičnog djela, krivici optuženoga i opredjeljuje se za sankciju koju prema ovome treba primjeniti.

Upravo ova odluka, u kojoj se sud odlučuje o sankciji koju će primjeniti prema osuđenom učinocu krivičnog djela, odražava temeljni instrument kojim se ovaj državni organ postavlja u poziciju jednog od ključnih nosilaca politike suzbijanja kriminaliteta. Osuđujuća presuda, kojom se u određenoj mjeri osuđenom oduzimaju neka od garantiranih prava i sloboda, odražava represivnu funkciju koju ostvaruje sud. Ipak, ova represivna mjera ima i preventivni karakter, jer svaka izrečena krivična sankcija mora biti u skladu sa propisanom svrhom, kako prema učinitelju, tako i prema užem i širem okruženju. Naime, izrečene krivičnopravne sankcije trebaju ostvariti dvije dimenzije uticaja. Jedna se odnosi na učinitelja, prema kojoj se izrečenom sankcijom učinitelj sprječava od daljnjeg vršenja krivičnih djela i kojom se podstiče njegov preodgoj, a druga se odnosi na zajednicu, prema kojoj bi ta ista izrečena sankcija trebala imati uticaj na druge da poštuju pravni sistem i ne učine krivična djela. U krivičnopravnoj i kriminološkoj terminologiji prva se naziva *specijalnom prevencijom* a druga *generalnom prevencijom*.

U izricanju mjera krivičnopravne prinude treba maksimalno nastojati da se primjenjuje i načelo legitimnosti, odnosno da se izriče ona krivična sankcija koja je po vrsti i mjeri neophodna, čime se ostvaruje jedan od osnovnih principa politike suzbijanja kriminaliteta – individualizacija krivične sankcije (Lazarević, 2003.). Dakle, ističe se izuzetno kriminalnopolitički značaj krivičnih

sankcija, kao primarnih instrumenat suda kojim ovaj ostvaruje svoju ulogu u kaznenoj politici, odnosno u politici suzbijanja kriminaliteta.

4.4.1. Pojave koje umanjuju efekte i udio sudova u suzbijanju kriminaliteta

Kao što je već istaknuto, odluke koje donose sudovi protežu svoj uticaj ne samo na protagoniste sudskog krivičnog postupka, već imaju i širi društveni, prvenstveno kriminalnopolitički značaj. Osjetljivost pitanja o kojima sudovi odlučuju, prije svega se misili na ograničavanje ili oduzimanje pojedinih ustavom garantovanih ljudskih prava, bude interes šire zajednice u kojoj djeluju. Na efikasnost ali i efektivnost rada sudova djeluju brojni činioci i okolnosti, među kojima izdvajamo preopterećenost, trajanje sudskog postupka, samostalnost u obavljanju sudske vlasti te efekte koji proizilaze iz blagih odnosno strgih izrečenih kazni.

Preopterećenost predstavlja jednu od negativnih pojava koja znatno umanjuje efekte i edio sudova u suzbijanju kriminaliteta. Preopterećenost sudova je jedna skoro univerzalna pojava, jer se javlja u svim savremenim pravosudnim sistemima. Rješenje ovog problema teško da se može vidjeti u stalnom povećanju broja sudija i ostalog personala, već ga treba tražiti u selekciji krivičnih predmeta (što treba postići kako smanjivanjem broja inkriminacija odnosno sužavanjem kriminalne zone koju one obuhvataju, kao i propisivanjem zakonskih kriterijuma za selekciju u primjeni krivičnog prava) kao i u boljoj organizaciji sudova (Stojanović, 1991., str. 85).

Trajanje sudskog postupka, odnosno dugo trajanje prvostepenog postupka jedna je od osnovnih zamjerki radu sudova. I sami pravosudni organi svjesni su da je za pravilno obavljanje sudske funkcije od velikog značaja da se dužina postupka svede na razumne granice (Ignjatović, 2005., str. 365).

Samostalnost u obavljanju sudske vlasti – nezavisnost. Sud mora do kraja biti nezavistan i samostalan, oslobođen od raznih "dnevno političkih i

prakticističkih direktiva" i pritisaka, koji mogu dovesti u pitanje ispravno vršenje sudske funkcije i srozati ugled suda u narodu. Sud se ne smije nalaziti i suditi pod pritiskom (Milutinović, 1984., str. 170). Slično navodi i Ignjatović (2005., str. 371), koji smatra da se očekuje da sud u konkretnoj krivičnoj stvari donese odluku na osnovu zakona i svog sudijskog ubijeđenja, nezavisno od bilo kakvog uticaja sa strane.

Odnos propisanih i izrečenih sankcija (blaga/stroga kaznena politika sudova) posmatra se u kontkstu ciljeva politike suzbijanja kriminaliteta, odnosno uže posmarano svrhe kažnjavanja. Naime, od sudova se očekuje da kroz svoje djelovanje u značajnoj mjeri utiču i na odluke potencijalnih izvršilaca krivičnih djela o budućim kriminalnim ponašanjima. Ovo je teza tradicionalne teorije o generalnoj prevenciji, prema kojoj sudovi kroz izrečene sankcije treba da ostvare poseban vid psihološke prinude na širu zajednicu čime pokazuju u kojoj mjeri se vršenje krivičnih djela (ne)isplati. Blagom kaznenom politikom se smatra situacija u kojoj sudovi u određenom periodu pretežno izriču kazne koje su bliže propisanim minimumima, odnosno stroga kaznena politika bi bila ona u kojoj se sudovi pri izricanju kazni pretežno opredjeljuju za teže vrste kazne, odnosno za mjere kazni koje su bliže propisanim maksimalnim iznosima kazni.

Savremena kaznena politika, kako se često naziva politika suzbijanja kriminaliteta od strane suda¹¹, a Ignjatović (2005., str. 371) naglašava da se prije svega treba pozabaviti sljedećim pitanjem: "*Problem izrečenih kazni nije u tome da li su one blage ili stroge, već da li odgovaraju strukturi i karaktersitikama kriminaliteta u toj sredini*".

¹¹ U literaturi je poznat i pojam kaznene politike zakonodavca, ali prema većini autora ovaj segment kaznene politike ima daleko manji stepen uticaja na obim, strukturu i dinamiku kriminaliteta u odnosu na kaznenu politiku koju provodi sud. Vidjeti više u: Lazarević, LJ. (2003).

4.4.2. Izbor sudija

Pažnja koju trebaju nadležne i mjerodavne državne institucije posvetiti izboru i imenovanju sudija igra jednu od ključnih uloga u kauzalnom lancu politike suzbijanja kriminaliteta. Pojedinci koji pretendiraju da se uključe u vršenje sudske funkcije moraju ispuniti, ne samo stručne i profesionalne, već i stroge moralne i humanističke kriterije. Poziv koji uključuje zakonom opravdano odlučivanje o ograničavanju i/ili oduzimanju izvjesnih prava i sloboda mora biti objektiviziran do krajnjih mogućih granica.

Za izbor sudija treba da budu odlučni nečiji profesionalni i stručni kvaliteti i moralni integritet, a ne smije da se vrši nikakva diskriminacija na osnovu nacionalnosti, vjere, rase spola, socijalnog porijekla ili statusa, političkog ili drugog mišljenja, odnosno ubjeđenja (predloženo i u Osnovnim principima nezavisnosti sudova, VII kongres UN-a za prevenciju i postupanje sa učiniocima krivičnih djela, 1985.). tako, Stojanović (1991., str. 84-86) naglašava da bi prioritetno trebalo voditi računa prilikom izbora na funkciju sudija, da se radi o osobama koje imaju jedan širi uvid u kriminalno ponašanje i specijalne discipline u vezi s tim ponašanjem (dakle znanja iz oblasti kriminologije, politike suzbijanja kriminaliteta, kriminalistike, penologije, psihologije, sociologije i dr.).

4.5. Ustanove za izvršenje krivičnih sankcija

Posmatrajaći statističke podatke koji se odnose na broj registrovanih-prijavljenih krivičnih djela, broj optužnica te broj pravosnažnih osuđujućih presuda, može se s pravom konstatovati da ustanove koje se bave izvršenjem krivičnih sankcija tretiraju najmanji broj predmeta, odnosno osoba koje prolaze kroz ovu završnu fazu formalne reakcije na kriminalno ponašanje. Kroz sve radnje krivičnog postupka, od neformalnih operativnih radnji organa unutrašnjih poslova, do izricanja krivičnih sankcija, veliki broj predmeta zbog neispunjenja neophodnih zakonskih uslova ne prođe sve ove

faze.¹² Dakle, ustanove za izvršenje krivičnih sankcija primjenjuju najteže mjere formalne društvene reakcije samo na onaj broj učinilaca krivičnih djela kojima je pravснаžnom presudom utvrđena krivnja, odnosno krivična odgovornost¹³, te istom presudom izrečena krivična sankcija. Svi ostali slučajevi, koji zbog raličitih razloga ne dođu u ovu fazu, u stvari predstavljaju nerasvjetljene slučajeve.

U lancu institucija odgovornih za suzbijanje kriminalitetu, ustanove za izvršenje krivičnih sankcija se nalaze na samom kraju, ali izazov koji se nalazi pred njima¹⁴ postavlja ih u ulogu koja se odnosi na vjerovatno najosjetljiviji dio reagovanja na kriminalno ponašanje. U predstavljanju funkcionisanja ustanova za izvršenje krivičnih sankcija, kao jednog od osnovnih subjekata politike suzbijanja kriminaliteta, obradit ćemo pitanja koja se odnose na načela za izvršenje krivičnih sankcija, historijski razvoj ovih institucija, te dati prikaz nekih od savremenih sistema za izvršenje krivičnih sankcija.

4.5.1. Načela izvršenja krivičnih sankcija

O kriterijima koji se moraju ispuniti kako bi se pristupilo izvršenju krivičnih sankcija, naročito onih najtežih oblika kao što je zatvor, raspravljaju Petrović i Jovašević (2006.), koji navode da su oni danas uglavnom proisani u

12 Na primjer: ako se u sudskom postupku utvrdi da tretirano djelo nije krivično djelo, ili ukoliko postoji neki od osnova koji isključuju postojanje krivičnog djela, također brojni su slučajevi ne postojanja mogućnosti utvrđivanja krivnje osumnjičenog izvršioca krivičnog djela, ili pak postoji neki od osnova za neizricanje krivične sankcije. Pored ovih okolnosti, veoma su česti i formalni propusti sudionika krivičnog postupka, koji također za posljedicu mogu imati prekidanje ovog postupka.

13 Jedini izuzetak za izvršenje krivične sankcije i pored neutvrđivanja krivične odgovornosti, jeste slučaj ako se za učinioca krivičnog djela u krivičnom postupku utvrdi da je neuračunljiva osoba odnosno bitno smanjeno uračunljiva osoba, u kojem slučaju se može izreći neka od mjera bezbjednosti propisana krivičnim zakonom.

14 Taj izazov se odnosi na ostvarenje tzv. svrhe izvršenja krivičnih sankcija, ili uže posmatrano svrhe kažnjavanja, prema kojoj ove institucije moraju ispuniti ciljeve specijalne prevencije prema učiniocu krivičnog djela, što je i njihov primarni zadatak, ali i ciljeve generalne prevencije, koja se odnosi na uticaj koji izvršenje pojedinačnih krivičnih sankcija ostavlja na cjelokupnu zajednicu.

multilateralnim međunarodnim dokumentima¹⁵, koji se primjenjuju kroz materijalno i izvršno krivično zakonodavstvo zemalja potpisnica. Naredna izlaganja obuhvatiti će pojedina načela čija primjena u procesu izvršenja krivičnih sankcija imaju najvažniji kriminalnopolitički značaj.

To su prije svega težnja da se kroz izvršenje krivične sankcije postigne *resocijalizacija osuđenog*, zatim *zakonitost*, *humanost u postupanju sa osuđenim licima*, *poštovanje njihove ličnosti i dostojanstva*, kao i *svođenje represivnosti i retribucije u izvršenju krivičnih sankcija na najnužniju mjeru*. Osim resocijalizacije, sva ova načela i ciljevi nisu sporni (...). I pored svih načelnih i praktičnih prigovora resocijalizaciji, ona nesumnjivo u jednom umjerenom obliku i pod određenim uslovima predstavlja trajnu tekovinu krivičnog prava, politike suzbijanja kriminaliteta i penologije. Tako, Stojanović (1991., str. 86-87) dalje navodi da bi ti uslovi prije svega trebali biti sljedeći:

- Resocijalizacija ne može i ne smije biti glavna svrha kazne;
- Može se preduzimati pod samo uz pristanak osuđenog;
- Institucionalizacija (naročito kod primjene kazne zatvora).

4.5.2. Historijski razvoj krivičnih sankcija i sistema njihovog izvršenja

Jedna od najznačajnijih karakteristika Starog i Srednjeg vijeka bila je prvenstveno oslanjanje na *tjelesne kazne* i *smrtnu*. Tada čak ni samo lišavanje slobode nije bilo smatrano dovoljnim odgovorom društva zločincu zbog izvršenog djela, pa su bili izmišljeni takvi (kvalifikovani) načini izvršenja smrtno kazne koji su osuđenom nanosili dodatne patnje.(...) Osnovna svrha – smanjenje zločina izricanje i izvršenjem takvih kazni nij postignuta. Kriminalitet je rastao i postalo je jasno da je jedan brutalan vid kaznene

¹⁵ O međunarodnim aktima koji su osnova za uspostavljanje savremenih sistema za izvršenja krivičnih sankcija vidjeti više u: Petrović, B., Jovašević, D.(2006.), str.69-71.

reakcije doživio krizu – izgledalo je kao da je pomoću njega samo proširena spirala nasilja. Ni mjera *protjerivanja (deportacije)* koje su uvele tadašnje kolonijalne sile (Engleska i Francuska) i Rusija da bi se oslobodile kriminalaca nije se pokazala uspješnijom (Ignjatović, 2005., str. 373).

Duga historija razvoja krivičnog prava nudi široku lepezu različitih vrsta kazni koje su primjenjivane prema učiniteljima krivičnih djela i koje su trebale, s jedne strane, da utiču na sprječavanje ovakvih osoba da ponovo učine krivično djelo, a s druge strane, da javnim i surovim izvršenjem "vaspitanje" utiču na ostale građane kako bi ih strahom od kazne odvratili od činjenja krivičnih djela. Tako, Petrović i Jovašević (2006., str. 27) navode da se radi periodu široke primjene sljedećih vrsta kazni: 1) eliminatorne kazne; 2) tjelesne kazne, kazne teškog fizičkog rada; 3) bezčasteće (difamne) kazne; 5) imovinske kazne; 6) kazne lišenja slobode (kazne zatvora).

Iako su u razvoju sistema izvršenja mjera krivičnopravne prinude postojale brojne sankcije, kazna lišenja slobode, ili kazna zatvora, je sankcija koja u posljednjem vijeku ostavila najdublji trag u sistemu suzbijanja kriminaliteta. Od njene prve pojave, krajem 18. vijeka¹⁶, pa sve do danas, kazna zatvora, propisna za najteže oblike protivpravnih ponašanja, predstavlja osnovnu polugu na krivičnopravnoj prinudi zasnovanog pravnog poretka.

4.5.3. Razvoj kazne zatvora

Kazna zatvora predstavlja takvu krivičnu sankciju, kojom se kroz zakonom propisani postupak krivičnoodgovornim učinocima krivičnih djela sudskom presudom oduzima sloboda u precizno iskazanom vremenskom periodu. U

¹⁶ Neki od razloga za intenzivno ugrađivanje ove kazne u krivičnopravne sisteme razvijenijih zemalja Evrope tokom 19. vijeka, izdvajaju se: potpuno ukidanje ili sužavanje pravnog okvira primjene smrtnih kazni, telesnih kazni i kazni deportacija, čime se kazna zatvora uspostavlja kao osnovna krivična sankcija za učinioce težih krivičnih djela. Pored toga, isticanje principa (građanske) slobode, kao jednog od temeljnih prava uspostavljenih novih buržoaskih država toga doba, kazna kojom se to dobro ograničava odnosno oduzima dobiva i specifičnu kriminalnopolitičku vrijednost.

svom razvoju, ova kazna je bila poznata u različitim oblicima, kako po načinu izvršenja tako i po vremenskom periodu u kojem se mogla izreći i izvršiti. Kako navodi Fijnaut (2017., str. 16-25) kao preteče zatvorskog kažnjavanja u Evropi smatraju se srednjevjekovni oblici kažnjavanja oduzimanjem slobode, koji su se najčešće provodili u oblicima robovanja na brodovima, prisilnom radu na javnim građevinama te zatvaranje na tornjevima ili tamnicama. Zatvaranje se provodilo u brojnim varijacijama i tipovima, a kao uobičajeni su bili zatvaranje političkih oponentata u manastirima, beskučnika i bolesnih u bolnicama, duševnih bolesnika u specijalne azile te osumnjičenih u tadašnje „prитvore“. Krajem XVI vijeka pojavlju se inovacije kroz „Popravne domove“, koji su bili radikalna rješenja, a noviteti su se ogledali kroz definisanu svrhu kazne, organizaciju objekata te time postaju „embrion“ zatvorskih institucija kakve danas poznajemo. Poznata su eksperimentalna rješenja zatvaranja u Engleskoj, koja se provode kao zatvaranje siromašnih koji se kroz rad disciplinuju a kroz molitvu transformišu u pristojne građane. Najpoznatiji objekt te vrste je bio „Bridewell Palace“ (1553.-1555.), kojeg je osnovao kralj Henry VIII, u kojem se provodilo zatvaranje besposličara, skitnica i prostitutki. Ovaj objekt postaje „Državnom institucijom“, jer se plate i potrebe za održavanje ostvaruju od vlasti a ne od rada zatvorenika. U Engleskoj tadašnjeg doba osnivaju se jedna za drugom institucijom po uzoru na Bridewell Palace, a najpoznatiji su u Oxfordu 1562. godine, u Norwichu 1565. godine, te 1569. uodine u Ipswichu. Do kraja XVI vijeka bilježi se postojanje preko 200 ovakvih institucija u Engleskoj. U Holandiji u XVI vijeku zatvaranje se provodi kroz *Rasphuise*, ili „domove za raspuštene“, a prvi se osniva u Amsterdamu 1596. godine. U ovoj instituciji sa multifunkcionalnom svrhom u sobe se smještalo 4-12 osoba, a institucija je služila kao zatvor za osuđene ali i kao smještaj za prosjake, skitnice, prostitutke i duševno bolesne. Početkom XVII vijeka osnivaju se posebna odjeljenja u kojima su smještane „crne ovce“ bogatih porodica, politički oponenti, optuženi za sodomiju, a kazne su često bile doživotno zatvaranje. Najznačajniji problem u funkcionisanju je bilo finansiranje, jer su se iz specijalne gradske takse i rada osuđenika teško obezbjeđivala dovoljna sredstva. Poseban problem je bio smještaj žena i djece. Ovi domovi često su analizirani od kasnijih

naučnika, a ovom prilikom navodimo neke od analiza koje se navode u literaturi. Tako Thorsten Sellin i Wim Depreeuw navode da se radi o dugoročnim rješenjima upravljanja gradovima prema problemu prosjaka i skitnica a da problem predstavlja nedostatna rješenja za fragmentirano krivično pravosuđe i crkveni humanitarn rad. George Rushe i Otto Kirchheimer, kao i Dario Melossi i Massimo Pavarini navode da se radi o važnim metodama Calvinista u oblikovanju i disciplinovanju radničke klase za nadolazeću industriju. S druge strane, Pieter Spierenburg tvrdi da je Marxističko objašnjenje neodrživo jer su osnivači bili oslonjeni na tradicionalne porodične vrijednosti i moral te na manuelni rad a ne na principe kapitalizma.

Današnji zatvori potiču od ustanova u kojima se krajem srednjeg vijeka bila smještene lica koja je trebalo popaviti. U Engleskoj krajem 17. vijeka nastaju radni domovi (*workhouses*) u kojima je boravila masa skitnica, bivših seoskih radnika otjeranih sa zemlje, ali i druga lica o kojima niko nije htio da se stara (tjelesno i duševno bolesni, stari i dr.). U tim ustanovama, dobijali su da jedu, ali ih nisu smjeli napuštati i morali su naporno da rade. Slično stanje karakterisalo je u to vrijeme i druge evropske zemlje (Ignjatović, 2005., str. 373).

Kazne lišenja slobode su uvedene u krivično pravo nakon rasprva ai prijedloga brojnih učenjaka a prije svega Beccarie¹⁷. Tako, Cvitanić (1990.) u prevodu maestralnog djela navodi da su ove kazne najprije uvedene u Krivični zakonik iz 1791. godine, od koga ih je preuzeo i *Code Penal* iz 1810. godine odakle su prodrle i u druga zakonodavstva. Zatvaranje koje je do tada primjenjivano imalo je karakter osiguranja prisustva učinitelja krivičnog djela da bi se nad njim izvršila smrtna ili neka druga kazna. U poređenju sa tjelesnim ili difamnim kaznama koje su se sastojale u mučenju i sakaćenju, što je ostavljalo trajne posljedice invalideta, uvođenje kazne lišenja slobode predstavlja veliki progres. Od svog pojavljivanja u kaznenom sistemu, kazna lišenja slobode je zaokupljala pažnju naučne i srušne javnosti. U vezi s

¹⁷ Jedan od utemeljitelja Klasične škole, pionir savremenog krivičnog prava i kriminologije, Cesare Beccaria (1738-1794), najpoznatije djelo *Dei Deliti Dele Penne* (1764., Milan).

njenom primjenom i mogućnošću ostvarenja cilja ili funkcije koji je pred nju postavljen, naročito su isticali sljedeći brojni prigovori koji su se upućivali primjeni ove kazne uopće, a posebno efikasnosti dugtrajne (doživotne) kazne zatvora, odnosno kratkotrajnog zatvaranja:

- Opravdanost primjene kazne zatvora (naročito u slučaju višestrukih povratnika, nije pogodna za resocijalizaciju jer posvojoj prirodi je negacija društvenog života, proizvodi štetne psihičke, fizičke i socijalne posljedice kod zatvorenika, itd.);
- Problem unifikacije kazne zatvora (javlja se usljed pojave brojnih različitih oblika ove kazne u odnosu na način izvršenja ili dužine trajanja, čak i unutar krivičnogpravnog sistema iste zemlje);
- Sistemi izvršenja kazni zatvora (koji se razvijaju još od prve pojave ove kazne, a do danas niti teorija niti praksa izvršenja kazne zatvora nije došla do odgovora koji je to najefikasniji sistem, od brojnih poznatih, za ispunjenje ciljeva koji se postavljaju pred ovu krivičnu sankciju);
- Principi izvršenja kazne zatvora (postavljaju se brojne primjedbe kada se govori o uspješnosti ove kazne u ostvarenju principa koji su postavljeni kao njeni ciljevi, naročito kada se radi o resocijalizaciji);
- Problem dugotrajnog zatvora (nehumanost ove kazne i neefikasnost njenog generalnopreventivnog ali i specijalnopreventivnog uticaja);
- Problemi kratkih kazni zatvora ("kriminalna zaraza" kojoj su u zatvorskom okruženju podložni osuđenici krivičnih djela iz grupe tzv. bagatelnog kriminaliteta ili maloljetni učinioci, zatim neekonomičnost ovih kazni itd.) (Petrović & Jovašević, 2006., str. 37-48).

Ipak, i pored brojnih primjedbi koje se upućuju primjeni kazne zatvora, ova krivičnogpravna sankcija zadržava ulogu ključne represivne mjere politike suzbijanja kriminaliteta u današnjem vremenu. Ne isključujući dokazani značaj preventivnih aktivnosti, ključno pitanje koje se postavlja savremenoj politici suzbijanja kriminaliteta jeste koje mjere represivnog karaktera, osim oduzimanja slobode, primjenjivati prema učiniocima teških krivičnih djela,

posebno kada se uzme u obzir ograničeni i neispitani domet alternativnih mjera koje se razvijaju u posljednje vrijeme.

4.5.4. Sistemi izvršenja kazne zatvora

Kako izlaže Ignjatović (2005., str. 377-383) podjela na klasični i moderni jeste jedna od najčešćih klasifikacija poznatih sistema izvršenja kazne zatvora. Klasični sistemi se karakterišu izdvajanjem osuđenika po ćelijama tokom izdržavanja kazne ili u tzv. progresivnoj varijanti, u kojoj su osuđenici dio vremena izdržavanja kazne boravili i u zajedničkim aktivnostima ili zajedničkom provođenju slobodnog vremena. Moderni sistem, s druge strane, jeste takav sistem kod kojeg se strogo insistira na primjeni njegova tri osnovna postulata: resocijalizacija, individualizacija i humano postupanje sa osuđenicima.

- a) **Klasični sistem** izvršenja kazne zatvora pojavljivao se u više oblika, a najpoznatija sistematizacija je na Sistem ćelijskog osamljivanja i Kombinovani – "progresivni" sistem.

U *sistemu ćelijskog osamljivanja* osuđenici kaznu lišenja slobode izdržavaju odvojeno – u ćelijama, čime se željelo izbjeći osnovni nedostatak ranijeg zajedničkog izdržavanja kazne – kriminalna zaraza. Pod uticajem ideja reformatora i po ugledu na neke ranije ustanove koje nastaju u SAD, a kasnije i u nekim evropskim državama zatvori koji se realizaciji navedenog modela ne pridržavaju sa sitom dosljednošću osnovne ideje. Zato se pravi razlika između strogog i ublaženog režima, odn. između sistema samica i sistema ćutanja¹⁸.

¹⁸ Ćelijski sistem poznat je i kao "Pensilvnijski sistem", prema mjestu djelovanja društva za zatvore koje je najzaslužnije za izgradnju jedne takve kaznionice u tom dijelu svijeta. Sistem ćutanja je poznat i kao "Oburnski sistem", koji je dobio ime prema kaznionici u Oburnu (Auburnu), u kojoj se primjenjivo sistem u kojem je u rijetkim slučajevima zajedničkog provođenja vremena osuđenicima bio zabranjen svaki oblik govorne komunikacije.

Kombinovani ili progresivni sistem nastao je kao kompromis između zajedničkog i ćelijskog načina idržavanja kazne, te je zbog toga i nazvan kombinovani. Ovaj sistem se nazivao i progresivnim, jer je bio zasnovan na svojevrsnom sistemu nagrađivanja za dobro ponašanje osuđenika tokom izdržavanja kazni, čime su i oni sami uticali, ne samo na pogodnosti koje su mogli uživati u kaznionicama, već i na prijevremeno otpuštanje sa izdržavanja kazni.

Prije uvođenja novog modela zatvaranja u Engleskoj (i Irskoj), nastao je poznati "sistem bodova" koji je 1840. na australskom ostrvu Norfolk uveo jedan engleski mornarički kapetan¹⁹. Progresivni sistem je razvio se u dvije varijante koje se u literaturi tradicionalno označavaju kao engleska i irska. *Engleska varijanta* nastala je u 1853. poslije ukidanja mjere deportacije u Engleskoj. osuđenici na duže kazne robije prolazili su u toku njihovog izvršenja kroz tri faze: -ćelijskog zatvora; -zajedničkog zatvora; -i uslovnog otpusta, pri čemu se prelaz iz jedne u drugu vršio ili na osnovu zakonskih propisa ili po ocjeni zatvorske administracije. Irsku varijantu karakteriše još jedan stupanj koji prethodi probaciji. Kao treća faza javlja se ovdje odjeljenje za slobodnjake ili "posredni zatvor" čiji je cilj da pomogne prilagođavanju i pripremanju zatvorenika za život na slobodi.

- b) Moderni sistem.** Poslije Drugog svjetskog rata, 1949. predložena je njihova revizija²⁰ i do koje je došlo na Prvom kongresu Ujedinjenih nacija za suzbijanje zločina i postupanje sa prestupnicima (1955. u Ženevi) predlaganjem Standardnih minimalnih pravila za postupanje sa osuđenima.²¹ Ova pravila sadrže minimalne uslove koje treba obezbijediti u postupanju sa osuđenim licima i zamišljena su da, u svakoj

19 Alexander Maconochie, prema kojem je ovaj sistem nazvan Makonikejv sistem.

20 Tzv. "Minimalna pravila za postupanje sa osuđenima", koja su izrađena u skladu sa pozitivističkom orijentacijom u krivičnim naukama u tom vremenu i djelovanju Pokreta nove društvene odbrane.

21 Ona su usvojena Rezolucijom 663 (XXIV) Generalne skupštine od 31.07.1957. i izmjenjena Rezolucijom 2076 (LXII) od 13.05.1977.

zemlji koja ih prihvata, posluže kao osnova za izgradnju sistema za izvršenja kazne zatvora. Bilo je zamišljeno da taj "**moderni sistem**" počiva na nekoliko osnovnih postulata: *resocijalizacija* kao svrha kažnjavanja, *individualizacija* u izvršenju kazni lišenja slobode i humano *postupanje sa osuđenim licima*.

Resocijalizacija kao svrha kažnjavanja predstavlja ideju da je cilj kazne prevaspitanje prestupnika i njegovo osposobljavanje da poštoju društvene norme, kako bi se na toj osnovi ponovo uključio u zajednicu i postao njen koristan član. Individualizacija u izvršenju kazni lišenja slobode obuhvata aktivnosti koje su usmjerene na opservaciju ličnosti osuđenika (primjena naučnih metoda kriminološkog proučavanja ličnosti osuđenog u cilju određivanja adekvatnog tretmana), klasifikaciju osuđenih lica (horizontalno-objektivno i vertikalno-subjektivno razvrstavanje) te kategorizaciju penitensijarnih ustanova (prema spolu, uzrastu, statusu, dužini kazne, zdravstvenom stanju, povratu, stepnu obezbjeđenja). Humano postupanje sa osuđenima pretpostavlja pravo na čovječno postupanje, pravo na religiju, grupni i odvojeni tretman pritvorenika i zatvorenika, pravo na informisanje, pravo na zdravstvenu zaštitu, pravo na osnovne uslove života, pravo na komunikaciju i pritužbu, pravo na obrazovanje, pravo na rad i prava po osnovu rada (Ignjatović, 2005., str. 383-387). Savremenim sistemima izvršenja krivičnih sankcija, koji počivaju na temeljima predloženog modernog sistema, posvetit ćemo pažnju u narednim izlaganjima.

Kao jednu od savremenih tendencija na planu izvršavanja krivičnih sankcija treba spomenuti privatizaciju. Naime, u nekim zemljama pod određenim uslovima izvršenje određenih krivičnih sankcija, pa i kazne lišenja slobode, povjerena je određenim privatnim agencijama. Za sada se još ne može odgovoriti na pitanje da li te agencije bolje vrše zadatke države u vezi sa resocijalizacijom, odnosno zatvaranjem i onemogućavanjem učinilaca da vrše nova krivična djela (Stojanović, 1991., str. 87).

4.5.5. Savremeni pristup u postupanju sa prestupnicima

Kraj prošlog i početak 21. vijeka, u krivičnopravnoj i kriminalnopolitičkoj nauci, obilježen je, između ostalog, čestim i kontraverznim diskusijama o efikasnosti tradicionalnog kaznenog sistema i uspostavljanja novih oblika reagovanja na prestupnike, a naročito one koji su izvršili takva djela za koja se s pravom postavljaju dileme za primjenu kazne zatvora. Rasprave o alternativnim mjerama, koje bi bile propisane zakonima i bile izricane od strane suda, bile bi u najvećoj mjeri nezatvorskog karaktera. Ovaj pravac razvoja politike suzbijanja kriminaliteta podržava se i kroz aktivnosti nadležnih tijela Ujedinjenih nacija, o čemu govore zaključci V i VIII kongresa ove najmasovnije svjetske političke organizacije.

Kako navodi Norman Bishop, u literaturi i u dokumentima UN izraz alternative zatvorakoristi se da označi nekoliko vrsta mjera:

- I) one kojima se prije suđenja pokušava spriječiti izvođenje prestupnika pred sud;
- II) posebne mjere nezatvorskog karaktera izrečene od suda;
- III) sredstva kojima za vrijeme trajanja zatvaranja nastoje otkloniti negativne posljedice lišavanja slobode.

Ovaj autor (pravim) alternativama smatra samo drugu vrstu. Zbog toga u izlaganju posebnu pažnju posvećujemo nezatvorskim mjerama koje se dijele na:

- a) alternativne mjere uz kontrolu ili nadzor nad prestupnikom (uslovna osuda (sa zaštitnim nadzorom), rad u korist zajednice i prinudni rad, protjerivanje iz određenog mjesta, oduzimanje određenih prava, dozvola ili profesionalnog statusa);
- b) alternativne mjere koje ne uključuju kontrolu ili nadzor nad prestupnikom (sudska opomena, novčana kazna, naknada štete, konfiskacija, naknada izgubljenog);
- c) kombinovane mjere (kombinacija bezuslovnog zatvora i nezatvorske mjere) (Ignjatović, 2005., str. 403).

Kao savremene sankcije, koje se sve više ističu kao alternativa kazni zatvora, pored navedenih Siegel (2006., str. 599-605)ističe i : novčane kazne, konfiskacija imovine, kućni zatvor, elektronsko nadziranje, intenzivni nadzor uslovnog otpusta, nadoknada štete, ustanove za izdržavanje kazni u zajednici i kampovi za prestupnike sa vojnom disciplinom.

5. Vankrivični subjekti kontrole kriminaliteta

5.1. Mediji i kriminalitet: uzajamne refleksije

Objektivno informisanje o uzrocima i posljedicama kriminaliteta, kao i o programima i načinima suprostavljanja kriminalitetu trebalo bi biti jedan od preduvjeta za razvijanje uspješnih socijalnih programa u ovome polju. U vremenu globalizacije, kada kriminalitet sve više zaobilazi nacionalne granice, mass medijima se i u polju naučnih istraživanja pridaje sve više pažnje. Naime, da bi se napravili uspješni socijalni programi u suprostavljanju kriminalitetu, neophodno je znati uslove i uzroke koji u savremenom društvu izazivaju kriminaliteta i utiču na njegov porast.

U posljednjih nekoliko godina, o vezama između mass medija i kriminaliteta bavi se tzv. „kriminologija kultura“²², koja koristi interdisciplinarne metode izvedene iz kriminologije, sociologije i kriminalistike. Utemeljenje za ovaj naučni pravac možemo naći u radovima Cohen (1972/1980.), Cohen&Young (1973.), Hall i drugi (1978.). Navedeni autori su doprinijeli razumijevanju uloge mass medija u konstruiranju pojmova kriminaliteta i devijantnosti, ali i potpunijem razumijevanju o generiranju novih formi socijalne i pravne kontrole.

Prema Ferrel (1999.) kao hibridna orijentacija, kriminologija kultura se razvila iz integracije britanskih kulturoloških studija iz 1970tih u studije

²² Originalan izraz na engleskom za ovu hibridnu granu je „cultural criminology“, prijevod na bosanski „kriminologija kultura“ je autorski, Bečirević, E.

savremene američke kriminologije²³. Istraživači u ovom polju djeluju sa pozicije postmodernističkog stava o kreiranju društvene stvarnosti, koji se razvio posebno tokom medijske globalne revolucije. Prema ovom stavu, forma je sadržaj, a sadržaj je forma. Dakle, istraživanje kriminaliteta se stoga ne može ograničiti samo na istraživanje pojedinačnih, izdvojenih slučajeva. Kriminologija kultura je stoga postavila zahtjeve za pažljivijom analizom djelovanja, kako kriminaliteta na mass medije, tako i mass medija na kriminalitet.

U novije vrijeme aktuelni su i radovi te istraživanja na temu izvještavanja o kriminalitetu i straha od kriminaliteta induciranog medijima. U tom smislu vidjeti npr. Meško i ostali (2009.).

5.2. Stereotipi

Naime, utjecaj mass medija na kriminalitet može biti dvojak. Senzacionalističkim izvještavanjem, mediji mogu negativno utjecati na mogućnosti društva da se uspješno suprostavlja kriminalitetu. Taj negativni trend postiže se utvrđivanjem stereotipa i produbljanjem socijalnih podjela, te na taj način mediji uzrokuju još veći porast kriminaliteta. Dakle, nije važno da mediji samo izvještavaju o kriminalitetu. Od mnogo veće važnosti jeste da je informiranje objektivno, te da mediji vode manje računa o tiražu, a više o tome da izvještavanjem doprinose suštinskim socijalnim programima koji u osnovi imaju suprostavljanje kriminalitetu. Na sljedećem primjeru u kojem ćemo analizirati kako gender razlike prave podjelu unutar novinarske profesije, ali i kako se te podjele reflektiraju na samo izvještavanje, pokušat ćemo ilustrirati komplicirani proces kreiranja stereotipa.

Novinarstvo dugo ima tradiciju „muške profesije“ u kojoj su žene marginalizirane. Unatoč napretku koji je žensko novinarstvo postiglo tokom

23 Za izuzetno dobar prikaz o razvoju „kriminologije kultura“ pogledati Ferrel J., (1999.)

20-tog stoljeća muškarci i dalje dominiraju ovim područjem (Djerf-Pierre, 2007.). Dominantno mišljenje u medijskom diskursu jeste da su žene slabija bića, te se u skladu s tim pravi i podjela na „teške“ i „lakše“ vijesti i teme. Muškarci su kao jači, prema ovom shvatanju, prirodno nadareni da produciraju „teške“ vijesti i obrađuju komplicirane društveno političke teme, jer oni imaju veću mogućnost da budu objektivni. Žensko novinarstvo bi prema istom shvatanju trebalo biti orijentirano na produciranje subjektivnijeg materijala - deskriptivnih i emotivno obojenih članaka (VanZoonen, 1998.) i (Carter, 1998.).²⁴

Ovakav položaj žena u novinarstvu prouzrokuje poseban pritisak na one novinarke koje dobiju priliku da obrađuju „teške“ teme. Novinarke stoga prilikom obrađivanja ozbiljnih tema često pokazuju mnogo manje simpatija za druge žene nego što bi to pokazivao novinar muškarac. Naime, svojim tvrdim stavovima one žele dokazati da mogu emocije odvojiti od teme, ne shvatajući da ih ekstremno emotivno odvajanje od određenih tema jednako udaljava od koncepta objektivnog izvještavanja, te da je ekstremna objektivnost prouzrokovana subjektivnim razlozima jednako upitna kao i transparentna emotivna subjektivnost (Honkatukia & Berrington, 2002.).

Patrijarhalnost u industriji vijesti također je vidljiva i na izvještavanju o krivičnim djelima u kojima su počinitelji žene. U izvještavanju u ovakvim slučajevima, akcenat se stavlja više na zabavni i senzacionalistički karakter tih vijesti, nego na informisanje o uzrocima samog krivičnog djela. U okviru tog senzacionalizma, ženski spol postaje dominantno obilježje svake od tih vijesti. Kako kažu Wight&Myers (1996.): “Kada žena počini krivično djelo, njen spol postaje objektiv kroz koji se mjere i razumijevaju sve njene akcije; njen spol je također primarno objašnjenje ili olakšavajući faktor u razumijevanju razloga koji su je naveli na zločin.”

Istraživanja su pokazala da su žene optužene za ubistvo, koje su tokom odbrane koristile argument „ženske slabosti“ dobijale mnogo blaže kazne od

²⁴ Izvanredne analize gender uloga u novinarstvu objavljene u: ediciji Carter C, Branston G, Allan S (eds) (1998).

onih koje nisu koristile taj argument. S druge strane, mediji žene ubice svrstavaju u dva stereotipna medijska okvira: ili su „lude“, ili su „zle“. U slučajevima kada mediji teže senzacionalizmu koristi se drugi navedeni okvir. Kroz žene optužene za ubistvo, oživljavaju se stereotipi iz srednjovjekovnog lova na vještice. Naime, jedan od naslova u tiražnim dnevnim novinama za ženu optuženu za serijska ubistva u Engleskoj 1994. bio je „GORI U PAKLU“. Istraživanja su pokazala da su ovakva senzacionalistička izvještavanja o slučajevima zločina u kojima učestvuju žene prouzrokovala da su policajci tokom hapšenja žena i za blaža djela kriminaliteta počeli pokazivati nepotrebnu agresiju (Honkatukia & Berrington, 2002.).

5.3. Mediji, subkultura i kriminalitet

Kriminologija kultura na samom početku svog razvoja imala je akcenat na analizi medija. Ova hibridna grana kriminologije također se naslanja na tradiciju etnografskih (*e. ethnography*) studija, koje istraživaču omogućavaju da prati dinamiku uročno posljedičnih veza između kriminaliteta, kulture i subkulture. Kriminalitet ima fluidno značenje i kriminologija kultura istraživaču omogućava da interdisciplinarnim metodama razumije kompleksni odnos kriminaliteta i kulture. Govoriti o kriminalitetu kao kulturi, odnosno o kulturi kriminaliteta, znači prije svega priznati da je ono što preovlađuje društvene konvencije definiraju kao kriminalitet, istovremeno i subkulturalno ponašanje koje prati mreža simbola, rituala i zajedničkog mišljenja (Ferrel, 1999., str. 402).

Izvanredan primjer o tome kako subkulturni simboli kriminaliteta djeluju u više pravaca i kako u proizvodnji značenja kriminaliteta djeluju i počinitelji i pripadnici agencija za sprovođenje zakona nudi Miller (1995). On je u više primjera dokumentovao kako simbolizam i stil pripadnika uličnih bandi kreiraju ne samo pripadnici bandi, već i policajci koji ih privode.²⁵ Dakle, u

²⁵ Pod stilom i simbolizmom uličnih bandi podrazumijevaju se: način oblačenja, vrsta nakita, interno razvijeni kodovi u sporazumijevanju....kao i mnogi drugi elementi.

Millerovoj studiji, policajci „čitajući“ značenje simbolizma uličnih bandi, oduzimajući njihove oznake i opremu, da bi ih zatim javno prikazali, također doprinose konstrukciji značenja tih simbola (Miller, 1995.).

Zanimljivu studiju o dinamičnom i fluidnom odnosu između kriminaliteta i kulture uradili su i Lyung&Bracey (1995.). Oni su dokumentirali multiplicirane slojeve proizvodnje značenja i simbolike kriminaliteta kroz istraživanje „subkulture motociklista“. Naime, motiv ove subkulture bilo je da se digne glas protiv klasne podijeljenosti kapitalističkog društva. U samom početku simboli i značenja ove subkulture nisu imali dodira sa kriminalitetom, već su nosili političku poruku. Međutim, način na koji su mediji o njima izvještavali, kao i tretman policije prema subkulturi motociklista pretvorili su ih u subkulturu kriminaliteta. Dakle, ova subkultura je nakon kreiranja medijske slike koja je potvrđivala njihov simbolizam kriminaliteta, usvojila image koji su formirali mediji i vremenom je izgubila politički sadržaj. Na taj način forma „subkulture motociklista“ oslobođena je za sadržaje kriminaliteta.

Istraživanja su pokazala da mediji praktično vode „rat kultura“ tako što van društveno prihvatljivog svrstavaju određene vidove umjetnosti, muzike, kao i neke etničke manjine i vjerske zajednice. U dominantnim medijskim imageima ove se grupe dodatno marginaliziraju. Njihova simbolika dobija karakteristiku nepristojnog i društveno neprihvatljivog. Kriminaliziranjem ovih manjinskih kultura i agresivnim metodama prevencije kriminaliteta još više se doprinosi produbljivanju uzroka kriminaliteta. Naime, stereotipi o ovim manjinskim kulturama, potvrđuju se u detektivskim filmovima, serijalima sa vidljivim elementima rasne segregacije i diskriminacije (posebno u SAD-u). U ovim scenarijima počinioci su uglavnom populacija crnaca i etničkih manjina, a filmovi pozivaju na njihovu javnu osudu i strogo kažnjavanje. Na taj način, značenje kriminaliteta se i trivijalizira i dramatizira (Ferrel, 1999., str. 408).

Mass mediji imaju odgovornost prema javnosti i da bi pozitivno djelovali na javnost neophodno je da im princip izvještavanja bude objektivnost, a ne senzacionalizam. Prema Krivokapiću (2006.), sredstva informisanja imaju veoma važnu funkciju u društvu zbog toga što društveni i državni organi na taj način aktiviraju javnost na široko postavljenom kriminalno-političkom, odnosno preventivnom planu. Pa tako, ovaj autor naglašava:

„Sredstva informisanja bi trebalo da ističu i da razobličavaju okolnosti pod kojima je određeno krivično djelo izvršeno, okolnosti koje im doprinose ili ih prečavaju, obavještavaju o pozitivnim, odnosno negativnim rezultatima rada pojedinih službi otkrivanja, krivičnog gonjenja ili presuđenja. Takvo informisanje javnosti o kriminalitetu može imati veoma snažan povratni uticaj na državne organe u smislu njihovog neposrednog angažovanja na pojedinim programskim preventivnim aktivnostima.(...) S druge strane, sredstva informisanja mogu imati i kriminogene efekte, posebno ako su informacije koje se saopštavaju javnosti, po načinu prezentiranja i sadržaju senzacionalne, površne i neobjektivne.“

Dakle, mnoge studije ukazuju na negativan uticaj medija na javnost. Kao što je već naglašeno, posebnu kritiku trpi holivudska industrija u kojoj se produciraju filmovi sa nasilnim sadržajima. Istraživači su podijeljeni u tome koliko nasilje u medijima utiče na porast stope kriminaliteta, ali se čini da je ipak veći broj onih će potvrditi da i mediji snose dio odgovornosti na ovom planu.

S obzirom na značaj medija u informiranju građana, neophodno je da mediji prije svega objektivno informiraju javnost ne samo o posljedicama kriminaliteta, već i o njegovim uzrocima. Naime ciljevi politike suprotstavljanja kriminalitetu nisu samo zaštita društva od kriminaliteta, već i razumijevanje njegovih suštinskih uzroka. U tom smislu mediji mogu imati

veliku ulogu u produciranju edukativnih programa za građane, kao i specijalnih emisija kojima bi se motivirala suradnja građana sa policijom.

S, druge strane, postavlja se pitanje da li je prilikom izrade programa suzbijanja kriminaliteta potrebno u obzir uzimati stavove javnog mnjenja? Mnogo je primjera koji ukazuju da stavove javnog mnjenja treba razmotriti, ali da je korisnije uzeti u obzir mišljenje stručne javnosti. Naime, o brojnim pitanjima politike suzbijanja kriminaliteta javnost ne može dati relevantu kontribuciju zbog toga što su ta pitanja domenu stručnih evaluacija. S druge strane javnim mnijenjem je moguće i manipulirati, tako da je kod uzimanja u obzir mišljenja javnog mnjenja neophodan veliki oprez.

5.4. Uloga nauke u prevenciji kriminaliteta

Nakon ovog pregleda moguće je bolje razumjeti značaj onih istraživača koji se bave „kriminologijom kultura“. Njihova istraživanja pokazuju kako se pod krinkom suprostavljanja kriminalitetu vrlo često provodi perfidna socijalna kontrola koja održava društvenu diskriminaciju i segregaciju. Otkrivanje načina funkcioniranja ovih društvenih kampanja, kao i ukazivanje na katastrofalne posljedice po stopu kriminaliteta- ali i na društvo u cjelini, zapravo je prvi i neohodni korak u razvijanju socijalnih programa koji bi se suštinski pozabavili suprostavljanjem kriminalitetu. Naime, dinamika promjena u informatičkom društvu postavlja sve teže izazove za istraživače. Da bi se izradili uspješni programi socijalnog suprostavljanja kriminalitetu, potrebno je da se u izradi koriste rezultat interdisciplinarnih naučnih istraživanja. Važnost naučnih instituta i razvijena akademska zajednica u jednoj državi, jedan je od preduvjeta da se to društvo uspješno suprotstavi kriminalitetu.

Krivokapić (2006.) smatra da je kvalitetno i osmišljeno programiranje i realizovanje prevencije moguće samo na osnovu temeljnog naučnog promišljanja i istraživanja koje bi ukazalo na društvenu svrsishodnost i

opravdanost prevencije i omogućilo njeno adekvatno projektovanje u teorijskom i praktičnom smislu.

„Naučni prilaz prevenciji kriminaliteta zahtijeva utvrđivanje strategije u suprotstavljanju kriminalitetu koja treba da se zasniva na aktuelnoj kriminalnoj politici u društvu. Naučna istraživanja u okviru prevencije kriminaliteta imaju, prije svega, za cilj da dovedu do promjena u kriminalno-političkom shvatanju suprotstavljanja kriminalitetu, a zatim do izmjene kriminalno-političke strategije koja bi težište suprotstavljanja sa represije trebalo da prenese na područje prevencije kriminaliteta. Naučna istraživanja u ovoj sferi trebalo bi da dovedu do neophodnih promjena u normativnom, organizacionom, stručno-profesionalnom i funkcionalnom smislu pojedinih državnih organa, u smislu što potpunijeg usvajanja preventivnog metoda suprotstavljanja kriminalitetu, nego što je to sada slučaj.“

Oni posebno ističu da je neophodno da se kriminolozi odupru stereotipima i da suštinskom analizom uzroka kriminaliteta, a ne nametnutim društvenim stereotipima, pokušavaju da se izборе protiv rasta kriminaliteta posebno u zapadnim demokracijama. Većina naučnika će se složiti da su borba protiv stereotipa i potreba za suštinskom analizom uzroka kriminaliteta suštinska pitanja za uspješnu prevenciju. Međutim, veoma često se razilaze kad je potrebno donijeti konsenzus u vezi sa pitanjem: 'da li je za uspješno suprotstavljanje kriminaliteta potrebno staviti veći akcenat na državu ili zajednicu?'

5.5. Dominacija zajednice ili države?

Tokom 1970tih i 1980tih prema Garlandu (2001., str. 123-125) u zapadnim kulturama preovladavalo je mišljenje kako je kontrola kriminaliteta jednim dijelom izvan kontrole tradicionalne intervencije države. Među kriminolozima je uglavnom postojao konsenzus da institucije i agencije za sprovođenje reda i zakona, nemaju dovoljno ni kapaciteta ni izvora u tom

smislu. Isto tako, smatralo se da već postoje određeni mehanizmi kontrole kriminaliteta koji funkcioniraju praktično van domena tradicionalnih državnih institucija.

Ovo priznavanje slabosti države u suprotstavljanju kriminalitetu, uvelo je na velika vrata ideju da se lokalnim zajednicama da značajnija uloga u kontroli prevenciji kriminaliteta. Pokrenut je veliki broj programa koji su se zvali „služenje policiji zajednice“, „strategija odgovornosti zajednice“, „prevencija kriminaliteta u zajednici“ (Garland, 2001., str. 123). U vezi sa ovom dilemom proveden je veliki broj naučnih istraživanja, i izneseni su brojni prijedlozi koji su rezultirali da su zapadne zemlje na polju prevencije kriminaliteta velike resurse usmjerile ka prevenciji kriminaliteta u zajednici.

Strateški interes državnih institucija bio je da kriminalitet dovedu pod kontrolu tako što bi ohrabрили volonterske organizacije, lokalne stanovnike, ali i privatni kapital radi finansiranja i učešća u projektima. Ova kooperacija između državnih agencija za sprovođenje zakona i lokalnih zajednica, dobijala je tokom 70tih i 80tih godina, razne nazive: „partnerstvo“, „savezništvo javnog i privatnog“, „međugencijska kooperacija“, „aktiviranje zajednica“, „izgradnja aktivnog građanstva“, „ko-proizvodnja sigurnosti“, itd. (Torrönen, 2004.).²⁶ Zapravo „professional policing“ iz prve polovice 90-tih godina postupno je prerastao u „community policing“ novu filozofiju policijskog rada koji je manje rigidan, protokolaran i hijerarhijski, te podrazumijeva veću interakciju sa lokalnom zajednicom, građanima i njihovim potrebama (Lawrence & McCarthy, 2013.).

S druge strane, krajem 1980tih i 1990tih raspoloženje je poraslo za pooštavanjem kaznene politike. Na primjer, u ratu protiv droge, ili u ratu protiv pedofila, pažnja je okrenuta prema marginaliziranim grupama, prema kojima je raslo osvetničko raspoloženje. Ovo je još jednom impliciralo negiranje stvarnih problema u društvu i zanemarivanje suštine kažnjavanja. Javnosti je ponovno ponuđeno povjerenje u državu i policiju, i ponovno su

²⁶ Za konstruktivnu kritiku Garlandovih stavova pogledaj: Torrönen J.(2004.).

potencirane suverene ovlasti države koja je jedina u stanju da u svakoj situaciji ponovno povrati kontrolu, i uspostavi red i mir (Garland, 2001., str. 131). Programi zajednice pali su u sjenu.

Ovakav diskurs, koji je insistirao na dominaciji države u suprotstavljanju kriminalitetu, posebno je pojačan u zapadnom svijetu nakon terorističkih napada u New Yorku od 11. septembra 2001. U tom smislu su se i mjere prevencije dodatno zaoštrile. Isto tako i programi prevencije unutar zajednice postali su isključiviji i agresivniji. Intenziviranje represije pokrenulo je veliku debatu o narušavanju građanskih sloboda u zapadnim društvima. Dileme koje zapadna demokratska društva imaju po pitanju restrikcije građanskih sloboda u svrhu kreiranja sigurnijeg društva, mogu se uočiti praćenjem akademske debate o urbanističkim planovima i uređenja okoliša u savremenim gradovima. U narednim stranama kroz analizu zapadne arhitekture i analizom takozvane borbe protiv kriminaliteta uz mjere zaštite okoliša, pokazaćemo kako nekad čak i ono što se u prvi mah čini atraktivnim društvenim mjerama, zapravo dugoročno donosi štetu i također doprinosi diskriminaciji, segregaciji, te potpuno zanemaruje suštinsku borbu protiv kriminaliteta.

5.6. Arhitektura u prevenciji kriminaliteta

Koliko socijalni i državni programi orijentirani ka prevenciji i suprotstavljanju kriminalitetu mogu doprinositi segregaciji i dubljim podjelama u društvu, pokazuje razvoj arhitekture i promjena strukture gradova. Tradicionalne građevine su se u smislu zaštite od kriminaliteta po ideji i strukturi naslanjale na srednjevjekovne gradove. Naime, gradovi u srednjem vijeku bili su okruženi visokim zidinama, što im je pružalo zaštitu od stranaca i potencijalnih neprijatelja. Danas u SAD-u gotovo 9 miliona ljudi živi u područjima koja su ograđena i imaju fizičku zaštitu od šire zajednice. Novinarka Jane Jacobs, koja se bavila kritikom arhitekture, bila je prva koja je otvoreno progovorila o odnosu između fizičkog okruženja i kriminaliteta. U knjizi *Death and Life of American Cities (1969)* (u prijevodu: *Život i smrt*

američkih gradova), koja je prvi put objavljena 1961, Jacobs je ponudila veoma oštru kritiku modernog urbanog planiranja (Jacobs, 1969.).

Ova tradicija koja je preovladavala nakon II svjetskog rata i do sedamdesetih godina karakterizirana je funkcionalnom podjelom gradova, gdje su različiti dijelovi gradova imali različite, ali komplementarne funkcije. Arhitektura je korištena kao sredstvo u konstrukciji nove socijalne države. Nove funkcionalne zgrade za cilj su imale poboljšanje općeg zdravlja populacije, jer su bile smještene van grada, u zelenijim područjima, gdje ima mnogo više svjetla i svježeg vazduha. Na taj način su se shopping i business centri odvojili od rezidencijalnih područja. Život bez automobila u većini američkih gradova postao je nezamisliv. Jacobs u svojoj knjizi oštro kritizira ove strukturalne arhitektonske promjene u gradovima. Moderna zdanja i široki putevi bez trotara za pješake, od gradova su napravili nesigurne zone.

Jakobs također insistira da je tradicionalni grad, čije su ulice pune ljudi, bio siguran grad. Ona dalje tvrdi da su modernistički urbani planeri kao što su Ebenezer Howard i Le Corbusier, uništili gradove i učinili ih nesigurnim tako što su izabrali da ignoriraju živi, organski aspekt gradskog života. Njen argument protiv modernog planiranja jeste da upravo iskustvo nepoznatog, različitost i varijacija i čini velegrade. Ona također ističe da do socijalne kontrole dolazi spontano tamo gdje ima ljudi. Iako se ljudi u velikim gradovima ne poznaju, to nije prepreka da jedni drugima pružaju osjećaj sigurnosti.

Novi trend u urbanizmu koji se sedamdesetih godina pojavio u skandinavskim zemljama bio je antiteza modernizmu i alternativa alijenaciji i društvenim anomijama. Zagovornici ovog pravca u urbanizmu se slažu sa Jacobsovom da je moderno planiranje kreiralo prazne i nesigurne gradove. Stoga, potrebno je u gradovima ponovno oživjeti ulice i planirati ih tako da akomodiraju ljudske aktivnosti. Ovaj pokret se također suprotavlja dominaciji automobila u razvoju gradova i želi da se vrati dizajniranju ulica za ljude (Schneider & Kitchen, 2002.).

Tradicionalne građevinske forme karakteriziraju uske ulice i aleje, a zagovornici ovog pokreta tvrde da su višenamjenske zone sigurnije i zdravije za život, te da gradovima daju humaniji karakter.

Sa novom teorijom branljivog prostora, 1973. godine pojavljuje se Oscar Newman, profesor arhitekture (Newman, 1973.). Ključni argument ove knjige jeste da su mnoga naselja izgrađena 1960tih sprječavala stanovnike da izvršavaju socijalnu kontrolu. Newman je, da bi odbranio svoj argument, proveo empirijsko istraživanje sa fokusom na područja stanovanja socijalnih grupe sa niskim prihodima. Istraživao je stopu kriminaliteta kod socijalnih grupa sličnih karakteristika (niskih prihoda), u odnosu na vrstu naselja u kojima žive. Došao je do rezultata da tradicionalna susjedstva čine okoliš sigurnijim, te da ona omogućavaju građanima da sami izvršavaju socijalnu kontrolu. Newman je u zaključcima svoje studije naveo da sama socijalna kontrola ne može biti dovoljna da bi susjedstva bila sigurnija. Fizičke i tehničke barijere kao i tehno sredstva za nadgledanje moraju nadopunjavati socijalnu kontrolu, da bi vid neformalne kontrole bio efikasniji.²⁷

U smislu pogleda na socijalnu kontrolu Newman i Jacobs se razlikuju utoliko što je Jacobs tvrdila sa ljudi mogu vršiti socijalnu kontrolu putem ulijevanja osjećaja sigurnost, i nadgledanja čak i ako se ne poznaju, dok je Newman mišljenja da je putem „neformalne kontrole“ neophodno otkriti ljude koji tu ne pripadaju. Dakle, Newman je zagovarao praktično modernu vrstu sela u gradu, gdje bi u susjedstvu svi jedni druge poznavali, dok Jacobs ima otvorenije stavove po pitanju različitosti i nepoznatog što je jedna od karakteristika svih velikih gradova. Stoga, iako Newman predlaže humaniju arhitekturu sa manjim susjedstvima, njegova vizija sigurnosti je klaustrofobična i sa elementima segregacije. S druge strane, Jacobs je više orijentirana na povećanje sigurnosti u gradskim centrima, dok je Newman više istraživao sigurnost u rezidencijalnim područjima.

²⁷ Za detaljan prikaz Newmanove teorije pogledati: Muratbegović E, 2003. *Policija u prevenciji kriminaliteta na razini lokalne zajednice-Kanton Sarajevo, studija slučaja*. Odbranjena magistarska teza na Fakultetu kriminalističkih nauka Univerzitet Sarajevo. Jun 2003.

Međutim, i Newman i Jacobsova su protivnici visokih zidova i klasičnih ograda. Jedan od ispitanika istraživanja koja je provela Midveit (2005.), koji radi u urbanom planiranju izjavio je:

„Ograde su loša mjera. Jer mi mislimo da kad koristimo ogradu šaljemo pogrešne signale. Mi pokušavamo da koristimo druge načine da bismo ljude zadržali u okviru četiri zida. Recimo, da izgradimo kuće okolo dvorišta. U tom slučaju kuća ima funkciju ograde kao bilo koja druga kuća, ali se ne doživljava kao klasična ograda. Naime, za razliku od ograde, kuća se neće smatrati atakom na slobodu.“

Mnogi autori tvrde da je Newman imao velikog utjecaja na „ograđene zajednice“²⁸ u Americi (Schneider & Kitchen, 2002.). Njegova objavljena istraživanja utjecala su na debatu o prevenciji kriminaliteta i služila su kao osnova za daljnji razvoj urbanog planiranja u svrhe prevencije kriminaliteta.

Nekoliko godina nakon debata u zapadnim akademskim krugovima o ulozi urbanističkog planiranja u prevenciji kriminaliteta, u Americi se pojavio pravac pod nazivom „CPTED“ , odnosno „Crime Prevention through Enviromental Design“ (Prevencija kriminaliteta kroz dizajn okoliša). Osnovna ideja jeste da se umjesto isključivih mjera, uvedu inkluzivne mjere u prevenciji kriminaliteta. Pokret je predlagao da umjesto zidova i visokih ograda, u urbanom dizajnu iskoristi simbolizam u markiranju teritorije. Elen Midveit (2005) smatra da i simbolizam, kao i veliki zidovi u odvajanju teritorija ima isti smisao: da nas zaštiti od nekoga ili nečega. Ona također smatra da mjere koje nas na ovakav način štite od drugoga, bilo da su blage (simbolizam) ili oštre (zidovi) ne rješavaju niti suštinski nude suprostavljanje kriminalitetu u savremenim društvima (Midveit, 2005., str. 23-38).

Mnogi smatraju da je savremena skandinavska arhitektura, o kojoj je već bilo riječi, usporediva sa američkim urbanističkim pravcem „CPTED“ . Taj pravac naziva se „skandinavskim pravcem“. Još od 1980. Danska je vodeća

28 Originalan izraz na engleskom je „gated communities“.

zemlja u Skandinaviji koja je počela primjenjivati standarde urbističke gradnje prema zahtjevima za prevencijom kriminaliteta.

Norveška je također usvojila standarde koji zadovoljavaju CPTED principe. Ovi standardi se razlikuju od zemlje do zemlje, ali imaju četiri zajednička principa:

- a) prirodno nadgledanje (kao što je zagovarala Jacobs)
- b) teritorijalnost (prema Newmanu)
- c) izgradnju za zajednice i izbjegavanje socijalne izolacije
- d) održavanje reda

Elen Midveit (2005.) se u svojoj kritici ovog pristupa fokusirala na drugi princip-teritorijalnost. Ona citira Zygmunta Baumana (2005.) koja tvrdi da u nesigurnom svijetu ljudi traže sigurnost kroz markiranje teritorija. Ovo je posebno relevantno nakon 11. septembra 2001. Prema nekim procjenama, arhitektonske firme u SAD-u povećavaju troškove gradnje za 5% zbog novih sigurnosnih standarda.

Danas, većina američkih građevinskih i arhitektonskih firmi imaju uposlenike koji se bave dizajniranjem anti-terorističkih mjera, kao što su pancirni prozori, filteri za vazduh kroz koji ne mogu prolaziti hemikalije i koji mogu poslužiti kao zaštita za eventualni napad biološkim oružjem...Također, mnoge ambasade i javne ustanove su pojačale njihove ograde u zaštiti od terorističkog napada. Dakle, tehnoprevencija ima značajan doprinos ovakvom načinu nadgledanja. Neke tehnopreventivne mjere već su spomenute, i tu se dakle ubrajaju postavljanje alarmnih sistema, sistema elektronskog i audio-vizuelnog nadziranja, itd.

„Ograđene zajednice“ u Americi stvarnost su već dugi niz godina, tako da se ne može reći da je 11.septembar prouzrokovao tu praksu. Mike Davis (1992.) je opisao kako se razvoj ovakve arhitekture reflektovao na Los Angeles. On tvrdi da su se lokalni urbanistički programi rukovodili sigurnosnim mjerama i zahtjevima koje su pripadnici srednje klase postavili u tom smislu. Naime,

pripadnici srednje i više srednje klase zahtijevali su povećanu prostornu i socijalnu segregaciju od pripadnika nižih klasa. Novac od poreza koji je tradicionalno korišten za uređenje zajedničkog, javnog prostora, centara za rekreaciju, preusmjeren je da bi se podržali „projekti čistog i sigurnog prostora“, kako ga naziva Davis.

Naime, ta sigurna naselja privilegija su onih čiji životni standard im to omogućava. On također tvrdi da su se ekonomske i socijalne razlike u populaciji povećale, što je dovelo do toga da oni koji imaju dovoljno novca mogu sebi priuštiti da teritoriju „očiste“ od drugih grupa, i to uz pomoć strategija urbane gradnje. Strateško utvrđivanje srednje klase od siromašnih, kao i od grupa koje predstavljaju sigurnosnu prijetnju (npr. beskućnici, narkomani...), prema Davisu, predstavlja narušavanje javnog i demokratskog prostora. On dalje tvrdi da je želja srednje klase, kao i viših klasa i vlasnika velikog kapitala, za socijalnom i prostornom segregacijom, djelimično prouzrokovala militarizaciju gradskog prostora.

Midveit (2005.) se suprostavlja Davisovoj marksističkoj argumentaciji. Ona naglašava da se segregacija koja postoji u Los Angelesu ne može porediti da skandinavskim načinom gradnje, ali potvrđuje da između dva urbana stila postoje neke zajedničke karakteristike. Međutim, za razliku od Davisa, ona tvrdi da marksističkom argumentu o socijalnoj segregaciji prouzrokovanoj klasnim razlikama nema mjesta. Ona potrebu za „ograđenim zajednicama“ objašnjava ogromnim povećanjem procenta stanovništva koje želi da živi u gradovima.

Midveit (2005.) kao jedan od primjera preventivnih, ali simboličkih mjera, navodi jedan od primjera upotrebe operске muzike u „čišćenju prostora od delinkvenata“. Naime policija je na jednoj željezničkoj stanici u Copenhagenu imala probleme sa grupom dilera drogom i beskućnika koji su se sastajali na ulaz u željezničku stanicu. Da bi prostor ove stanice oslobodili od ove delikventne grupe, policija je počela puštati glasnu operску muziku. Izbor ove muzike baziran je na pretpostavci da se delinkventi ne mogu

identificirati sa operskom muzikom. Štaviše, policija je pretpostavila da dileri drogom i beskućnici neće moći podnijeti da slušaju opersku muziku i da će se stoga držati podalje od ulaza u stanicu.

Midveit (2005.) je u toku pisanja ovog članka nekoliko puta obišla ovu željezničku stanicu. Usprkos činjenici da je bio decembar i da su napolju bile temperature dobrano ispod nule, grupa dilera i beskućnika stajala je van stanice-gdje se muzika nije čula. Naime, ovo je jedan od najilustrativnijih primjera kako „blage mjere“ koje primjenjuju simboličke umjesto fizičkih ograda, ne postižu bolje rezultate od potonjih. Štaviše, i jedne i druge potvrđuju segregaciju, a ne adresiraju problem kriminaliteta u suštini.

5.7. Porodica i škola u funkciji socijalne kontrole

5.7.1. Porodica

Kriminolozi će se složiti da porodica i škola predstavljaju jedan od najznačajnijih oblika socijalne kontrole. I porodica i škola imaju presudne uloge u vođenju stalne brige o mladima, jačanju njihove psihosocijalne stabilnosti i razvijanju osjećaja odgovornosti. Prvo ćemo se fokusirati na problem krize tradicionalne porodice od koje pati suvremeno društvo, zbog čega je oslabila i njena uloga u socijalnoj kontroli. U slučajevima kada porodica ne može da vodi brigu o mladima, tu ulogu preuzimaju razne socijalne ustanove koje u interakciji sa drugim institucijama mogu doprinijeti na planu sprječavanja pojave kriminaliteta (Milutinović, 1984.).

Poseban problem predstavljaju djeca maloljetnih samohranih majki, koje su siromašne ili na granici siromaštva. Dokazano je da djeca iz ovog backgrounda imaju veliku sklonost ka kriminalitetu, zbog toga što su često zlostavljana ili zanemarivana. Međutim, neke studije pokazuju da dobri socijalni programi pomoću edukacije maloljetnim majkama mogu pomoći da bolje odgajaju svoju djecu.

U Elmiri (New York State) je provedeno istraživanje u kojem je testirana uspješnost programa kućnih posjeta maloljetnih trudnica. Istraživanje je obuhvatilo 400 maloljetnih djevojaka. Jedna grupa je primala kućne posjete tokom trudnoće, druga grupa za vrijeme trudnoće i dvije godine nakon poroda, dok kontrolna grupa nije uopće imala kućne posjete. Svaka posjeta trajala je oko sat i petnaest minuta, a ustaljenost posjeta bila je otprilike svake dvije sedmice. Socijalni radnici su uglavnom obavljali roditeljsku edukaciju. Davali su im savjete o važnosti zdravlja tokom trudnoće, opasnostima pušenja i konzumiranja alkohola tokom trudnoće. Savjetnici su maloljetne majke educirali i o odgajanju djeteta.

Rezultati ovog eksperimenta su pokazali da su zahvaljujući kućnim posjetama tokom trudnoće rođene bebe sa većom težinom, jer su majke tokom trudnoće vodile računa o ishrani, a neke su odbacile cigarete i alkohol. Pored toga posjete tokom poroda su također imale pozitivan efekat. Zahvaljujući tim posjetama smanjen je procenat fizičkog zlostavljanja nad djecom, kao i procent nemara. Naime, 4 % majki koje su bile u programu kućnih posjeta bile su okrivljenje za zlostavljanje ili zanemarivanje djece u prve dvije godine nakon poroda. S druge strane, čak 19% majki iz kontrolne grupe-koje nisu bile u programu kućnih posjeta, bile su okrivljene za zlostavljanje i zanemarivanje djece. Naime, poznato je da djeca koja su u djetinjstvu bile žrtve zlostavljanja imaju veću sklonost ka razvoju kriminaliteta od djece koja žive u stabilnim porodičnim prilikama (Farrington & Welsh, 1999.).

5.7.2. Škola

Škola također ima centralnu ulogu u socijalizaciji djece i mladih, te stoga utiče i na prevenciju kriminaliteta. Brojni autori ističu ovu pozitivnu ulogu škole. "Škole mogu biti najprikladnije institucije za reduciranje antisocijalnog i kriminalnog ponašanja kod djece, tako što će promovirati zdravlje, toleranciju i socijalnu odgovornost" (Morison, 2002.). Također se smatra da pored porodice, ni jedna institucija nema veću ulogu u životu djece i mladih

nego što je to škola. Upravo zbog toga što djeci i mladima pruža iskustvo koje će ojačati njihovo samopouzdanje i razviti intelektualnu i društvenu kompetenciju.

Međutim, neophodno je da škole razviju interne programe prevencije, u kojima bi prepouznavali rane znake kriminaliteta među školskom djecom i mladima, ali isto tako da ima spremne reakcije na očiglednu pojavu kriminaliteta. Stoga se predlaže da ti programi budu četveroslojni i da sadrže:

- a) primarnu prevenciju
- b) ranu intervenciju
- c) intervenciju
- d) restorativnu funkciju (Cann, 2002.).

Najveći akcenat na prva dva nivoa- primarne prevencije i rane intervencije, usmjereni su na adresiranje problema prije nego što se oni zapravo pojave, te na način odgovora na poteškoće koje se pojavljuju prije nego što postaju akutne. Mnogi autori smatraju da čak i oni mladi koji su u najrizičnijim grupama mogu imati dobrobit od ovakvih programa koji proaktivno promoviraju opće vrijednosti. Jedan od primjera programa prevencije koji je dizajniran da izgradi toleranciju je program „Zaštitničkog ponašanja“.²⁹

Ovaj program je u samom začetku bio usmjeren na prevenciju zlostavljanja djece. Međutim, sada se koristi u mnogim drugim poljima: od oslobađanja od agresije, razvoja socijalnih vještina, seksualnog obrazovanja do obrazovanja o opasnostima od droge. U širem smislu ovaj program je baziran na principima ličnog osnaživanja koje povećava toleranciju i promovira nenasilan pristup našim fizičkim i verbalnim interakcijama sa drugima.

U smislu sekundarne i tercijarne intervencije, program se trenutačno koristi ne samo u Australiji već širom svijeta, i uspješno adresira problem kriminaliteta. Na primjer, u Velikoj Britaniji, ovaj program je osnova za

²⁹ Na engleskom „Protective Behaviours“ program

„Youth Crime Reduction Project“ (Projekat za redukciju maloljetničkog kriminaliteta“) u Milton Keynes, a koristi se kao trening i okvir za procese restorativne pravde (Margets, 2002.).

5.8. Teorija i praksa restorativne pravde

U osnovi restorativne pravde leži namjera da se pokuša preoblikovati način na koji ljudi razmišljaju o kriminalu, odnosno kriminalitetu. Prema onima koji zagovaraju koncept restorativne pravde, u smislu posmatranja posljedica krivičnih djela (ili drugih protivpravnih ponašanja) neophodno je na prvo mjesto staviti štetu nanесenu žrtvi, potom zajednici; na trećem mjestu je kršenje zakona države. Iz toga proizilazi da je nadoknada ove štete nanесene žrtvi, odnosno široj zajednici, mnogo važnija od kažnjavanja počinioca.

Restorativna pravda je novi koncept pravde. U svijetu dominira sistem kaznene pravde, a to je sistem fokusiran na kažnjavanje počinioca, te na traženje odgovora na pitanja- koji su zakoni prekršeni i ko ih je prekršio? Restorativna pravda priznaje tri ključne strane u zločinu: počinioca, žrtvu i zajednicu. U naporu da bude od koristi svim ovim stranama, sistem krivične pravde treba da bude posvećen restoraciji, liječenju trauma, odgovornosti i prevenciji. Restoracija u bukvalnom prijevodu na bosanski jezik znači popravljjanje, osvježenje ili ponovno uspostavljanje. Dakle, sa punom sviješću da povratka na staro - odnosno povratka na stanje prije počinjenog zločina- ne može biti, restorativna pravda podrazumijeva uspostavljanje najboljeg mogućeg stanja nakon počinjenog zločina.

To najbolje moguće stanje postiže se putem pravde za žrtvu tako što će žrtva dobiti nadoknadu materijalne štete, moralnu satisfakciju, psihološku ili neku drugu pomoć. Međutim, restorativna pravda znači i pravdu za počinioca. Provodi se kroz programe pomoći počiniocu da se suoči sa zločinom, istinski pokaje i da se nakon odsluženе kazne što bolje uklopi u zajednicu. Iz toga proizilazi pravda za širu društvenu zajednicu koja iz ovog procesa dobija pouke za budućnost i osnažuje se u programima prevencije.

Na primjer, na Novom Zelandu maloljetni počinioci krivičnih djela, nakon što priznaju krivicu upućuju se na „Porodičnu konferenciju“. Ako ne priznaju krivicu, slučaj se nastavlja kroz tradicionalni sudski proces. „Porodičnu konferenciju“ vodi trenirani medijator koji na razgovore ili pregovore dovodi žrtvu i počinioca krivičnog djela, ali i članove njihovih porodica, prijatelje i one koji podržavaju obje strane. Konferencija započinje tako što počinilac krivičnog djela opisuje incident. Svaki učesnik konferencije daje svoj doprinos u opisu krivičnog djela. Kao rezultat počinilac shvata posljedice svog ponašanja i žrtva dobija priliku da izrazi svoja osjećanja i stavove. Žrtva kaže koji su njeni ciljevi iz ovog procesa i predlaže najbolji način nadoknade štete. Ove se sesije završavaju tako što učesnici konferencije potpišu sporazum u kojem su napisana očekivanja i data obećanja.

Ovo je jedna od formi restorativne pravde. Postoji i drugi način a to je tzv. „Sentencing Circle“ (Krug za izricanje presude), a više je fokusiran na širu zajednicu jer se koristi u slučaju kompleksnijih pitanja koja podrazumijevaju više počinilaca, kao što su npr. aktivnosti bandi. U Sjedinjenim Državama, poznatiji su recimo VOM (*Victim ofender mediation-Susret žrve i zločinca*), zatim edukativni časovi i paneli, služenje zajednici i restorativni odbori zajednice.

Trenutačno se najviše aktivnosti u stilu restorativne pravde provodi u okviru socijalnih službi, agencija, škola i korektivnih centara. Ove aktivnosti dijele nekoliko zajedničkih elemenata: liječenje, susret žrtve i počinioca zločina i izvinjenje(odnosno kajanje) te reintegraciju.

Segmenti po kojima se identificira proces restorativne pravde je:

- veći fokus na štetu učinjenu nego na prekršene zakone
- pokazivanje izbalansirane zabrinutosti za žrtvu i za počinioca zločina i uvođenje i žrtve i zločinca u proces krivične pravde
- rad prema restoraciji za žrtvu
- podrška počiniocu zločina u ohrabrenju da razumije, prihvati i nosi svoje obećanje da će nadoknaditi štetu.

- prepoznavanje potreba počinioca da ispuni obaveze koje su moguće i ostvarive, a ne kažnjive
- osiguravanje mogućnosti za direktan i indirektan dijalog žrtve i počinioca
- povećanje učešća zajednice kroz pravosudni proces, posebno povećanjem kapaciteta da prepozna i odgovori na zločin
- ohrabrenje kolaboracije i reintegracije, a smanjenje prisile i separacije

Stavljajući žrtvu u centar restorativnog sistema, restorativna pravda ovim putem krivično pravo praktično transformiše u građansko pravo. Dakle, restorativna pravda u praktičnom smislu smanjuje granicu između građanskog i krivičnog prava. Korijeni restorativne pravde u praksi su u aktivističkim pokretima u Americi i religioznim kritikama kažnjeničke prakse. Teorijski korijeni restorativne pravde mogu se naći u kritici dominantnih teorija kriminologije.

Jedan od vidova restorativne pravde u praksi, koji smo već spomenuli, je VOM (*Victim ofender mediation-susret žrtve i zločinca*). Ovaj program koji se posljednjih nekoliko godina sve češće primjenjuje na Novom Zelandu, Velikoj Britaniji, a u posljednje vrijeme i u Americi.

Programe restorativne u zatvoru Green Bay evaluirali su Keeva i Newell (2004.). Oni opisuju susret žrtvi i zločinca u ovom izoliranom zatvoru koji se nalazi preko puta rijeke Fox i ima maksimalan stepen sigurnosti. Program restorativne pravde u zatvoru Green Bay vodi bivša sudinica iz Vrhovnog suda iz Wisconsina, koja je sudnicu napustila da bi se posvetila programu restorativne pravde. U ovom konkretnom slučaju to je suočavanje žrtava i zločinca koji iz obje perspektive govore o svojim iskustvima - žrtve o svemu što su prošle i traumama koje nose, a počinioci zločina o tome šta ih je navelo i u kojim okolnostima su počinili zločin. Sudinica koja vodi ovaj program objašnjava da žrtve zločina dolaze da ispričaju svoja iskustva bez ljutnje ili želje za osvetom. Oni koji pristanu na program restorativne pravde dolaze zapravo sa željom da razumiju zlo u čovjeku koje ga tjera da počini

zločin, te kaže: "Mi smo svi ovdje, u ovom krugu, ljudska bića koja imaju kapacitet da pate, da nanesu zlo drugima i da promije svoje živote."³⁰

Istraživanja u vezi sa ovakvom vrstom programa restorativne pravde pokazuju da se 90% zatvorenika koji učestvuju u ovim seansama istinski promijene.

Autori ovog članka, na osnovu ovog programa ilustrativno su sumirali značenje pojma restorativna pravda:

"Restorativna pravda ne znači "mekši" tretman počinioca krivičnih djela-zapravo je mnogo teže za počinioce da se konfrontiraju sa tim što su učinili, da razumiju potpune implikacije njihovog ponašanja, nego da se s time bore na konvencionalan način. Konvencionalno, sistem krivične pravde počinioca odvaja od zločina-često i bukvalno- od žrtve i od zajednice. I iako je ovo često dobar put, počinioci se veoma brzo mogu distancirati od zločina koji su počinili, zaboraviti ga, negirati ili kreirati opravdanje za to što su uradili, te se u svojim očima riješiti odgovornosti. U međuvremenu, žrtva- kojoj je u procesu suđenja oduzet glas, ostaje da se bori sa traumatičnim iskustvom što je načešće duboko uznemiravajuće."

5.9. Teorija demokratskog profesionalizma

U smislu razumijevanja restorativne pravde postoji više koncepata. No ono u čemu se mnogi slažu jeste da je to drugačije razumijevanje pravde od tradicionalnog sistema krivične pravde koja se fokusira na počinioca koji je prekršio zakon države. Fokus restorativne pravde je na šteti koja je učinjena žrtvi i zajednici. Početna inicijativa koncepta restorativne pravde prema istraživanju krenula je od samih počinitelaca krivičnih djela i od zajednica koje su pružale pomoć žrtvama krivičnih djela. Dakle, prva inicijativa bila je

30 Keeva,S i Newell,T.2004 ABA Journal Januar 2004, vol. 90. Issue 1.

usmjerena na to da se pomogne počiniocima i da ih se profesionalno obuču, s ciljem da se nakon odslužene kazne ponovno reintegriraju u zajednicu.

Debata o restorativnoj, ili kako je još zovu, popularnoj pravdi periodično se i intenzivno pojavljuje u sociološkim i pravnim svjetskim krugovima. O ovoj temi se intenzivno diskutiralo u 80'tim a mnogo manje u u 90'tim. Međutim, to što je restorativna pravda ignorisana u akademskom istraživanju, ne znači da se u praktičnom smislu nije razvijala.

Jedna od glavnih zamjerki restorativnoj, ili kako su je tada zvali, neformalnoj pravdi, bila je ta što zanemaruje ulogu profesionalnih lica, jer ovaj koncept pravde praktično poziva da se krivična pravda vrati "zajednici", sa malim zahtjevima za profesionalnom pomoći (Alford, 1997.) Alford dalje smatra da koncept restorativne pravde smanjujući državnu kontrolu nad ustanovljavanjem pravde, nužno isključuje profesionalna lica, policiju, tužioce, pravnike, sudije, advokate i zatvorske službenike.

Susan M. Olson i Albert W. Dzur smatraju da isključenje profesionalaca iz sistema restorativne pravde, uopće ne mora biti slučaj, te su oni stoga ponudili teoriju "demokratskog profesionalizma". Oni smatraju da je Alfordova teorija naivna, te da profesionalni angažman ne mora da znači dominaciju države i isključenje suradnje sa građanima organiziranim u nevladinom sektoru (Olson & Dzur, 2002.).

Američki akademici su se nakon kritike neformalne pravde povukli sa scene, ali su se tzv. "novi neformalisti" pojavili krajem 80tih sa novi pristupom. Novi naučni doprinos "neformalnoj pravdi" su dolazili uglavnom iz Velike Britanije i Australije. Oni su razvili novu kritiku, ali su također pokušali da spasu projekat "neformalne pravde". Najnačajniji doprinos novih kritičara jeste napor da se u praksu provede analiza društvene kontrole na osnovu rada Michela Foucaulta.

5.10. Pravosuđe i pomoć žrtvama

Još 1891 na Trećem međunarodnom pravnom kongresu u Firenci prihvaćen je prijedlog Garofala da se utvrdi kompenzacioni državni fond za pomoć žrtvama nekih krivičnih djela. U 20. vijeku, na Novom Zelandu izrađen je opsežan program za obeštećenje žrtava krivičnih djela, a u Meksiku je 1969 proglašen „Zakon o pružanju zaštite i pomoći žrtvama krivičnih djela“.

Aksiom deklaracije za pomoć žrtvama bio je “nedužni mora uživati više prednosti nego delinkvent, a žrtva više nego onaj ko joj je naudilo.”

Prema navedenom članu IV žrtvi treba priznati pravo na dobivanje reparacije za sljedeće gubitke, štete i povrede.

- a) gubitak života
- b) ugrožavanje zdravlja
- c) fizičke i psihičke boli i patnje
- d) gubitak slobode
- e) gubitak podrške, smanjenje ili nestanak prihoda, nesposobnost rada;
- f) gubitak imovine, štetu na njoj ili nemogućnost da se njome raspolože
- g) posebne štete: troškovi koji se deliktom prouzroče žrtvama, na primjer liječnički, sudski, selidbeni, pogrebni troškovi i troškovi ukopa
- h) druge nematerijalne štete kao što je gubitak ugleda

Kad počinitelj krivičnog djela nema sredstava da žrtvi nadoknadi štetu, u njegovoj obavezi će ga zamijeniti država, naročito kad se radi o državnom službeniku koji je u vršenju svojih funkcija zloupotrijebio ovlaštenja te tako počinio delikt sankcioniran međunarodnim pravom, npr. akt torture ili terorizma. U specifičnim situacijama u korist žrtve ili njenih srodnika uključit će se međunarodni fondovi, kao što je „Dobrovoljni fond Ujedinjenih nacija“ za žrtve akata torture (Beristain, 1988.).

Iz svega do sada rečenog potvrđuje se da je najviši cilj restorativne pravde postizanje pomirenja između počinioca i žrtve. U slučajevima ratnih zločina,

a posebno genocida, cilj restorativne pravde ima široki društveni kontekst. Proces pomirenja je kompliciran jer masovni ratni zločini ostavljaju dugotrajne posljedice na društvo, tako što narušavaju povjerenje unutar pojedinaca i grupa u političkoj zajednici. Među teoretičarima restorativne pravde postoji konsenzus da u procesu restorativne pravde postoje tri neophodna koraka, koja je detaljno obrazložio Garvey (2003.).

Prvi je da počinitelj mora u potpunosti shvatiti posljedicu svojih djela. Dakle, nije dovoljno da počinitelj samo formalno prizna krivicu. "On se istinski mora osjećati krivim, jer je krivica odgovarajući moralni odgovor na počinjeni zločin.

Drugi uslov je da počinitelj zločina mora preduzeti dobrovoljne korake da ispašta svoju krivicu- bilo da su to koraci ka reparaciji, odnosno nadoknadi materijalne štete koju je prouzrokovao zločin, bilo da se radi o moralnoj nadoknadi štete, što podrazumijeva iskreno pokajanje i izvinjenje.

Konačno, zločinac mora preduzeti i *treći* korak, a to je praktično dobrovoljno pristajanje na određene tegobe koje će popraviti moralnu štetu koju je prouzrokovao. Neki ovaj treći korak zovu kaznom, međutim, kazna je nametnuta, a u slučaju restorativne pravde to znači da zločinac dobrovoljno pristaje na ispaštanje, kao neophodnu cijenu kojom plaća za svoja djela.³¹

Kroz komisije za istinu i pomirenje u društvima koja imaju iskustva masovnih zločina, razvijaju originalne koncepte restorativne pravde na kolektivnom nivou. Komisija za istinu i pomirenje koja je kreirana u Južnoj Africi nakon apartheida, do sada je najuspješniji primjer restorativne pravde na širem društvenom nivou.

31 O tri koraka neophodna u procesu restorativne pravde detaljno obrazloženje vidjeti u citiranom: Stephen P. Garvey (2003.).

Bibliografija

- Albrecht, H. (1999.). Die Determinanten der Sexualstrafrechtsreform,. *Zeitschrift fur die Gesamte Strafrechtswissenschaft*(4), str. 882-886.
- Alford, S. (1997.). Professionals Need Not Apply. *Corrections Today*(59), str. 104-108.
- Ansel, M. (1975). Pour une etude systematique des problemes de polititique criminelle. *Archives de politique criminelle*(1).
- Bakić, I. (1997.). *Sociologija*. Sarajevo: Fakultet kriminalističkih nauka.
- Bauman, Z. (2005.). *Liquid Life*. Cambridge: Polity Press.
- Bavcon, L. (1958). *Kriminalna politika in njene tendence v socialistični družbi : doktorska disertacija*. Ljubljana: Pravni fakultet.
- Bayer, V. (1995.). *Kazneno procesno pravo, odabrana poglavlja, Knjiga I: Uvod u teoriju kaznenog procesnog prava*. Zagreb: MUP RH.
- Beristain, A. (1988.). Španjolska. *Izboru članaka iz stranih časopisa*.
- Budimlić, M. (2004.). Aktualnost kriminoloških istraživanja u prevenciji novih formi kriminalnog ponašanja. *Kriminalističke teme, časopis za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije*(3-4), str. 213-226.
- Cann, K. (2002.). Do schools have a role to play in crime prevention? *Uloga škola u prevenciji kriminaliteta*. Melburn: Australian Institute of Criminology and Department of Educationand, Training, Victoria, and Crime Prevention .
- Carter, C. (1998.). When the 'Extraordinary' Becomes 'Ordinary'. U B. G. Carter C., *News, gender and power*. London: Routledge.
- Cohen S, J. J. (1973.). *The Manufacture of News: Deviance, Social Prolems, and the Mass Media*. . London: Constable.
- Cohen, S. (1972/1980.). Folk Devils and Moral Panics. U J. J. Cohen S, *.The Manufacture of News: Deviance, Social Prolems, and the Mass Media*. London: Macgibbon&Kee.

- Cvitanić, A. (1990.). *O zločinima i kaznama, Beccaria, C. (prevod)* . Zagreb: Književni krug.
- Damaška, M. (1995.). Izazovi slobodnoj ocjeni dokaza. *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo*(2).
- Davis, M. (1992.). *City of Quartz: excavating the future of Los Angeles*. London: Hilary Shipman.
- Djerf-Pierre, M. (2007.). The Gender of Journalism: The Structure and the Logic of the Field in the Twentieth Century. *Nordicom Review, Jubilee Issue*, str. 81-104.
- Durkheim, E. (1963.). *Pravila sociološke metode*. Beograd: Savremena škola.
- E.G., R. (1986.). *The Dictionary of Criminal Justice- Second Edition*.
- Eliot, M. (1962.). *Zločin u savremenom društvu*. Sarajevo: Veselin Masleša.
- Farrington, D., & Welsh, B. (1999.). Delinquency Prevention Using Family-based Interventions. *Children and Society*(13), str. 287-303.
- FBI Bulletin, F. L. (n.d.). <http://www.fbi.gov/library/leb.htm>.
- Ferrel, J. (1999.). Cultural Criminology. *Annual Review of Sociology*, str. 395-418.
- Fijnaut, C. (2017.). *Criminology and Criminal Justice System – A Historical and Transatlantic Introduction*. Cambridge-Antwerp-Portland: Intersentia Ltd.
- Garland, D. (2001.). *The Culture of Control. Crime and Social Order in Contemporary Society*. Oxford: Oxford University Press.
- Garvey, S. P. (2003.). Restorative Justice, Punishment, and Atonement . *UTAH LAW REVIEW*, str. 304-317.
- Geis, G. (1996.). *Sociology and Crime*. New York, 196, str. 8.
- Grasberger, R. (1950.). *Psychologie des Strafverfahrens*. Wien: Springer – Verlag.
- Grubač, M. (2006.). *Krivično procesno pravo, Šesto izmenjeno i dopunjeno izdanje*. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta Union u Beogradu – Javno preduzeće Službeni glasnik.

- Grubač, M. (2009.). *Krivično procesno pravo, Šesto izmenjeno i dopunjeno izdanje*. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta Union u Beogradu – Javno preduzeće Službeni glasnik.
- Hall, S., Critcher, C., Jefferson, T., Clarke, J., & Roberts, B. (1978.). *Policing the Crisis: Mugging, the State, and Law and Order*. Houndmills, UK: MacMillan.
- Hentig, H. (1962.). *Zločin u savremenom društvu*. Sarajevo: Veselin MAsleša.
- Honkatukia, P., & Berrington, E. (2002.). An Evil Monster and a Poor Thing: Female Violence in the Media. *Journal of Scandinavian Studies in Criminology and Crime Prevention*(3), str. 50-72.
- Horvatić, Ž. (1993.). *Elementarna kriminologija*. Zagreb: Školska kniga.
- Horvatić, Ž., & Cvitanović, L. (1999.). *Politika suzbijanja kriminaliteta*. Zagreb: Ministrastvo unutarnjih poslova Republike Hrvatske.
- Hughes, G. (1988.). *Understanding Crime Prevention, Social Control, Risk and Late Modernity*, . Buckingham: Open University Press.
- Ignjatović, Đ. (2005.). *Kriminologija*. Beograd: J.P.Službeni glasnik.
- Jacobs, J. (1969.). *The death and life of great American cities*. New York: The modern Library.
- Keeva, S., & Newell, T. (2004., Januar). *ABA Journal*(vol. 90. Issue 1.).
- Krapac, D. (2014.). *Kazneno procesno pravo, Prva knjiga: Institucije, VI. Izmijenjeno i dopunjeno izdanje*,. Zagreb: Narodne novine.
- Kratocki, P. (1998., June 2.-5.). A Community Policing Approach. *Summary of the Fifth International Police Executive Symposium about Crime Prevention*,.
- Krivokapić, V. (2002.). *Prevenција kriminaliteta*. Beograd: Policijska akademija.
- Krivokapić, V. (2006.). *Prevenција kriminaliteta, teorijsko-kriminalistički pristup*. Sarajevo: Fakultet kriminalističkih nauka.
- Lagache, D. (1965.). *Criminology and Penology*. New York 1965.

- Lawrence, S., & McCarthy, B. (2013.). *What Works in Community Policing, A Best Practices Context for Measure Y Effort*. Berkeley: Warren Institute, University of California Berkeley, School of Law.
- Lazarević, L. (2003.). Krivično zakonodavstvo kao osnova za konstituisanje politike suzbijanja kriminaliteta. U *Strategija državnog reagovanja protiv kriminala*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
- Lyng, S., & Bracey, M. (1995.). Squaring the one percent: biker style and the selling of cultural resistance. U J. Ferrel, & C. Sanders, *Cultural Criminology* (str. 235-276). Boston: Northeastern Univ.Press.
- Maljević, A., Datzer, D., Muratbegović, E., & Budimlić, M. (2006.). *Otvoreno o policiji i korupciji*. Sarajevo: Udruženje diplomiranih kriminalista.
- Margets, D. (2002.). Feeling Safe Stay Safe. *Protective Behaviours Consultancy, Newsletter*(July Issue.).
- Meško, G. (2002.). *Preprečavanje kriminaliteta*. Ljubljana: VPVŠ.
- Meško, G., & et.al. (2009.). *Media, Crime and Fear of Crime, Crimeprev*. Ljubljana: Faculty of Criminal Justice and Security.
- Midveit, E. (2005.). Crime Prevention and Exclusion: from Walls to Opera Music. *Journal of Scandinavian Studies in Criminology and Crime Prevention*(6), str. 31.
- Miller, J. (1995.). Struggles over the symbolic: gang style and the meanings of social control, eds.1995.Cultural Criminology.Boston:Northeastern Univ.Press (213-34). U J. Ferrel, & CR. Sanders, *Cultural Criminology* (str. 213-234). Boston: Northeastern Univ.Press.
- Milutinović, M. (1984.). *Kriminalna politika*. Beograd: Savremena administracija.
- Milutinović, M. (1988). *Kriminologija*. Beograd: Savremena Administracija.
- Mlađenović-Kupčević, R. (1982.). *Kriminologija*. Sarajevo: Svjetlost.
- Morgan, R., & Newburn, T. (1997.). *The Future of Policing*. Oxford: Oxford University Press.

- Morison, B. (2002.). *Bullying and victimisation in schools: a restorative justice approach*. Canberra: Australian Institute of Criminology.
- Muratbegović, E. (2003.). *Policija u prevenciji kriminaliteta na razini lokalne zajednice, studija slučaja – Kanton Sarajevo (Magistarski rad)*. Sarajevo: Fakultet kriminalističkih nauka Univerziteta u Sarajevu.
- Newman, O. (1972). *Defensible Space*. New York: Macmillan, 1972.
- Newman, O. (1973.). *Defensible space: crime prevention through urban design*. New York:: Collier Book.
- Northoff, R. S. (1996). Kriminalprvention. *Kriminalistik*,(8-9/96), str. 581-587.
- Obradović, V. (2000., Septembar). Predavanja na postdiplomskom studiju kriminalističkih nauka Univerziteta u Sarajevu. Sarajevo: Fakultet kriminalističkih nauka, Univerzitet u Sarajevu.
- Olson, S., & Dzur, A. (2002.). Revisiting Informal Justice: Restorative Justice and Democratic Professionalism. *Law and Society*(38).
- Pavišić, B. (2001.). *Komentar zakona o kaznenom postupku, II izdanje*. Rijeka: Pravni fakultet Sveučilišta u Rijeci.
- Pease, K. (1994.). *Crime Prevention*. Oxford.: Oxford Handbook of Criminology.
- Petrović, B., & Jovašević, D. (2006.). *Izvršno krivično/ kazneno pravo*. Sarajevo: Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu.
- Radulović, L. (1999.). *Kriminalna politika*. Beograd: Pravni fakultet.
- Rush, G. E. (1986.). *The Dictionary of Criminal Justice- Second Edition*.
- Schneider, R., & Kitchen, T. (2002.). *Planning for crime prevention: a transatlantic perspective*. London: Routledge.
- Shoemaker, D. (1984.). *Theories of Delinquency*,. New York,: Oxford University Press.
- Siegel, L. J. (2006.). *Criminology*,. London: Thomson Learning.

- Sijerčić-Čolić, H. (2017.). *Krivično procesno pravo, Knjiga I: Krivičnoprocesni subjekti i krivičnoprocesne radnje, Treće izmjenjeno i dopunjeno izdanje*. Sarajevo: Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu.
- Sijerčić-Čolić, H., Hadžiomerađić, M., Jurčević, M., Kaurinović, D., & Simović, M. (2005.). *Komentari zakona o krivičnom/kaznenom postupku u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Vijeće Evrope/ Evropska komisija.
- Stojanović, Z. (1991.). *Politika suzbijanja kriminaliteta*. Novi Sad: Pravni fakultet, Centar za izdavačku delatnost.
- Torronen, J. (2004.). Zero tolerance, the Media, and a Local Community. *Journal of Scandinavian Studies in Criminology and Crime Prevention*(5), str. 27-47.
- Van Dijk, J. D. (1991.). A two-dimensional Typology of Crime Prevention Projects. *Criminal Justice Abstracts*, str. 205.
- VanZoonen, L. (1998.). *Feminist Media Studies*. U B. G. Carter C, *News, gender and power*. London: Routledge.
- Vasiljević, T., & Grubač, M. (2011.). *Komentar Zakonika o krivičnom postupku, Dvanaesto izmjenjeno i dopunjeno izdanje*. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta Union u Beogradu – Javno preduzeće Službeni glasnik.
- Višinski, A. (1948.). *Teorija sudskih dokaza u sovjetskom pravu*. Beograd: Naučna knjiga.
- Vogler. (2008.). Criminal Procedure in England and Wales. U Vogler, & Hube, *Criminal Procedure in Europe* (str. 39 - 171). Berlin: Dunker & Humblot.
- Wight, A., & Myers, S. (1996.). Introductioni. U S. Myers., & A. Wight , *No angels: women who commit violence*. London: Pandora.
- Zakon o krivičnom postupku Bosne i Hercegovine. (2018.). (3/03, 32/03, 36/03, 26/04, 63/04, 13/05, 48/05, 46/06, 76/06, 29/07, 32/07, 53/07, 76/07, 15/08, 58/08, 12/09, 16/09, 93/09, 72/13, 65/18). Službeni glasnik Bosne i Hercegovine,.
- Zvonarević, M. (1972). *Socijalna psihologija*. Beograd: Školska knjiga.

